TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
YAYINLARI

YAYINLARI : 112

Seri : I Sayı :A.17

DOĞU ANADOLU'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

YAŞAR KALAFAT

Ankara, 1990

Bu eser VakıfBank'ın desteği ile gerçekleştirilmiştir.

ISBN : 975 - 456 - 037 - 4

Yayınlayan	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 17. Sokak 38, 06490 Bahçelievler, Ankara Tel: 213 31 00 - 213 41 35
Birinci Baskı	: 1990
Baskı Sayısı	: 5000
Dizilip basıldığı yer:	Sistem Ofset Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara - 1990

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI

Başlangıçtan bu yana, insan topluluklarının hayat tarzını, yaşayış biçimini, kurumlarını etkisi altına alan, onları yönlendiren dinler ve bunlara bağlı inançlar, araştırıcıların sürekli ilgi alanı olmuştur. Bu ilgi günümüzde de devam etmektedir. Böyle olmasının sebebi, onun, insan topluluklarına şahsiyet ve kimlik kazandıran birinci derece faktörler arasında yer aldığının anlaşılmış olmasından kaynaklandığı açıktır.

Türk kültür tarihi ile, veya din tarihi ile uğraşan bilim adamları, tarih boyunca atalarımızın hayat tarzı üzerine etki eden inançlar üzerinde durmuş ve bunların rollerini açıklamaya çalışmışlardır. Kaynakların bize taşıdı_ bilgiler ışığında yapılan değerlendirmeler, günümüz araştırı:ılarına yeni çalışma ufukları kazandırmıştır. Elinizdeki bu araştırma da, sözkonusu çalışmaların yarattığı tecessüs sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü, tarihi kaynakların bize ulaştırdığı inançlar, incelendiğinde, bun..rın bir kısmının günümüzde bile hayatımızı etkilediği görül..ektir.

Semavî dinleri kabul eden Türkler'in hayatında Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmlık / başlangıçta var olduğu tespit edilen bir takım inançların, hâlâ etkisini sürdürmesi şaşırtıcı değil mi? Türkler, yüzyıllar önce İslâmlığa geçmiştir. Bugün, Türk dü..yasının büyük çoğunluğu müslümandır. Buna rağmen, başlangıçtaki T..k inançları da, islâmiyet içinde, hayatımızdaki etkinliğini korumaktadır. Tabiatiyle, bunların bir kısmı fonksiyonları değişime uğrayarak, ama bir kısmı da aynen yaşayarak devam etmektedir. Neden? Devam eden ve etkiliğini sürdürenler hangileri ve hayatımızın hangi safhalarında bizi, yâni şahsiyetimizi yoğuruyorlar? Öğrencilik yıllarımda zihnimi sürekli meşgul eden bu gibi sorular, konuya karşı ilgimi arttırıyordu. Başlangıçta var olan inançlarımızdan hangileri bugün yaşamaktaydı? Bu sorunun cevabını ararken, elinizdeki çalışma da oluşmaya başladı.

Öğrencilik yıllarından sonra, iş hayatına atıldım. İşim icabı Doğu Anadolu illerini, ilçe ve köylerini gezip görmek, insanlarla konuşmak ve sohbet etmek fırsatı buluyordum. İnançlarla ilgili bir bilgi ile karşılaşınca, öğrendiklerimle ilişki kurmaya, aralarında bir bağ olup olmadığını araştırmaya girişiyordum. Anladım ki, **tecessüs**, öğrencilik yıllarımdan sonra, iş hayatımda da beni rahat bırakmayacaktı. O zaman, karar verdim; mademki, o beni bırakmıyor, ben de onu bırakmayayım. Böylece, her gittiğim yerde, bir tutku halinde, rastladığım, sorup soruşturarak tespit ettiğim, yöre ile ilgili yazılıp basılan yayınlardan edindiğim bilgileri kaydetmeye başladım... Yıllar geçti... Benim, dağbayır gezip dolaştığım yerlerden topladığım bilgiler de, yükünü aldı.. Bu arada, iş yerim değişti; Ankara'ya geldim.

Ankara'ya gelince, bir süre, topladığım onca bilginin ne olacağını düşündüm. Yıllarca peşimi bırakmayan tecessüs, bana bunları niçin toplatmıştı, diye düşündüm ve onları bir tarafa bırakamadım. Büyük bir sabırla tasnif edip, malzememi işlemeye karar verdim. Ve çalışmama, "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri" adını verdim. Şüphesiz, bu inançlar Türk dünyasının her yerinde mevcuttu. Ama, çalışmama, ben bu adı verdim. Çünkü, yıllarca bu yörede yaşanmış ve malzememi orada yaşayan dost ve arkadaşlarımdan, yahut onların yardımlarıyla başkalarından toplamıştım. Doğu Anadolu, öğrencilik yıllarımdan itibaren konuya duyduğum tecessüs için, bana adeta gönüllü bir laboratuvar olmuştu. Belki de, ilk Türk yerleşme yeri olan bu yöre, beni, bu tecessüsümü gidermek için kendine bilerek çekmişti. Bu da bir Türk inancı işte... Demek payıma burası çıkmış! Öyleyse üstüme düşeni yapmalıydım. Varsın, tüm Türk dünyası içindeki benzer örnekleri de, diğer araştırıcılar ortaya çıkarsın, derim.

Çalışmaya başladığım zaman, malzememi sınıflama işine giriştim. Çok yorucu bir safha imiş. Oysa, onları toplamak, kaynak kişileri dinlemek ne hoştu ve rahattı. Sınıflama sonunda, kimi konularda tekrar yöreye gitmem, kimi bilgileri kontrol etmem veya yeni taramalar yapmam gerektiğini anladım. Tatillerimden fedakârlık yapmam gerekti yaptım. Eski dost ve arkadaşlarım ve konuksever yöre insanları bana her türlü kolaylığı ve yakınlığı gösterdiler. Topladığım malzeme, bana öyle geldi ki, yıllar önce topladıklarıma denkti.

Derlediğim bunca malzemenin içindeki inançlar, âdeta bir yumak gibiydi. Aslında, başlangıçtan bu yana, kaynaklarda yer alan inançlar ile ilgili bilgiler de, benim için aynı durumdaydı. Bu yüzden ben onlara, "Türk inanç yumağı" adını vererek işe giriştim. Problemim, bu **yumak** idi. Bunu çözmeğe ve her inancı yerine oturtmaya çalışacaktım. Hemen belirtelim ki, burada, **eski** sözü ile, sadece **başlangıçtan beri varlığı bilinen Türk inançları** kastedilmiştir. Yoksa yaşayan inanca **eski** demek ne derece doğru olur, takdirinize bırakıyorum. Ve yine şunu vurgulamak ihtiyacı duyuyorum: Bu çalışma, sadece Doğu Anadolu yöresinden topladığım ve tespit ettiğim örneklere dayandığı için, diğer yöre örneklerine veya benzer pratiklere yer vermedik. Bu sınırlama ihtiyacı, bir noktada tabii olarak ortaya çıkmıştır ama, aynı zamanda çalışmanın tamamlanması açısından da, **isabet** olmuş diyebiliriz. Aksi halde, ya bu araştırma daha sürecek, yahut hiç bir zaman tamamlanamayacaktı.

Bu araştırmanın pek çok eksiğinin olduğunu biliyoruz. Tenkit edilecek tarafları da olacaktır. Sanırım, çalışmamızın orijinal bir yönü inkâr edilemez. O da, Türk inançlarının, bir **yumak** oluşturduğu Doğu Anadolu yöresinde bu boyutta çalışılmasıdır. Alanında bir **deneme** oluşu ve saha çalışmasına dayanması ile, Türk inanç yumağındaki unsurların araştırılmasında bir öncü olarak, bir boşluğu dolduracağı inancındayız. Eksik ve kusurlarına rağmen, bu tür çalışmalara yardımcı olur düşüncesiyle kurulan **inanç sistematiğinin**, yapılacak tenkit ve tekliflerle daha da gelişeceğini düşünüyoruz.

Elinizdeki araştırmanın ortaya çıkmasında, bana yardımcı olan dost ve arkadaşlarıma, özellikle yörenin konuksever insanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Nihayet, yorucu ve yıpratıcı çalışmam sırasında, hem **Türk inanç yumağını** çözecek sistematiği kurmamda, hem de inançların yapılarıyla ilgili karşılaştığım problemlerin hallinde, yol gösteren, beni teşvik eden arkadaşım Dursun Yıldırım'a ve çalışmamı büyük bir sabır ile destekleyen aileme içtenlikle teşekkür ederim.

Yaşar KALAFAT

GİRİŞ-

A. TÜRK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ

Türk kültürü unsurları arasında, hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dini inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve halen de olmaktadır. Dini inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki müessiriyeti, bütün cemiyetler için söz konusudur ve sadece Türkler'e mahsus bir hal değildir. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmi de olsa hayatiyeti, semavî dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir[1].

İslamiyet öncesi Türk hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır[2]. Tarihi kaynaklardan, etnografik malzemeden gelen bilgilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Türkler'in, hayat tarzlarına bağlı olarak tarihi süreç içinde muhtelif dini inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır[3]. Farklı zamanlarda oluşan ve hayata karışan bu inançları, yaşandıkları ve hayata geçirildikleri biçimleriyle ifade etmek, yazıya alınmamış olmalarından dolayı, mümkün değildir. Bundan dolayı, biz onları, ancak elimize geçen bilgiler çerçevesinde

---

1 Ş.Mardin, **Din ve İdeoloji**, *Ankara, 1969; İ.A. Çubukçu,* **Mezhepler ve İslam Felsefesi**, *Ankara, 1964; W. Barthold,* **İslam Medeniyeti Tarihi**, *İstanbul 1940; Godfrey, R.Lienhordt, Reiligion, Man,* **Culture and Society**, *Ed. Harry L.Shapiro, New York, Galox Books, 1960; Reuben Levy,* **The Social Struecture of İslam**, *Labridge University Press, 1962; Charles Leslie,* **Anthropology of Folk Reiligion**, *New York, Vintage Books, 1960; G.Grinebaum, E.Van,* **Modern İslam The Search for cultural İdentity** *Los Angeles University of California Press, 1963; E.Gerhard Lenski,* **The Religious Foctor A Sociological Study of Religion's Impact on Politics**, *Tronomics, and family life. Garden City, New York, Doubleday, 1963; H.A.R. Gibb,* **Muhammedanism**, *New York, Books, 1962. A.Adıvar,* **Tarih Boyunca İlim ve Din**, *İstanbul, 1982; Hans Frayer,* **Din Sosyolojisi** *(Çev. T. Kalpsuz). Ankara, 1964; E.Fromm,* **Psiko - Analiz ve Din** *(Çev. Y.Salman), İstanbul, 1982. A. Kurtkan Bilgeseven,* **Din Sosyolojisi**, *İstanbul, 1985.*

2 *H.Tanyu,* **Türklerin Dinî Tarihçesi**. *İstanbul, 1978.*

3. *Türkler ,bugün yeryüzünde, çoğunluğu islama mensuptur. Ancak, bunun dışında hristiyan, musevi, budist, lamaist ve kamlık inançlarına bağlı olarak yaşayan Türkler de mevcuttur.*

sadece tarif ve tasvir etmeye çalışabiliriz. Semavî dinlerden önceki devreye ait Türk inançlarını, bugünkü görüntülerine bakarak, biz, bir "inanç yumağı" şeklinde ifade etmek istiyoruz. Farklı zamanların farklı inançlarından oluşan bu **inanç yumağı**, tarihin bilinmeyen devrelerinden itibaren Orta Asya Türkleri'nin, atalarımızın hayatında örülmeye, oluşmaya başlamıştır. Bu inançların kimi öylesine güçlü ve dinamik bir karaktere sahip olmalıydı ki, günümüze kadar ve günümüzde, semavî dinlere rağmen, varlıklarını korumaktadırlar.

Türk dünyasının bütününe baktığımız zaman, semavî dinler içinde çoğunluğun İslâm dinine intisap ettiğini görürüz[4]. Ancak, tarihi seyiri çinde Museviliğe ve Hristiyanlığa intisap eden ve bu gün de hayatlarını bu dinlere bağlı olarak sürdüren Türk toplulukları mevcuttur[5]. Yine semavî olmayan dinler arasında **Budizm**'e, **Lamaizm**'e intisap etmiş Türk kitleleri mevcut olmuştur[6]. Ancak, günümüzde, bu dinlere mensup Türkler, çok küçük grupları oluşturmaktadır. Ayrıca, Türk inançlarını, günümüze ulaşan biçimleri ile devam ettiren ve yaşayan Ortaasya ve Sibirya Türk kavimlerine çağımız tanıktır[7]. Şüphesiz, bu inançların, çeşitli faktörlere rağmen kendilerini korumaları, ancak, yeni dinlerin inanç sistemiyle imtizaç etmiş olmaları ve bu yeni hayat içinde kendilerine yaşama alanı bulmalarıyla açıklanabilir. Bu yüzden, aslî vasıflarını korusalar bile, değişikliklere uğradıklarını da kabul etmemiz gerekir[8].

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında tesbit edilen ve Kısmen tarihi kaynaklarla desteklenen Türk dinî inançlarını, Batılı araştırıcılar onları bu topluluklar içinde temsil eden din adamlarına nisbetle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Avrupalı etnograflar, Tunguz kavimlerinde benzer inançları temsil eden Şaman'ı dikkate alarak, Türk inançlarını da bu ad altında incelemeyi adet haline getirmişlerdir[9]. Ve bu kavram, **shamanism** biçimine dönüştürülerek sadece Orta Asya ve Sibirya Türkleri'nin Semavî dinlere gelinceye kadarki

4 *E.Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş.** İstanbul, 1978, Sh. 143 - 167; Z. Kitapçı, **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarı,** İstanbul, 1988; **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan,** C.1, Elazığ, 1985, N.Devlet, "**İslamiyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti" Türk Dünyası Tarih Dergisi,** S.32, Ağustos 1989 Sh. 42 - 46*

5 *Hristiyan dinine mensup Türkler Gagavuzlar, Çuvaşlar, Yakutlar (bir kısmı), Volga - İdil Türkleri, Kazan Türkleri (bir kısmı), Kumanların bakıyyesi Polovestler, Musevi Türkler, Karaylar (Polonya ve SSCB), Taraflar (İdil - Yayık ve Kazan).*

6 *Kansu yöresi Türkleri Budisttir; Sarı Uygurlar, Lamaisttir.*

7 *Başlangıçtaki Türk inançlarını devam ettiren Türkler arasında Yakut Türkleri, Sibirya ve Altay Türkleri, Sibirya ve Altay Türkleri görülmektedir.*

8 *M.C. Özönder, 'Türk ve Kore halk inançları arasındaki benzerlikler" **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (bildiriler).** Ankara., 1987, C.IVSh. 241 - 256; A.Kelemen, "Macar Şamanizminin Psikolojik Araştırmaları Hakkında" **XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi.** Ankara. 1979, Sh. 183 - 193. M.A. Kaşgarlı, 'Uygur Nasturi Hristiyanlığı Hakkında' **Doğu Türkistan'ın Sesi,** Aralık 1988, c. 5, s. 20, sh. 43 - 46*

9 *M.Eliade, **Shamanism.** Princeton, 1974; sh. 3 - 5.*

10 *M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları,** Ankara, 1966, sh. 57 - 58.*

dinî inançlarını değil, yeryüzünde görülen benzerlerini de ifâde eden umumi bir muhtevâ kazanmıştır. Türkler ise, kendi dinî inançlarını temsil eden tipleri **Kam, Baksı, Ozan, Oyun** gibi adlarla çağırmıştır[10]. Dolayısıyle, eski Türk inançlarını Şamanizm adı altında toplayıp incelemenin doğru olamayacağı düşüncesindeyiz.

Başlangıçtan bu yana Türk hayatına ait inançlar, tarihî kaynakların ve günümüz etnografik malzemesinin verdiği bilgiler çerçevesinde incelendiğinde, onların, merkezinde Tanrı olan bir **inanç yumağı** halinde karşımıza çıktığını görürüz. Türklerin yaşadığı bugünkü coğrafî sahanın vüsatı dikkate alınırsa, yumağın çok geniş bir sahaya yayıldığını ve hatta dağıldığını söyleyebiliriz.

Türkler'in inanç yumağını gözden geçirir ve ana hatlarıyla ifade etmek istersek, merkezinde **Tengri** vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu / **arvak**'lar ile tamamlamak mümkündür. Türk hayatında bu olağanüstü güç sahibi varlıklarla, insan hayatı arasında aracılık yapan din adamına **Kam** adı verilmektedir. Türk hayatında pek çok fonksiyonu üstlenen Kam, dini otoriteyi temsil eder. Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve arvaklardan geldiğine inanırlardı. Bu yüzden onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışırlardı. Bu yüzden, atalarımız Türkler, yılın belirli zamanlarında Tengri, iyeler ve arvaklar için âyinler düzenler ve bu âyinlerde kurbanlar kesip şükranlarını onlara sunarlardı. Her varlığın bir iyesi olduğuna inanan Türkler, onları **kurban** ve **saçı** ile kazanmaya çalışırdı[11]. Hun Türkleri, yılın ilk ayı içinde Kağanın sarayında ve Haziran ayında mukaddes ırmak yöresinde, **Tengri, iyeler** ve **arvaklara,** âyinle, at ve koyun kurban ederlerdi.

Hunlarda görülen bu âyin, aynı şekilde Köktürk ve Uygurlar zamanında da, Tamir Irmağının kaynağında sürdürülmüştür. Bu ayinlerde Kağan saygı ve başeğme işareti olarak gündüz güneşe, gece dolunaya yüzünü dönerdi[12].

Türkler, herhangi bir işe karar vermeden önce, durumlarını ayın ve yıldızların hareketlerine bakarak tayin etmeye çalışırlardı[13]. Hun, Köktürk ve Uygur Türkleri arasında rastlanılan kurban sunma merasimlerini diğer Türk kavimlerinde de görmekteyiz. Meselâ, Tabgaç Türkleri arasında ilkbahar ve sonbahar aylarında ata ruhlarına kurbanlar kesilirdi. Kurban sunaklarında

11 *H.Tanyu, 'Eski Türklerin Dini Totemcilik ve Şamanlık Değildir", **V.Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul.** 1985. A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler.** Ankara, 1968, sh. 245 - 415. 418.*

12 *İ.Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü.** Ankara, 1987,sh. 255 - 256.*

13 *A.İnan, **Eski Türk Dini Tarihi.** İstanbul, 1976,sh. 3*

at ve koyunların kesiminden sonra, çevreye kutlu sayılan **kayın ağaçları** dikilirdi[14].

Köktürk çağında od'a / ateşe, ocağa karşı da saygı gösterildiğini görüyoruz. Od'a ve ocağa karşı Türkler'in gösterdiği saygı ve inancın köklerini tespit etmek güç olmakla beraber, İ.Kafesoğlu, bunun **Zerdüşt** dini tesiriyle Batı Türk'lüğüne geçmiş olacağı ihtimali üzerinde durur[15]. Buna delil olarak, bu inancın Doğu Türkleri arasında bulunmamasını gösterir. Ancak, biz, Ergenekon efsânesini dikkate alarak[16], bu inancın Türkler arasında daha eski zamanlara uzandığı ve kendilerine mahsus olduğu ihtimalinin de yabana atılamayacağı kanaatindeyiz[17].

Köktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında tanrı adına **Tengri**, **Türk tengrisi** koruyucu iyelere ise Umay ve Yir - Sub şeklinde işâret edilmektedir[18]. Uygur Türkleri de dağ iyesine / ruhuna bereket ve huzur verici iye diye inanmıştır[19]. **Kutlu Dağ** efsanesinde bu husus açıkca görülmektedir[20].

B. TÜRK İNANÇ YUMAĞI ÇALIŞMALARI VE ARAŞTIRMAMIZ:

Eski Türk inançları üzerinde birçok araştırıcımız durmuştur. İbrahim Kafesoğlu[21], Bahaeddin Ögel[22], Emel Esin[23], Ziya Gökalp[24], Abdülkadir

14 *İ.Kafesoğlu, a.g.e., sh. 254*

15 *İ.Kafesoğlu, a.g.e., sh. 255*

16 *A.İnan, 'Türk Destanları'. **Türk Dünyası El kitabı. Ankara**, 1976, sh. 377 - 89 Ş.Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**. Ankara, 1988, sh. 77 - 78; B.Ögel, **Türk Mitolojisi**. Ankara, 1971; C. I, sh. 58 - 77.*

17 *Ateşi bulan ve kağan sülâlesi kurucusu ilk atanın adı Türk konmuştur (Bk. S.Divitçioğlu, **Kök Türkler**. İstanbul, 1987, sh. 73).*

18 *A.İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Sh. 15 - 19*

19 *B.Ögel, a.g.e., sh. 59 - 71.*

20 *B.Ögel, a.g.e., sh. 15 - 19; A.B. Ercilasun, 'Türk Destanı' **Büyük Türk Klasikleri**. İstanbul, 1985, C.I, sh. 54 - 55.*

21 *İ.Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**. Ankara, 1987; Eski Türk Dini. Ankara, 1980.*

22 *B.Ögel, **Türk Mitolojisi**. İstanbul, 1971, 2 cilt; Türk Mitolojisi. Ankara, 1971, C.I*

23 *E.Esin, **Türk Kosmolojisi**. İstanbul, 1979; İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi., İstanbul, 1978.*

24 *Z.Gökalp, **Türk Devletinin Tekamülü**. Ankara, 1962; A.İnan **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972; **Makaleler ve İncelemeler**. Ankara, 1968; **Eski Türk Dini Tarihi**. İstanbul, 1976.*

İnan[25], M. Fuat Köprülü[26], Hikmet Tanyu[27], Mehmet Eröz[28], S.Divitçioğlu[29] tarafından yayınlanan eserler, bu tür çalışmalar yapan yerli araştırıcılarımıza öncülük etmiştir. Eski Türk inançlarının Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında yaşayan şekillerini tespit edip dergilerde yayınlanan araştırıcıların sayısı bir hayli fazladır[30]. Burada adlarını sıralamamız imkânsızdır. Ancak, burada **Türk Yurdu**[31], **Halkbilgisi Haberleri**[32], **Folklor Postası**[33], **Türk Folklor Araştırmaları**[34], **Türk Folkloru**[35], **Folklore Doğru**[36], **Halkbilimi**[37], **Sivas Folkloru**[38], ve eski **Halkevi** dergilerinde yayınlanan yazıları hatırlatmakla yetineceğiz. Bunlara, diğer dergi ve gazetelerde çıkan malzeme ve inceleme yazılarını, kongre ve seminerlerde verilip yayınlanan tebliğleri de ilave edebiliriz[39]. Sözkonusu çalışmalarda da, Türk inançlarına ait pek çok kıymetli bilgi, yorum ve malzeme yer almıştır. Çalışmamızda, elden geldiğince bunlardan da istifade edilmeye çalışılmıştır.

Doğu Anadolu yöresi üzerinde yaşayan Türk inançları ile ilgili araştırmamızda, eski şekillerle, karşılaştığımız yeni biçimleri tespit ve tasvir etmeye, onları bir sistematik içinde incelemeye çalıştık. Türkler'in yaşadığı, vatan tuttuğu topraklar üstünde onların inançlarına rastlamaktan, yaşadıklarını tespit etmekten daha tabii ne olabilir, diye hüküm verilebilir. Ancak, asırlarca İslâmiyetle yoğrulmuş milletimizin hâlâ başlangıçta var olan inançlarını yaşatması, bizce şaşırtıcıdır. Bu aynı zamanda, Türk insanının karakterinde değişmeyen yönlerinin ortaya koyucu bir göstergesi olarak da sevindiricidir. Çok zengin ve çeşitlilik arzeden bir malzeme derleyip tesbit ettiğimizi, onları tasnif

25 *A. İnan, Hurafeler ve Menşeleri, Ankara, 1962; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1972 ; Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1968; Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul, 1976.*

26 *M.F.Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Ankara, 1966*

27 *M.Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**. İstanbul, 1978; İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı. İstanbul, 1986.*

28 *M.Eröz, **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, İstanbul, 1977.*

29 *S.Divitçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987.*

30 ***Türk Amacı** (1942 - 1942). 9 sayı çıkmıştır; **Azerbaycan Yurt Bilgisi** (1932 - 1954). 37 sayı çıkmıştır.*

31 ***Türk Yurdu** (1911 -) Farklı zamanlarda ve farklı diziler içinde yayın hayatına devam etmektedir.*

32 ***Halk Bilgisi Haberleri** (1929 - 1947). 125 nci sayıda kapanmıştır.*

33 ***Folklor Postası** (1944 - 1946). 19 sayı çıkmıştır.*

34 ***Türk Folkloru** (1979 - 1984) 64 ncü sayıda kapanmıştır.*

35 ***Türk Folklor Araştırmaları** (1949 - 1980). 366. sayı çıkmıştır. En uzun ömürlü folklor dergisidir.*

36 ***Folklora Doğru** (1969 -) Yayın hayatına devam etmektedir*

37 ***Halk Bilimi** (1973 - 1979). 52 sayı çıkmıştır.*

38 ***Sivas Folkloru** (1973 - 1979). 78 sayı çıkmıştır.*

39 *Sözkonusu seminer ve kongreler Türk kültürünün çeşitli boyutlarını inceleyen niteliktedir. Türkoloji, folklor, halk edebiyatı, Türk yemekleri, yer adları ve benzeri konuları içine almaktadır. Kongrelerde ve seminerlerde verilen tebliğlerin birkısmı yayınlanmıştır. İncelememiz sırasında istifade ettiklerimize yeri geldiğinde atıfta bulunulmuştur.*

etmeye başladığım zaman anladım. Tasnif bir hayli yorucu oldu. Kurduğum sistematiğe göre, malzemenin bir kısmını dışarda bıraktım. Zira, başka türlü araştırmayı tamamlamam çok uzayacaktı. Amaç bir deneme olduğuna göre, eksikleri sonra da tamamlanabilir, diye düşündüm ve işe giriştim.

Türk inanç yumağını çözmeye başlayınca, araştırmamı da ikiye ayırdım. Birinci bölümde, tanrı, yardımcı ve koruyucu iyeler, ata ruhları, kam, ev - ocak, od / adet, ağıl, yer ve gök iyeleri inceledim. İkinci kısımda, insan hayatında yer alan törenlerde görülen inançları ele aldım. Ve araştırma boyunca, Türk inanç yumağı adını verdiğim bu problemi, yöre bazında çözme denemesine koyuldum.

Araştırmamızda, inanç yumağı adını verdiğimiz problemi yöre örnekleri ile çözmeye ve değerlendirmeye çalıştık. Okuyucunun, inançların eski ve yeni şekillerini bir arada görme imkânı bulacağına bu araştırma ile, başlangıçtaki inançlarımızın Doğu Anadolu'da yaşayan şekilleri hakkında bir fikir sahibi olacağı düşüncesindeyiz. Eskilerin güzel bir sözü vardır: **Türkmen göçü, gide gide düzelir.** Araştırmamızın eksikleri olduğunu biliyoruz. Ancak, onların da, okuyucuların yardımı ile ortadan kalkacağına, gide - gide düzeleceğine inancımız vardır.

I. BÖLÜM :

TENGRİ, İYELER VE KAM

A. TENGRİ / TÜRK TENGRİSİ / BİR TENGRİ / TANRI

Türk inançları ile ilgili en eski bilgilere Çin yıllıklarında, Bengü Taş yazıtlarında ve muhtelif yazılı kaynaklarda rastlamaktayız. Türk inanç sistemini oluşturan unsurları, bunların ve günümüzde yaşayan biçimlerinin verdiği imkânlar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu konudaki ilk bilgiler milâd öncesi Hun Türkleri ile ilgili olanlardır. Bu bilgilere göre, eski atalarımız Hun Türkleri, Tengri'ye, Yir - Sub iyelerine, Yağız Yir iyelerine, Kök Tengri (Mavi Gök) iyelerine ve ata arvaklarına kurban keserlerdi. Yılın beşinci ayında, Hun Türkleri kağanı halkı bir araya toplar, kurban merasimini yaparlardı. Sonbaharda tekrarlanan ayinden sonra ise, kağan ile beraber orman etrafında dolaştıkları ifade edilmektedir[1].

Hun çağından sonraki Tük devletleri hakkında bilgi veren aynı kaynaklar, onların da dininden söz ederken, Tengri'ye, kök tengri'ye, yağızyir'e, yir - sub'a, güneş ve aya, ata ruhlarına kurban kestiklerinden söz eder[2].

Türkler, kendilerinden sonra gelecek nesillere öğüt vermek amacıyla yazıp bıraktıkları Bengü Taş yazıtlarında inançlarla ilgili bilgiler de vermişlerdir. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı; kut, küç, ülük ve bilik verici yüce varlık Tengri, her şeyin üstündedir. **Kök tengri** (gözyüzü, yahut mavi gök) ve Yağız yir (kara yer, veya toprak, yahut yer-

---

1 *İ.Kafesoğlu,* ***Türk Bozkır Kültürü.*** *Ankara, 1987. sh. 90 - 91; D.W. Eberhard,* ***Çin'in Şimal Komşuları.*** *Ankara, 1942; sh. 80*

2. *Kaynaklar açısından S.Divitçioğlu,* ***Kök Türkler.*** *İstanbul, 1987; E.Esin* ***Türk Kozmolojisi.*** *İstanbul, 1979; B.Ögel,* ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları.*** *İstanbul, 1988;* ***Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi.*** *Ankara, 1981; 2. C. adlı eserler, bizi burada bir sıralamadan kurtaracak ölçüde zengindir. Dolayısıyle arzu edenler, bu eserlerden istifade edebilir. Y.Kalafat.*

altı), Yir - sub (yer ve sular, yani yeryüzü) Tengri tarafından kılındığı / yaratıldığı için ıduk kabul edilir ve kutsanır. Bu düşünce tarzı, "yaradılanı severiz, yaradan'dan ötürü" mısrasıyla günümüzde bile yaşamaktadır.[3]

Tengri, bağışlayıcı ve mükafatlandırıcı olduğu kadar, cezalandırıcı vasfıyla da Türk hayatında görülür. Kağanlarını terkeden halkı, başka inançlara kapılanları, kötü kağanları cezalandırır. Kişi oğlunu yaratan Tengri, **töpü** (tepe) üsneden tutup göğe kaldırdığı kişileri insanoğlu üzerine kağan tayin etme gücüne ve kudretine sahiptir. O, yani seçilen kağan, Tengri'nin kendisine verdiği **buyruk** çerçevesinde halka hükmetmekle görevlidir. Kağan seçildikten sonra töreyi yürütmek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, az milleti çok etmek mecburiyetindedir. Bu açıdan kağan, Kök Türk hayatında bir resul görevi içinde karşımıza çıkar[4]. Ata, baba anlamındaki **kang** ile **kam** arasındaki ilişki ve kağanların kurban sunma âyinlerini yönetmesi bize, onların da aynı özelliklere sahip olduklarını gösteriyor. Belki ilk kağanlar, kang / kam gibi bir ad taşıyordu. Bilge Tonyukuk yazıtında şöyle bir ibare var: "Tengri ança timiş eriç": "Kan birtim, kanıngın kodup içikding. İçikdük üçün Tengri ölütmiş erinç.." (Tonyukuk, B2, 3)[5]. Bu mesajı kim almış? Bizce bu açık; kağanlık için göğe töpüsünden tutulup çekilen kişi ağzı ile bu söz kişioğluna, buduna iletilmiştir.

Bengü Taş yazıtlarında Tengri'nin bir kez **Türk** sıfatı ile, **Türk Tengrisi** şeklinde geçtiğini görüyoruz. Bu da, onun diğer milletlerin inandığı Tanrılardan veya Tanrı'dan farklılığını göstermek için yapılmıştır. Kök Türkler için ikincil bir Tanrı kavramı yoktur. "Öd Tengri" kavramı, bizce ibarenin yanlış okunup anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ibare bilim adamlarınca farklı okunmuştur. Kimi, "zamanı tanrı yaşar, kişi oğlu hep ölümlü yaratılmış" şeklinde manalandırmış; kimi "ebedi olan Tanrıdır, kişi oğlu hep ölümlü yaratılmış" diye anlamıştır. Fiilin **yaşar mı, yasar** mı, **aysar** mı olduğu üzerinde tartışılmıştır[6]. Oysa, **Divanü Lügat - it Türk**'de **yas** fiili mevcuttur[7]. Dolayısıyle, cümlenin anlamı, "zamanı Tanrı çözüp dağıtır, kişi oğlu hep ölümlü yaratıl-

3 *Bu söz, Yunus Emre'ye atfedilir. Ancak, tespit edebildiğimiz şekli biraz farklıdır. Belki anlam akımından yukardaki şekle sokulmuş olabilir. Bk. Faruk K.Timurtaş:* ***Yunus Emre.*** *İstanbul, 1972; sh. 33.*

4 *Kağanın resul mevkiinde bir fonksiyona sahip olduğunu S.Divitçioğlu da vurgulamaktadır. Bk.* ***a.g.e.,*** *sh. 124*

5 *M.Ergin,* ***Orhun Abideleri.*** *İstanbul, 1973; sh. 91.*

6. *Bu konuda yapılan münakaşa ve farklı görüşler için bk: E.Esin,* ***Türk Kosmolojisi.*** *İstanbul, 1979; sh. 19 - 22; S.Divitçioğlu,* ***Kök Türkler.*** *İstanbul, 1987; sh. 62 - 65; T.Tekin,* ***Orhun Yazıtları.*** *Ankara, 1988, sh. 87.*

7 ***Divanü Lûgat-it Türk.*** *(hz. B.Atalay). Ankara, 1985; 2bsm. C.3, sh. 59-60.*

mış", olmalı. Çünkü, zamanı yaratan ve dağıtan da odur. Bugün bile, "yazanda o, bozan da o" demiyor muyuz? Anlam aynıdır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a ait olan bu tahlile biz de katılmaktayız.

Bengü Taş yazıtlarında çocukların koruyucu iyesi olarak Umay adı geçmektedir. "Umay teg anam" tabirinden de, Umay iyesinin tıpkı İlbilge'nin çocuklarını koruması gibi, bir vasfa sahip olduğu anlaşılıyor. Onun da bir Tanrılık / Tanrıçalık fonksiyonuna sahip olmadığı açıkca görülüyor[8].

Tengri, dediğimiz gibi, sadece yeri, göğü ve yeryüzünü, yeryüzünde yaşayan canlıları, insanları yaratmakla iktifa etmez. Yarattığı yeryüzünde, ıduk Ötüken Yış, ıduk yir - sub sahipsiz kalmasın, Türk budunu yok olmasın diye de kağan seçip gönderme, yardım etme vasıflarına sahip bir Tengri'dir. Daha sonra Tengri'nin yanı sıra yüce yaratıcı, Bayat, Ogan ve Bir Tengri şeklinde de ifade edilecektir[9]. İslâm olmayan Türkler'i anlatan bir Arap seyyahı, X. yüzyılda Oğuz Türkleri ile karşılaşır. O, seyahatnamesinde bu Oğuzlar'ın "bir Tanrı'ya inandıklarını kaydeder[10].

Türk hayatında erişilmez kabul edilen kök / gök tasavvurundan ulu varlığa doğru gidişi, Kafesoğlu, dikkati çekici kabul eder[11]. Burada hemen ifade edelim ki, Hun çağından itibaren Türk hayatında görülen tanrı, Tengri, veya Türk Tengrisi, Bir Tengri kavramlarıyla islamiyete kadar gelmiştir. İslami devrede Tanrı - Allah olmuş şekli ile hayatına devam etmiştir. Türk Tengrisi etrafında da, semavi dinlerde olduğu gibi, yaratılan çevre / etraf vardır[12]. İye / ige / ıs / tös gibi muhtelif adlarla Tengri etrafında yer alan veya inanç sistemi içinde görülen bu unsurlara semavî dinlerdeki meleklere benzetmek abartı olmaz. Hun çağından itibaren sistem içinde varlığı görülen güneş, ay, yıldızlar, gök ve yer, yer ve su ile Umay bu çerçevede değerlendirilebilir[13]. Bizce, kök tengri ile Tengri kavramları birbirine karıştırıldığı için, Türk inanç sisteminde maddi varlıktan ulu varlığa doğru bir gelişme olduğu varsayımı ihtiyatla karşılanacak bir görüştür. Çünkü, kök tengri kavramı, tıpkı yağız yir (kara yer) gibi Tengri tarafından yaratılmış / kılınmış maddi göğü ifade eder. Nitekim, B. Ögel de bu düşüncededir.

Türkler, Ögel'e göre, yaratıcı güce, varlığa karşı islâmiyet öncesinde ve

8 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini tarihi.*** *İstanbul, 1976; sh. 24-26.*

9 *Türklerde tanrı için kullanılan adlar için bk. H.Tanyu,* ***Türklerde Tek Tanrı İnancı.*** *İstanbul, 1986.*

10 ***İbn Fazlan Seyahatnamesi*** *(Hz. R.Şeşen). İstanbul, 1975; sh. 31.*

11 *İ.Kafesoğlu,* ***Eski Türk Dini.*** *Ankara, 1980; sh. 57,58.*

12 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi.*** *İstanbul, 1971; C.I, sh. 117.*

13 *İ.Kafesoğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 253-254*

sonrasında pek farklı bir inanca sahip olmamıştır. Semavî dinlerde olduğu gibi, Türkler de kağanlarını, yeryüzünde Tanrı'nın elçisi / resulü / gölgesi şeklinde tasavvur etmekteydiler ve inanmaktaydılar. Tanrının yukarda, gök yüzünde olması inancı, Türkler arasında, başlangıçtan günümüze kadar devam etmiştir[14].

Tanrının gökte, yukarda bulunduğu inancı Dede Korkut boylarında da görülmektedir. O zamanlar **alkış**'ı **alkış** olan Türk beğleri, ellerini açıp yüzlerini göğe doğru tutup Tanrı'ya yakarırlardı[15]. İslami devrede de, Türkler'in avuçlarını açıp göğe yüz tutarak dua etmeleri acaba bu inancın izleri midir? Veya öfkelendiğimiz, haksızlığa karşı çıktığımız zaman, "yukarda Allah var" dediğimizde, biz bu inancı mı sürdürüyoruz? Doğu Anadolu yöresinde, bu anlamdaki Türk inancının izlerine her tarafta rastlayabiliriz. Kars'ta, "Tavuk bile su içerken Allah'a bakar" tabiri, Allah'ın yukarda gökyüzünde olduğu inancının bir yansımasıdır.

B. İYELER

a. Yardımcı İyeler

Türk inanç yumağını açtıkça, Tengri merkez olmak üzere, çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir. Bu konuda yazılı kaynakların verdiği bilgileri, XIX. ve XX. yüzyıllarda, Orta Asya ve Sibirya Türkleri'nden derlenen etnografik bilgi ve malzemeyle birleştirince, Tengri etrafında var olan etraf veya çevrenin tablosunu çıkarmak ve unsurlarını görmek nisbeten mümkün olmaktadır. Bu malzemeler gözden geçirildiğinde, Tengri'nin yeni adlar ve sıfatlar kazandığı da görülmektedir: **Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan** gibi.. Fakat bu yüce varlık da yine Tengri gibi bütün iyelerin ve varlıkların üzerindedir ve herşey onun iradesine tâbidir. Bütün iyeler onun hizmetindedir ve onun verdiği emirler çerçevesinde görevlerini yürütürler. Kamların dualarından da, Ülgen'in esas yaratıcı kudret olduğu açıkça anlaşılmaktadır[16].

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasından derlenen bilgi ve etnografik malzemeye göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Yaşayan Türk inançlarına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları, **Karşıt, Buura Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Baktı Kan** ve **Er Kan** adlarını taşır. Kızları ise, sadece **Ak Kızlar** veya **Kıyan** diye anılır. Oğul iyeler, aruu tös / iyi iyeler'dir. İnsanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka, Bay Ülgen'e yardım eden büyük iyeler de vardır: **Yayık, Suyla, Karlık** ve **Utkuçı** gibi.. Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü / kara iyelerin şerrinden korumağa çalışır[17]. Kam, sunduğu kurbanı, Bay Ülgen'in yanına Yayık gözetiminde çıkarır. Ak Kızların esas görevi, Kurban ayini sırasında kamların kulağına güzel ilâhiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilhamı vermektir. İslâmî devrede bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar, yerlerini meleklere bırakmıştır: **İsrafil, Azrail, Cebrail** ve **Mikail** gibi.. Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir.

b. Koruyucu İyeler:

1. **Umay:** Köktürk çağı Bengü Taş yazıtlarında da adı geçen bu iye, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşıncaya, er adını kazanıncaya kadar sürdürür. Nitekim, bu görevini er adının alınmasına kadar sürdürdüğüne dair kayıt, Bengü Taş yazıtlarıyla açıkça anlaşılmaktadır[18]. Umay iyesinin varlığı, Avrupa sahasında yaşayan Türkler arasında da görülmektedir[19].

Günümüz Ortaasya ve Sibirya Türk kavimleri arasında çocukların ve lohusa kadınların koruyucu iyesi olarak fonksiyonunu sürdüren Umay, bu yörelerde de aynı adla anılmaktadır[20]. Yakut Türkleri, onu, Ayısıt, diye çağırmaktadır[21].

Umay iyesinin koruyuculuğu, sadece insan yavrusuna yönelik bir davranış değildir. O, aynı zamanda bütün canlıların yavrularını da büyüyünceye kadar korumak ve kollamakla da yükümlüdür[22].

Umay iyesi hakkında Mahmud Kaşgari şu malûmatı vermektedir. "Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur. Kadınlar, Umay ile tefeül ederler. Umay'a taparlarsa oğul olur, derlermiş"[23]. Buradaki tap-'yı biz mukaddes kabul edip saygı gösterme, kutsama anlamında düşünüyoruz. Yazıtların verdiği anlam da, onun bir koruyucu iye olduğunu ortaya koymaktadır.

---

14 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 115*

15 *M.Ergin, **Dede Korkut Kitabı**. İstanbul, 1964; sh. 26.*

16 *A.İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**. Ankara, 1972. 2bsm, sh. 26-41.*

17 ***a.g.e.**, sh. 26-41.*

18 *".. Umay teg ögüm katun kutınga inim kül Tigin er at buldı" (KT, D31) Alıntı M.Ergin'in adı geçen eserindendir.*

19 *J.Harmattu, **Avarların Dili Sorununa Dair**. Ankara, 1988; sh. 27.*

20 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 166-175.*

21 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 37*

22 *A.İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**. İstanbul, 1976; sh. 26.*

23 *B.Atalay, **a.g.e.**, C.I, sh. 123.*

Doğu Anadolu yöresinde, özellikle Erzurum'da, doğumdan sonra eş, veya son adı verilen kısım, insan ayağı basmayacak ıssız, temiz bir yere gömülür. Belki de bu inanç, Türkler'in Umay iyesine karşı gösterdikleri saygının, bu yörede yaşayan son kalıntısıdır[24]. Doğumla beraber yemek verilmesi / **doğum aşı dökülmesi** de, yine Umay iyesini memnun etmek için yapılan kanlı / kansız kurban merasimlerinin bir bakıyyesi olsa gerek. Günümüzde, buna benzer merasimlere Yakut Türkleri arasında rastlanmaktadır[25].

Araştırma yöresinde, çocukları korkutmak için kullanılan, **Umacı**, Umay iyesinin, İslâmi, devredeki izi olamaz mı? Bu tabiri, çocuklar yemek yemediği, tehlikeli işler yaptığı zamanında yatmadığı durumlarda kullanan analar, şuuraltı Umay'ı mı yardıma çağırıyor? Umay, bu şekli ile de bir koruyucu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresinde yaşamaktadır. Ancak, o bu fonksiyonunu, korkutucu bir vasıf kazanarak sürdürmektedir.

VII. yüzyılda, Avrupa ve Balkanlara yerleşen Avar Türkleri arasında da Umay iye inancının yaşadığı ve Köktürk harfli kitabelerinde varlığının kayıtlara geçtiği bilinmektedir. Avarlar da, Umay, bir kuş biçiminde tasavvur edilir ve kimin başına gölgesi düşerse, onun kağan olacağına inanılırdı[26]. Avar yazıtlarında Umay iyesi şu şekilde geçer: "edik Umay işi kü torgu"[27].

Yörede, başa kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır ve bu durumla karşılaşan kişinin zengin, yahut yüksek mevki sahibi olacağına inanılır. Umay iyesi ile ilgili bu tür inanç kalıntılarına yörenin hemen her yerinde rastlanır.

2. Ana Maygıl: Etnografik bilgi ve malzemeler, bize, Türkler arasında bir başka koruyucu iyenin varlığını göstermektedir. Bu iyenin varlığına, biz Köktürk çağından itibaren rastlamaktayız. Bu, kainatın merkezi ve Tengri'ye uzanan kosmik ağacın veya ışık yolunun var olduğuna inanılan **Iduk Ötüken Yış**'da mevcut bir iye idi. Ötüken'in batısında bulunan bir dağda olduğuna, ili ve halkı her türlü kötülükten korunduğuna inanılan bu iye, "Bodun inli" diye anılırmış[28]. Altay Türkleri arasında, günümüzde, bu iye Ana Maygıl adıyla ya-

---

24 *Z.Başar.* ***Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları.*** *Ankara, 1972; sh. 67-68.*

25 *A.İnan, 'Umay İlâhesi".* ***Makaleler ve İncelemeler.*** *Ankara, 1968; sh. 399*

26 *S.Bilhan,* ***Eğitim-Bilim-Sanat.*** *Ankara, 1988; sh. 9.*

27 *J.Harmata'nın yukarda değinilen eseri. Burada verilen anlamın doğrudan Umay ile ilgisi yok görünüyor. Ancak cümle, "Iduk Umay işikkü torgu" biçiminde okunursa, o zaman anlam çıkıyor: Mukaddes Umay'ın işlediği / dokunduğu ipek. Emin değiliz, ama bir ihtimaldir.*

28 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi.,*** *sh. 6*

şamaktadır ve fonksiyonları **Bodun inli** ile aynıdır[29]. Koruyuculuğu, Umay iyesininkinden farklı. **Bodun inli**, veya Ana Maygıl, tüm yurdu ve halkı korumak ile görevliydi. Dolayısıyle, onun yaşadığı yer ıduk / mukaddes idi ve daima sahipli, kağanlı bir yer olması icab ediyordu. Acaba, günümüzde yaşayan **Ana yurt**, anavatan inancı ve bu inanca bağlı olarak teşekkül eden değerler bu iye ile bağlı değil midir? Bu soruya, ihtiyatla da olsa, biz "evet" diyebiliriz. Belki de hem bu iyenin fonksiyonları, hem de yir - sub iyelerinin birleşimi bir koruyucu **Ana** iye telakki edilmiş ve böylece bir ıduk Ana yurt kavramı doğmuştur. Her iki ihtimalin varlığı mantıktan uzak değildir, kabul edilebilir durumdadır.

3. Ak Ana (Ak Ene): Altay Türkleri arasında yaşayan bu iye, inanca göre, Tengri Ülgen'e yaratma kudreti ve ilhamı vermiştir[30]. Başlangıçta, yaradılışı Türkler'in nasıl değerlendirdiği hakkında hüküm vermemize imkan verecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Bengü Taş yazıtlarında, kainatın ve kişioğlunun yaradılışı hakkında tek bir ibare vardır. Burada, köktengri (mavi gök) ve yağız yir (kara toprak) yaratıldıktan sonra, ikisi arasında / yeryüzünde insanoğlu yaratılmış, denmektedir. Bu bilgi, Altay Türkleri'nin inançlarında da hâlâ yaşamaktadır: "Yer ve gök yaratılmadan önce herşey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan" vardı[31]. Başlangıçtan günümüze gelinceye kadar, inanç sisteminin unsurlarında, yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimleri bir yana tutacak olursak, Benggü Taş yazıtlarında yoğun biçimde ifade edilen yaratılış inancı ile Altay Türkleri'nin bugünkü inançları arasında pek fazla fark yoktur. "Her şeyin başlangıcı" yaratıcısı Tengri olduğu fikri, varlığını korumaktaydı. Belki de bu Ak Ana / Ak Ene iyesi, Su'nun bir yansıtıcı olduğu düşünülürse, ayna fonksiyonundaydı. Bektaşi / alevi inancında yer alan, "Aynaya baktım, Ali'yi gördüm" inancının altında yine bu yansıtıcılıktan kaynaklanan sembollerin görülmesi anlatılmak isteniyor. Tengri, yarattığı Su / ayna ile varlıkları kılmış olabilir. Türk inançlarında ayna önemlidir. Ve belki de bunlar Ana / Ene / Ayna ilişkisine bağlıdır[32]. Bununla beraber, günümüzde, Ak Ana / Ak Ene iyesi, yahut onun fonksiyonlarında bir iyenin varlığına yörede ve islâmiyeti kabul etmiş Türk çevresinde rastlanmamıştır.

c. Kara İyeler

1. Erlik: Köktürk çağı yazıtlarında bu iye hakkında açık bir ifade me

---

29 *A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler.,*** *sh. 274.*

30 *A.İnan,* ***Tarihte ve Bugün Şamanizm.,*** *sh. 39*

31 *W. Radloff,* ***Sibirya'dan.*** *(Terc. A.Temir). İstanbul, 1956; C. II, K: I, sh. 6-7*

32 *a.g.e., sh.6; A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 19.*

cut değildir. Çin kaynaklarının verdiği bilgiler arasında da bu iyeye rastlanmamıştır. Ancak, bazı bilim adamları **erklig** kavramının **Erlik**'e işaret ettiği konusunda tartışma mevcuttur[33]. Bizce, Erlik, **Yağız yir** ile ilişkilidir. Çünkü, **yağız, yir** kavramı, Türkler de yeryüzünü değil, yeraltını göstermektedir. Kara toprak, alttadır. Kara sular yeraltındadır. Türklerin onu, **yirlig / irlig / erlik**, yani yer altında olan, oraya ait olan şeklinde tasavvur etmeleri daha mantıklı ve yerinde bir yaklaşım olur düşüncesindeyiz[34]. Yaratıcıya karşı geldiği için, oraya sürülmüştür. Bu inanç, günümüzde, Altay Türkleri arasında yaşamaktadır. Türk inançları ile ilgili araştırmaları ile ün yapmış rahmetli A.İnan, Erlik iyesini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İstediği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalıyarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar"[35].

A.İnan'ın bu tasvirinden, Erlik'in aynı zamanda, semavî dinlerde yer alan Azrail'in fonksiyonunu da yüklenmiş görürüz. Ölüm meleği diye bilinen Azrail'e, insanoğlu, inançlarına rağmen, günümüzde de biraz soğuk bakar. Ancak o, yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Ancak, Erlik, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile Ölüm Meleği'nden de ayrılmaktadır. Erlik, emrinde kötülükleri ifâ edecek kendi karakterinde iyelere sahiptir. Bunların da yaşadığı yer, karanlık dünyası olan yeraltıdır, kara yerdir. Nitekim Altay Türkleri'nin inancına göre, her insanın sağında **yayuçı** adı verilen iyilik iyesi, sol omuzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi **kara iye** vardır. Doğumdan itibaren, doğan kişinin yaptığı iyi ve kötü işleri kaydederler; **ak iye**, kişiyi iyi yola, **kara iye** ise kötülüklere sürüklemek ister. Ölünce, önce Erlik önünde yaptıklarının hesabı görülür. Yani, yeraltına indirilir. Tıpkı gömülme ve sual melekleri inancı gibi.. Burada, iyilikler ağır basarsa, Erlik ona dokunamaz ve yayuçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır. Aksi halde, orada kalır ve cezasına uygun yere Erlik tarafından gönderilir. Bu inanç, **uçmak** / cennet veya cehennem / **tamuğ** inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir, düşüncesindeyiz[36].

33 *S.Divitçioğlu, **Kök Türkler.**, sh. 55-56; A.İnan, **a.g.e.**, sh. 39; E.Esin, **a.g.e.**, sh. 5-33.*

34 *Manas Destanı'nda yer alan Ertöştük, bu adı yer altında da gezip dolaşma gücüne sahip olduğu için aldığı düşüncesindeyiz. Erlik veya E/irlig Han da aynı anlamda birünvandır. Yerin altına ait han anlamı taşımaktadır.*

35 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 40-41.*

36 *W.Radloff, **a.g.e.**, sh. 6-7.*

Yörede ve günümüzde çok yaygın olan, "toprak aldı gizledi" ve "kara toprak gizledi" tabirleri ile Erlik iyesi inancının kalıntıları arasında bir bağ olması uzak bir ihtimal değildir.

Altay Türkleri'nin inançlarına göre Erlik, tabiatı icabı kendisine arık, sakat ve hasta hayvanlardan kurban sunulmasını istermiş ve bundan hoşlanırmış. Onun, ayrıca Ülgen gibi, çocukları olduğuna inanılır. Erkek çocuklarının adları **Karaş, Mattır, Şıngay, Kömürkan, Badış Biy, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan, Kerey Kan**'dır. Dokuz kızının sadece sekiz gözlüsü **Kiştey Ana** ile **Erke Solton**'un adları bilinmektedir. Görevleri oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak, ayin sırasında kamları şaşırtmak ve görevlerini yerine getiremez hale sokmaktır[37]. Başlangıçta görülmeyen bu **oğul** ve **kız** iyelerin Türk inançlarına çevre halkların tesiriyle girmiş olabileceği ihtimali akla en uygun olanıdır[38]. Uygurlar senede iki defa yere kurban verirlerdi. Kış mevsimini de törenle kutlarlardı. Kötü ruhları uzaklaştırmak için altın ve gümüş kaplar içine koydukları suları birbirlerine serperlerdi[39].

Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, **kara iye** ve **Yek** adı da verilir. Yek'in anlamı şeytan demektir. Bu anlamda, bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, semavî dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, **abaası** adını verir[40].

2. Alkarısı: Türk dünyasının hemen her yerinde görülen ve günümüzde de tüm etkinliğini sürdüren bu iye, adeta Umay koruyucu iyesinin zıttıdır. Üreme'nin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan lohusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olduğuna inanılır[41]. Türk dünyasında bu iye, muhtelif adlarla anılır: **Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış** gibi [42]. Kimi Türk boylarında ise, bu iye, Kara albastı ve sarı albastı şeklinde, farklı iki iye olarak tasavvur edilir. Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadınların ciğerlerini söküp suya götürüp atan sarı albastı imiş. Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve geri yerine takılmasını sadece kamlar ve ocaklılar başarabilirmiş. Kamlar ve Ocaklılar, bunu, sarı albastıyı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirirlermiş. Kırgız ve Kazak Türkleri, **sarı albastı**'yı sarışın bir kadın şeklinde düşünür. Kara Albastı'nın ağırbaşlı, **Sarı Albastı**'nın ise, hoppa tabiatlı bir iye oldu-

37 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 41*

38 *Semavî dinlerin dışında kalan diğer dinlerin tesiri olmalı. Budizm, Lamaizm gibi.*

39 *B.Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1971. sh. 125*

40 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 41*

41 *A.İnan, 'Al ruhu Hakkında'. **Makaleler ve İncelemeler**. Ankara, 1968; sh. 259-267.*

42 *A.İnan, **a.g.e**, sh. 259*

ğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış. Kamlar, onları, afsun okuyup koyun ciğeri ile aldatırmış ve ellerinden lohusanın veya yeni doğan çocuğun ciğerini alıp dönerlermiş[43].

Doğu Anadolu yöresinde de Alkarısı ile ilgili inançlar çok yaygındır. Kimi yerlerde Alkarısı, Karakura diye ayrışır. Meselâ, Erzurum ve Erzincan çevresinde Alkarısı lohusa kadınlara değil, ahırda yatan atlara musallat olurmuş[44]. Gece ahıra girip atların yelelerini örmekten hoşlanırmış[45].

Hakkari'de, al basmasın diye, yorgana iğne batırılır. Ayrıca, lohusa yatağı yanına, kırkı çıkıncaya kadar süpürge bırakılır. Böyle yapılırsa, o kişiyi alkarısının basmıyacağına inanılır.

Bitlis'te, alkarısının eli bereketli kabul edilir ve buna inanılır. Alkarısını yanında tutmak isteyen, onun yakasına demir iğne takar. Eğer iğne çıkarılırsa, al karısı kaçıp kurtulurmuş. Al karısı, Bitlis çevresinde su perisi şeklinde tasavvur edilir ve akarsu kenarlarında yaşadığına inanılır[46].

Alkarısından korunmak için yapılan muhtelif işlemlere Elazığ[47] ve Ağrı[48] çevresinde de rastlanır. Alkarısı ile ilgili bir tesbite göre, o, erkek at, çelik ve mavi boncuk gibi üç unsurdan korkup kaçarmış[49]. Yörede bu üç unsur yaygın koruyucu olarak kullanılır.

Yöredeki yaygın inanca göre alkarısı, gözle görülmez. Sadece basacağı kadının gözüne görünürmüş. Metruk ve viran yerde, ıssız su ve ırmak kenarlarında yaşadıklarına inanılır. Ağrı ve Kars çevresinde bu inançlara rastlanmaktadır[50].

Ağrı, Van, Hakkari, Muş ve Malatya çevresinde (Alkarası, al) alkızını ağıl, samanlık, su kenarları ve ıssız yerleri kendine mesken tuttuğuna inanılır ve halk gece buralara destursuz girmeye korkar.

43 *A.İnan,.. **Şamanizm..**, sh. 171.*

44 *N.Sarı, 'Erzurum'da Alkarısı'. **Halkbilgisi Haberleri**. İstanbul, 1930; S.8, sh. 11-13.*

45 *C.Öztelli, 'Albastı, Alkarısı koruma ve tedavisi'. **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966; s. 209, sh. 42-61.*

46 *M.Yılmaz, 'Elazığ'da Elkarısı inanması'. **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967; s.215, sh. 63-81.*

47 *N.Taner, 'Ağrı bölgesinde alkarısı ve alkarısı ile ilgili inanmalar' **Türk Folklor Araştırmaları**, 1983; s.52, sh. 28-29.*

48 *Ş.Elçin, 'Al-Karı'. **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, s.193, sh. 3811-12.*

49 *M.Köse, 'Alkarısı hakkında'. **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964; s.185, sh. 3605-7.*

Alkarısının kötü karakterli iye şeklinde Orta Asya, Sibirya ve Anadolu Türkleri arasında yaşamasına rağmen, onun daha önceleri iyi karakterli bir iye / ruh olduğuna dair bazı emareler vardır. Mesela, Uranha - Tuva Türkleri'nde, kamların, kayalıklarda yaşayan bir iyeye ruha, "Altı Sarı Albastırım" diye hitap edip yardım istemeleri; Kazak ve Kırgız Türkleri[51] kamlarının / baksılarının da, "tuu, dediği yerde derman olan ey Sarı kız gel" diye, bu iyeye / ruha yardım çağrıları yapmaları, akla böyle bir ihtimali getirmektedir. Acaba, alkarısı, eski zamanlarda gücendirilmiş ve koruyuculuktan ayrılmış bir iye midir?[52].

Od / adet iyesi ile Alkarısı arasında bir irtibat görenler, bu iyenin eski çağlardan beri bir od / ocak iyesi olduğunu ileri sürerler[53]. Yakut Türkleri, bugün de, ailenin od / ateş ocağına Al ot adını verir. Acaba, bu ad ile Alkarısı arasında bir ilişki var mı ve iye eskiden bir ocak iyesi miydi?

Kars'ta, dikimi gece biten elbise üzerine iğne bırakılır. Böylece onu, gece sessizliğinde cinlerin basmasına mani olunurmuş. Eğer böyle yapılmazsa, o elbiseyi giyenler felakete uğrar, diye inanılır. Alkarısı inancının izleri burada da cin şeklinde ifade edilmektedir.

Alkarısı ile ilgili bir diğer inancı da, Diyarbakır, Muş, Ağrı, Bingöl ve Bitlis çevresinde tespit ettik. Bu tespite göre, kahin (yani kam), bir dağ başında, çocuklara ve lohusalara zarar vermemesi için Alkarısı ile mücadeleye girişmiştir. Lohusa kadın, Alkarısı ile mücadele eden kâhinin üzerinde bulunan kuş, çivi veya diğer eşya ve sembollere benzer bir nesneyi taşırsa, kendini onun şerrinden korurmuş[54].

C. GÖK VE YER İYELERİ :

a. Gök İyeleri

1. Gök / Kök Tengri: Türk inanç sisteminde gök veya **kök tengri**

50 *A.İnan, 'Al ruhu hakkında'. **Makaleler ve İncelemeler**. sh. 259-260.*

51 *Yörede de, nazar değmemesi için, kişiler herhangi bir şeye (canlı veya cansız) baktıklarında, "tuu, tuu, tuu" diyerek karşı tarafı bu beladan kurtardıklarına inanmaktadır. Y.Kalafat.*

52 *L.Altınmakas, 'Albastı, Alkarısı koruma ve tedavisi'. **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966; s. 209, sh. 4261.*

53 *B.Nikitin, bu inancı, zorlama ile, maksatlı biçimde bir yapay etnik ad yaratıp Türk inançları dışında tutmaya çalışmıştır. Derlediği tüm malzemenin göçebe Türkmenlerden alındığı ve yöreye ait olduğu açıktır(Bk.B.Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, 1976; İstanbul, C.II, Sh.126).*

(mavi gök) mühim bir yer tutar. Kişioğlu, göğün örttüğü, yağız yir (kara yerin)
in taşıdığı ve yir - subların bulunduğu yeryüzünde kılınmıştır. Köktürk çağın-
dan önce ve sonra, gök bu koruyucu vasfı ile kutsanmış, ıduk kabul edilmiştir.
Ayrıca, Tengri'nin yukarda, göğün en üst katında olduğuna inanılmıştır. Kö-
tülüklerin anası karanlığı kovan, yeryüzünü aydınlatan güneş, ay ve yıldızlar,
onun çadırı içindedir. Türk inanç sistemindeki her varlık gibi, onun da koru-
yuculuk vasfından dolayı bir ıduk tasavvur edilmesi, kendisinde bir koruyucu
iye olduğunu düşündürmüştür. Nitekim, VII. yüzyılda, Kök Türk ülkesinden
haber veren Bizanslı Theophylacte Simocatta da bunu bir bakıma teyit etmek-
tedir. [55]. "Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler; suyu ve hava-
yı (bize göre bunlar, kökten - gri ve yir - sub iyeleri - Y.Kalafat) ulularlar, toprağı
(Bize göre, yağız yir'i - Y.Kalafat) kutlarlar. Fakat, yalnızca göğü ve yeri yarata-
na Tanrı derler ve ona taparlar". Burada, araştırmamızın başından beri vurgu-
ladığımız **Tanrı kavramı** ile, gök arasında veya **kök tengri** (mavi gök) arasında
bir bağ olmadığı açıktır[56].

Göğün ıduk / kutsal düşünülmesi, koruyucu yelik gücüne sahip oldu-
ğuna inanılması pek tabiidir. Dediğimiz gibi, Tengri, göğün en üstündedir. Ka-
ğan olacak kişiyi Tengri, önce töpüsünden tutup oraya çekmekte, orada kut -
küç, ülük ve bilik verip geri göndermekte ve kağan da, onun buyruklarınca
halkı yönetmektedir[57]. Ayrıca, Türkler'in ilk atası sayılan Oğuz'un gökten yere
ışık içinde inen kızla evlendiği ve ondan çocukları türediği inancı da, göğün
ululanmasını pekiştiren bir başka husustur[58]. Nitekim, göğün, Benggü Taş
yazıtlarında sadece maddi biçimde ifade edilmesi ve hatta ıduk sıfatı ile anıl-
maması bile, Tengri gibi tasavvur edilmediğini açıkca göstermektedir: " Üze kö
sra yğız yir kılındıkta.." (KT.D1) "Üze tengri basmasar asra yir telinmeser.."
(KT, D22). Aslında, göğün tanrı gibi düşünüldüğü tercüme hatalarından kay-
naklanmış olmalı. Çünki, Türklerin sadece yaratıcı olana, yeri göğü yaratana
Tanrı dedikleri, yukarıda zikredilen belgelerden de açıkca anlaşılmaktadır[59].

54 *S.Divitçioglu,* ***Kök Türkler***.. *sh. 65.*
55 *Benggü Taş yazıtlarında kök tengri, yağız yir'in karşıtıdır. Yani maddi birer kavramdır.*
Tengri adı tek başına kullanılır. Sıfat olması pek nadirdir. Sadece Türk sıfatı ile görülür.
Bu da Türk'ün Tanrısı anlamındadır. Gök, aynı zamanda yukarıyı da göstermekte olan
bir kelime. Tengri, "töpü'den tutup yukarı çektiği zaman, aynı zamanda göğe yükseltti
anlamını da beraberinde taşımaktadır. Bu sebeple yazıtlarda tanrı için sadece Tengri
sözünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında da Gök Tanrı biçimde görülen
ve tercüme edilen ibarelerin de Göğün Tanrısı, yukarda bulunan, yeri ve göğü kılan, in-
sanı üstünde yaratan Tengri anlaşılmalı, düşüncesindeyiz. Y.Kalafat.
56 *A.Donuk, 'Eski Türk Dini Şamanizm mi idi?'.* ***Türk Dünyası Tarih Dergisi****, 1988; s.15,*
sh.7-12.
57 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi****, İstanbul, 1971; C.I, sh. 3-4,93-95.*
58 *S.Divitçioglu,* ***a.g.e.****, sh. 65.*
59 *".. kün tuğ bolgıl, kök kurıkan". Oğuz Kağan destanında yer alan bu ifade de, göğün Türk*
tasavvurunda çadır / kurıkan gibi yer ettiği açıktır. Bk. ***Oğuz Kağan Destanı*** *(Hz. R.R.*
Arat - W. Bang). İstanbul, 1936 sh. 16.

Ancak, onun, yaratılmış bir koruyucu vasfı olduğunun tasavvur edildiği de açıktır. Gök ve çadır özdeşliği de bunun bir sonucudur[60]. Ayrıca, Türk tasavvurunda Tengri'nin yukarda, göğün en üstünde bulunması, göğün bütün kainatı kucaklaması, kötülüğün kaynağı karanlığı kovan güney, ay ve yıldızları katlarında bulundurması, onun ululanması için kafi sebepler, kabul edebiliriz. Bu tasavvur ve düşünüş, Türk inanç sisteminde göğü kutsanacak, ululanacak bir iye mertebesine yükseltmiş olabilir.

Doğu Anadolu yöresinde gök ile ilgili bir iye varlığı inancına rastlanmamıştır. Bununla beraber Kars yöresinde meleklerin bulutlara at gibi bindikleri, istedikleri gibi dolaştırdıkları, tanrıdan aldıkları buyruk üzerine şimşekleri kamçı gibi kullanıp bulutları denize indirip suyu emdirdikleri sonra gök yüzüne çıkarak yağmur yağdırdıkları inancı vardır[61]. Ancak, "Rahmetin gökten" beklenmesi, el açıp göğe yüz tutup ilenilmesi, veya dua edilmesi, sadece Tanrı'nın yukarıda bulunduğu inancının kalıntıları mıdır; yoksa, göğün kutsanmasından kalan izler midir? Ağrıda gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar duvara sırtını dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri arasında sıkarsa, sırtının pek ve dişlerinin sağlam olacağına inanırlar. Bu tür inançların İslâmiyetle ilgisi olabilir mi? Sanırız, bu noktada, Türk inançlarının bir kısmı İslâmiyetle şu veya bu şekilde imtizaç ederek yörede yaşamaktadır.

2. Güneş: Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibarıyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkindedir. Hun çağından itibaren atalarımızın güneşi, Kün diye adlandırdığı bilinmektedir[62]. Bugün gün anlamında kullandığımız kelimenin eski şeklidir. Künün kutsanması, Çin kaynaklarının verdiği bilgilere Hun çağına kadar uzanmaktadır. Çin kaynakları, Hun çağında, Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldıklarını kaydetmektedir[63]. Bu bilgi, Köktürk çağı Bizans elçisi Simocatta'nın daha önce zikredilen haberi ile de doğrulanmaktadır[64]. Bizanslı elçi, güneşe hürmet gösterildiğini, ancak Tanrı gibi görülmediğini vurgulamaktadır. Zaten, Köktürk yazıtlarında da tek Tengri kavramı dışında ıduk ötesi, koruyucu iye olarak Umay adı geçer. Umay için de hiçbir yerde tanrı veya tanrıça sıfatı kullanılmaz. Oysa, güneş yanlış bir biçimde Türk inanç sistemi içinde bunun ötesinde görülmek isteniyor ki, bu yanlıştır. Çünkü, Türkler,

60 *M.Ergin,* ***Orhun Abideleri****.. sh. 123.*

61 *M.Fahrettin Kırzıoğlu, 'Gök Bulut Ejderha'* ***Türk Folklor Araştırmaları****, Ağustos 1964, s.181, sh.3486.*

62 *B.Ögel,* ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları****. İstanbul, 1988; sh. 90; B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi****. İstanbul, 1971; C.II, sh. 169.*

63 *Bk. Divitçioğlu,* ***a.g.e.****, sh. 65*

64 *Bk 62 nolu dipnotu.*

onun koruyucu vasfını dikkate alarak, aynı vasfın kendisine Tengri tarafından verildiğine inandıkları kağanlarını güneşe nisbet etmişlerdir. Yani koruyuculukta, kağan, güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Kağan da, güneş de, Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin unsurlardır. Kağanın güneşe ve aya nisbeti de aynı koruyuculuk vasfını taşımasından kaynaklanıyor. Güneş ve ay gibi kötülüklerden **koruyan** fonksiyonuna sahiptir. Günümüzde, "güneş girmeyen eve doktor girer" inancı başlangıçtaki inancın yaşayan biçiminden başka birşey değildir. O, gün ona kurban sunulması, kendisine tapıldığı anlamı taşımaz[65]. Bunu yaşayan kurban ayinlerinde, kurbanın daima yaratıcı tek Tengri kayra kan, veya diğer adıyla Bay Ülgen huzuruna kam tarafından çıkarılması da esas şükran gösterilen, kurban sunulan varlığın tengri olduğunu açıkca göstermektedir. Buradaki düşünce, tıpkı "yaradılanı severiz, yaradan dan ötürü" inancından başka birşey değildir. Türkler'in, güneşe veya diğer nesnelere hürmet göstermesi, ululaması, Tengri'nin onlara verdiğine inanılan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Bunları, başka toplumlarda görülen formalist şablonlara zorlayarak oturtmak doğru olmadığı gibi, bilimden uzak yanıltıcı yaklaşımlardır. Hele bir takım fal kitaplarından yararlanarak bir topluluğun inanç sistemi üzerinde hüküm yürütmek hangi bilimsel ölçülerle uyum kurabilir, diye düşünmek bile gerçeğe uzanan yolu bulmada araştırıcıya ışık tutabilir. Ancak, bu noktada "dedi - dedi" kolaycılığının ve hazır şablon alışkanlığının dışına çıkacak araştırıcıya ihtiyaç olduğu açıktır.

Türk inanç sisteminde koruyucu bir iye mevkiinde görülen Güneş ile ilgili pratiklerin değişik biçimlerde de olsa, günümüze kadar devam ettiğini görüyoruz[66]. Meselâ, araştırma yaptığımız yörede, güneş ışınları yeryüzüne değmeden önce kalkmak inancı yaygındır. Güneş ışıkları, Tanrı'nın yeryüzüne inen nûru, / ışığı kabul edilir ve inanılır. Bu inanç, Türkler arasında Hun çağından beri sürmektedir. Tunceli yöresinde, güneşin ilk ışıklarının değdiği taş ve kayaların öpülmesi, bu yerlere karşı saygı gösterilmesi de aynı inancın yaşayan biçimidir[67]. Aynı inancın yaşadığı Midyat,Savur ve Nusaybin çevresinde, sabahın ilk ışıklarının değdiği yerlere birer taş dikilir ve buralara saygı gereği basılmaz[68]. Güneş ile ilgili tespit edilen diğer pratikler de aynı inançtan kaynaklanır. Kars çevresinde, güneşin batma saatlerinde uyumak iyi sayılmaz. Bu saatlerde "gün eşine kavuşuyor" denir. Uyuyan varsa, uyandırılır.

---

65 *İ.Kafesoğlu,* ***a.ge.****, sh. 96*

66 *A.Buran, 'Eski Türk Gelenek ve Göreneklerimizin Fırat Havzasındaki İzleri'.* ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi****, 1986; s. 12, sh.43.*

67 *H.Başbuğ,* ***Yezidilik İnancı****. İstanbul, 1987; sh. 101 - 102.*

68 *A.İnan,..* ***Şamanizm****..., sh. 29.*

Uyandırılmayanların veya kalkmayanların öleceğine inanılır. Erzurum, Sarıkamış ve Malatya çevresinde güneşin ilk ışıkları ile evin veya dükkanın kapısı açılırsa uğur ve bereket olacağı inancı yaşamaktadır.

Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılması, davul veya teneke çalınması, gürültü çıkartılması Türk inanç sisteminde görülen **kara** ve **ak** iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanır[69]. Güneşin yüzünü kara iyelerin kapattığına ve ışığın yeryüzüne engel olduklarına inanılır. Bu yüzden onları korkutup kaçırtmak için adıgeçen yollara başvurulurdu[70]. Yörede bu pratiklere sıkça rastladık. Bunu, neden yaptıklarını sorduğumda, verdikleri cevap, genellikle, "onu tutulmaktan kurtarmak için.." şeklinde olmuştur. Yine Tunceli'nde, güneşin ilk ışıklarına karşı, Hun Türkleri'nde olduğu gibi, hürmet gösterme anlamında yükünüldüğü tespit edilmiştir[71]. Başlangıçtan beri Türk hayatında yer alan ve kayıtlara geçen inançlarımızın yörede bunca zaman sonra varlığını sürdürmesi dikkati çekicidir. Bu da, Türkler'in intisap ettikleri muhtelif dinlere, hususiyle islâmiyete rağmen, başlangıçtan beri sahip oldukları inançları devam ettirmekte olduğunu göstermektedir.

Erzurum'un Şenkaya ve İspir kazalarında gelişmemiş, cılız ve hastalıklı çocuklar, anaları tarafından ay'a gösterilerek, "ya al, ya ver" diye yakarılır. Bunun sonucunda, çocuğun ya iyileşeceği, yahut öleceği sanılır. Burada Ay'ın koruyucu gibi düşünülmesi Umay iyesi ile ana gibi düşünülen Ay arasında bir ilişki olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. İnançta, bu ilişki kaybolmuş ve pratiğin yapısında sadece izini muhafaza etmiştir.

Tunceli, Kars ve Bingöl'de, hamile kadınlar da, yine yukardaki ilişkiye dayalı bir inançla olsa gerek, Ay'a bakarlar. Bu sırada karınlarında çocuk oynarsa, erkeğin kahraman; kızın ise bereket getireceğine inanılır. Umay'ın, çocuklar er adı alıncaya kadar, bir koruyucu iye vazifesi gördüğü ve bunun Benggü Taş yazıtlarına da geçtiği bilinmektedir. Umay, aynı zamanda dölün koruyucusu olmak itibariyle, bereket iyesi rolü ve fonksiyonunu da yüklenmiş olması pek tabiidir. Zira, o bütün canlıların çocuklarını korur, tabiattaki üremeyi, çoğalmayı sağlar[72].

3. Ay ve Yıldızlar : Ay ve yıldızlar da Kün gibi birer koruyucu iye idi.

---

69 *Eski Türk inançlarında renkler konusunda bk. M.Seyidov (Çev. O.Yavuz) Gök, Ak ve Kara renklerinin eski inançlarla Alakası,* ***Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi****, Şubat 1988. s.52; sh. 33-55.*

70 *H.Başbuğ,* ***İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanalar****.. Ankara, 1984; sh. 22.*

71 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi****... C.II, sh. 168.*

72 *İ.Kafesoğlu,* ***Eski Türk Dini****. Ankara, 1980, sh. 41.*

Onlar da, Kün'ün çekildiği anda, yeryüzüne Tanrı'nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirmekteydi[73]. O yüzden çadırın ortası, tepe noktasında delik bırakılır ve karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışık, Tündük adı verilen bu yerden içeri dolardı. Ay gibi, yıldızlar da kişioğlu için aynı rolü oynayan varlıklardı. Bu koruyucu iyeleri memnun etmek, onların rızasını sağlamak için kendilerine, hun çağından itibaren kurban kesildiği ve bunun, tabiatın en canlı olduğu yılın beşinci ayında bir merasim ile ifâ edildiğini Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz[74].

Türk inancında, mevsimlerin nasıl olacağı, değişimi, yıldızların hareketine göre tayin edilirdi. Yıldızların hareketine bakarak havanın sıcak mı, soğuk mu olacağını önceden kestirirlerdi[75]. Bunlar bir işe başlamadan önce ayın ve yıldızların durumunu dikkate alırlardı[76].

Ay Tutulması esnasında göğe ok atarak, davul çalarak, silahları birbirine vurarak, bağırarak gürültü çıkaran eski Türkler, böylece, ay'ın yüzünü örten karanlığı, kara iyeleri kovmaya çalışırlardı[77].

Araştırdığımız yörede, yukarda ifâde ettiğimiz inanç ve pratiklerin devam ettiğini tespit ettik. Özellikle, ay tutulması sırasında gürültü çıkarma, yıldızlara göre hava tahmininde bulunma yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkar.

Bitlis ve Hakkâri çevresinde ay tutulması sırasında havaya silahla ateş edilir. Teneke çalıp gürültü çıkarılır. Buna benzer bir pratiğe Darende'de görmekteyiz. Orada da, ay tutulduğu zaman teneke çalınır. Çıkarılan bu gürültü ile, ay'ın kendisini tutanlardan kurtulacağına inanılır.

Kars'ta, ayın ilk hilalini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Eğer, ilk hilali gören kişi böyle yaparsa, sonraki günlerinin güzel ve bereketli geçeceğine inanır.

Ağrı'da ay ışığında bekletilmiş ve uğuruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular mahsülün bol olması için tarlaya sulayan suya katılır[78].

Urfa'da ellerinde siğil bulunanlar yeni doğmuş aya bakarak "ayı gördüm hoş gördüğüm siğilimin yerini boş gördüm" diyerek ovar ve tedavi olacağına inanır[79].

Kars'ta, Tunceli'de, Adıyaman'da güneşe ve aya karşı kirli su, çöp, kül dökülmez, işenmez, tükürülmez.

Türkler, gökte her insanın bir yıldızı olduğuna inanır. Gökte yıldız kayması olduğunda birinin öleceği düşünülür[80]. Kars'ta, Maraş'ta ve Sivas'ta bir yıldızın kaydığını gören kimsenin öleceğine dair bu inanç yaşamaktadır.

b. Yer İyeleri:

1. Dağ İyesi: Ululuğu, erişilmezliği ile dikkati çeken ve Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar. Türkler'in büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir[81]. Dağ, yüksekliği itibariyle, Türkler tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan, kendini tanrıya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır. Çünkü, Türkler, Tanrı'yı yukarda tasavvur etmekteydi. Dağda, ona yeryüzünde en yakın yükseklik idi. Böyle tasavvur edilmesi ve orada kendini Tanrı'ya daha yakın hissetmesi pek tabii bir hal idi. Bu inancın izlerini taşıyan Kao - çı Türkleri'nin bir efsanesine göre Kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır[82]. Töles Türkleri'nin yaradılışı ile ilgili olan bu efsanenin bir benzeri de Kök Türkler'e aittir[83].

Köktürkler'in yaradılış efsanesinde, erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Efsaneye göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi bozkurt tarafından kurtarılır. Kurt, çocuğu, Turfan'ın kuzeyinde birdağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Bozkurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu kurtarmış. Atalarını korumuş olduğu için Köktürkler'in hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı, onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir.[84]

73 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 180*

74 *A.İnan,.. **Şamanizm..**, sh. 3*

75 *N.Taner, 'Ağrı'da tarla ve ekin biçmeye ilişkin inanmalar ve büyüsel işlemler'. **Halk Kültürü,** 1984 1984/3, sh. 123, 36.*

76 *M.Çinl, Urfa'ya özyü inanış ve vesveseler '**Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, 1980; s. 17, sh. 13-17.*

77 *N.Tan, 'Türk Folklorunda Ay Tutulması' **Türk Kültürü,** Aralık 1974*

78 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 199*

79 *A.İnan,.. **Şamanizm....**, sh. 37.*

80 *İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, sh. 92; B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 284-5*

81 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 285; D.W. Eberhard, **a.g.e.**, sh. 67.*

82 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 285.*

83 *Kurtan türeme efsaneleri için bk.: B.Ögel, **Türk Mitolojisi,** Ankara. 1971 C.I., sh. 13-29.*

84 *Ateşin Türklerde kağanlık sülâlesi kurucusu tarafından bulunduğuna dair, Çin kaynakları şu bilgileri aktarmaktadır: "Ordularının başının adı A - pang - pu idi. Bunun 17 kardeşi vardı. Dişi böriden doğmuş olan bir kardeşin adı I - chi -ni-shi-tu idi... O bir ruhanî nefes ile hareket etmekte idi. Bu sebepten yel ve yağmur tevlid edebilirdi. İki hatunu vardı. Rivayete göre, biri yaz ve biri kış mabûdunun kızı idi. Bunlardan birinin oğlu.. Kuğu şekline girdi. Onun en büyük oğlu Tsien-sse-ch'u-chê-shi dağında yaşıyordu. A-Pang-pu'nun diğer bazı ahfadı da bu dağda yaşıyordu. Orası çok soğuk olduğundan, büyük oğul onlara ateş yakdı. Onlar böylece ısınıp ölümden kurtuldular ve en büyük oğlu baş seçerek ona Türk ünvanını verdiler" (Bk. E.Esin, **a.g.e.**, sh. 24)*

Türkler, sözkonusu yerde çoğalıp yeryüzüne çıkmak isteyince yine bu mağara önüne gelip demir dağı eritmişler. Ateş yakmışlar, odun yığmışlar. Bu yüzden, Türkler arasında ata mağarasına, dağa, ateşe, demire ve ağaca karşı duyulan saygının kökünde kurtarıcı rolü oynamaları yatıyor, olabilir. Efsanedeki ateşin, Türk hayatındaki rolü düşünüldüğünde, Kafesoğlu'nun ileri sürdüğü faraziyenin kabul edilmesi zorlama olacaktır inancındayız[85]. Ayrıca, Ebulgazi Bahadır Han'ın verdiği malumattan, Türk kağanlarının yılda bir kez örste demiri çekiçle dövdüğü ve bunun atalardan gelen bir adet olduğu anlaşılmaktadır[86].

Demirin insanları hastalık ve kötülüklerden koruduğuna inanılırdı. Hakan; Kam aynı zamanda demirci tipini temsil etmekteydi. Demirci bu vasfından dolayı ıduk kabul eder ve ondan yapılan kılıç üzerine yemin ederlerdi[88].

Urfa'daki Bedir Dikme ziyareti[89] ile Muş'taki Kızıl Ziyaret ve Efsanesi[90] yörede halkın kutsal olduğuna inanıp ziyaret ettikleri yerlerdir.

Bir Uygur efsânesine göre Uygurlar, gökten dağ üzerine inen bir ışıktan soylarının türediğine inanırlar. Bu inanç, şüphesiz, soyların ululuğunu göstermek ve izah etmek için başvurulan bir tasavvur olarak kabul edilmelidir[91].

Köktürkler, dünyanın dayağı diye tasavvur ettikleri ulu dağlara **Kadir Kan** adını verirlerdi. Bu dağlar, dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülüdü[92]. Kimi dağlar ise, boylar tarafından kendilerine hususî bir **iye** veya **ata** olarak seçilirdi.

Günümüzde, Altay dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde dağ iyesine / ruhuna ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler[93].

85 *Ş.Elçin,* ***Anadolu'da Köy Ortaoyunları.*** *Ankara, 1977; sh. 32 - 34.*

86 *İ. H. Çelik, 'Hilvan'daki Ziyaretler'* ***Harran Kültürü ve Folklor Dergisi,*** *1978; s. 17, sh. 14-7*

87 *P.Otkan, "Atlı Göçebe devletine ve Japon İmparatorluğu üzerine bir tez",* ***Erdem,*** *Atatürk Kültür Merkezi Dergi,i Mayıs 1986, C. 2, s. 5, sh. 615 - 22*

88 *C.Öztelli 'Türklerde And Yemin',* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *Temmuz 1959, sh. 1929.*

89 ***Cumhuriyetin 50. yılında Muş.*** *1973 Yıllığı, Elazığ, 1973; sh. 417.*

90 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi..*** *C.I, sh. 81.*

91 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi,*** *İstanbul, 1971, C. II, sh. 286.*

92 *B.Ögel,* ***a.g.e.,*** *sh. 92-3; A. İnan,* ***Türk Dini Tarihi..*** *sh. 31-38.*

93 *Z.Başar,* ***İçtimai Adetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz.*** *Ankara, 1972. Ayrıca, Babalar Hk. Bk. M.Fuad Köprülü, "Baba".* ***İslam Ansiklopedisi,*** *1961.*

Günümüzde, Altay dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde dağ iyesine / ruhuna ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler[93].

Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi dağ ve tepelere üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri isimlerini vermişlerdir[94]. Erzurum yöresindeki bu özelliği Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen heryerinde görmek mümkündür. Eski Türkler'in ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömdüklerini Altay dağlarında rastlanılan Kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz[95].

Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan **Demir Dağı'n** yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca, Altay Türkleri arasında, Altay Dağlarına "kayın babamız" denmesi de, soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir. Altay Türkleri, dağ iyeleri / ruhları için dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada o'na tapınmayı üstün tutarlardı[96].

Türklerin dini inançları ile ilgili tüm araştırmalarda, dağın bir **ıduk**, yani bir mukaddes yer olduğu hususuna temas edilmiştir[97]. **Radlof**, Sibirya Türkleri arasında yaptığı seyahat sırasında dağ iyesi ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Bunlardan tipik gördüğümüz iki tanesini zikretmek istiyoruz. Hadisenin ilki, **Zaysan** yurdundan ayrıldıktan sonra oluyor. **Teletsk** gölünün etrafında uzanan **Bolcar** dağını kayık ile aştıktan sonra, öteki sahile varmak için epey zaman vardı. Heran fırtına çıkabilir ve kayık batabilirdi. Rodlof burada, Türk kayıkçıların güneşe doğru eğilerek havaya bir avuç su serptiklerini ve yavaş sesle bir dua okuduklarını kaydeder. Sorduğunda, **Altın Tag** atasından gölü geçmek için uğur niyaz ettiklerini, rüzgar gönderdiği takdirde mahvolabilecekleri cevabını alır[98]. Gölün doğu sahili boyunca uzanan dağlara ise, **Artal Dağları** denir. Ondan sonra da orman ve dağ zirveleri başlar. Çolışman ırmağı mansabında Aktaş ve Altın Tag zirveleri bunların en yücesidir. Yörede yaşayan Türkler, Altın Tag'a, dağ ve göllerin atası diye inanırmış. Bu dağa hususi bir saygı gösterirlermiş. Dağa şimdiye kadar çıkan olmamış ve teşebbüs edenler ölmüş. Orada yaşayan Türkler, "Tanrı, Altın Tag'a çıkılmasını istemiyor" diye

94 *B.Ögel,* ***a.g.e.,*** *sh. 290-1.*

95 *B.Ögel,* ***a.g.e.,*** *sh. 296.*

96 *S.Divitçioğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 106.*

97 *M.Radloff,* ***Sibirya'dan*** *Terc. A.Temir. İstanbul, 1954; C.I.k.I., sh. 96*

98 *W. Radloff,* ***a.g.e,*** *sh. 97.*

99 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi...,*** *sh. 32.*

çalışmak, doğrular karşısında anlamsız kalıyor. Gerek yatay ve gerekse dikey bilgiler, Türkler de tek Tanrı fikrinin Hun çağından itibaren varlığını ortaya koymaktadır.

Hunlar'dan itibaren Türkler'in Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğunu biliyoruz[100]. Yörede, tepelerinde yatır olduğuna inanılan dağlara ziyaretçilerin çıkıp kurban kestiği bilinmektedir. Bu pratiklere Erzurum, Tunceli, Adıyaman ve Bingöl çevresinde tanık olduk.

Türkler'in yaşadığı Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında, dağlara mübarek, mukaddes, ata, büyük ata, büyük kağan anlamlarına gelen adlar verilmesi de, onlara gösterilen saygının sonucudur. Her boyun ve oymağın kendisine ait bir ıduk dağı vardır. Kurbanlarını burada sunar, burada ayin yaparlardı[101]. Yörede dağların sahiplenilmesi, oraların belli ailelerce korunması da bu inancın bir devamıdır. Sarıkamış yöresinde, dağın sahiplenilmesi ile ilgili bir pratiğe rastladık. **Ağbaba Dağı**'nı sahiplenen köylüler, senenin muayyen bir günü burayı ziyaret edip topluca aşağı inerlermiş. Otsuz, taş - topraktan ibaret bu dağ, bize, otsuz ağaçsız ıduk **Ötüken dağını** hatırlattı. Anlatıldığına göre, yöre dışında olanlar da, **Ağbaba**'yı ziyaret günü gelip köylülerle beraber dağa çıkarlarmış. Buna benzer bir inanç da Sivas'da yaşamaktadır. Batı Anadolu'da yaşayan **Tahtacılar** yedi yılda bir **Kazdağı** denen mevkiye çıkar ve bu dağı ziyaret ederler[102].

2. Kaya - Taş İyesi : Tabiatta mevcut şekiller arasında taş ve kayalar da, Türkler'in muhtelif fonksiyonlar kazandırmak suretiyle inanç yumağına kattığı unsurlardır. Bunlar arasında, "Yada Taşı" diye adlandırılan bir cins taş, Türk hayatında uzun asırlar olağanüstü nitelikleri ile yaşamıştır[103]. Yada Taşı ile ilgili, **Kaşgarlı Mahmut**, daha XI. yüzyılda şu malumatı vermektedir:

"Ben, bunu, Yağma ülkesinde gördüm. Orada bir yangın olmuştu. Mevsim yazdı. O sıcakta kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü."[104]

Eski Türkler, bu taş ile birçok iş yaparlardı. Yağmur kar yağdırmak, havayı değiştirmek gibi çeşitli işleri için bu taş kullanılmaktaydı.

Ağrı'nın köylerinde, "çocuk boncuğu" denen bir taş vardır. Bu taş, kayısı büyüklüğünde, şeffaf ve rengârenktir. Bu taşın, çocukların öldürülmesinde

100 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 32, **Makaleler ve İncelemeler..**, sh. 617-8*

101 *H.Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili inançlar.** Ankara, 1968, sh. 107*

102 *Bu taş, A.İnan'ın verdiği malumata göre, büyük Türk Tanrısı tarafından Türklerin cedd-i âlâ'sına (Ulu atasına) verilmiştir. Bk. A.İnan, ... **Şamanizm...** sh. 160.*

103 ***Divanü Lûgat-it-Türk** (Terc. B.Atalay). Ankara, 1986; 2 bsm, C. III, sh. 3.*

kullanıldığına inanılır. Taş sahibi, o taşı bir çocuğun başı üstünde sıkması halinde, o çocuk ölürmüş. Eğer, çocuğun evinde de o taştan varsa bir tesiri olmazmış. Taşın bu olağanüstü gücü, çocuğa kırkı çıkıncaya kadar tesir edermiş. Kırkı çıkınca tesiri kalmazmış. Bu yüzdean, Ağrı'da, kimse kırkı çıkmamış çocuğu konu / komşuya göstermezmiş.

Sivas'ın Zara kasabasında, ölen kişiyi yıkarken yatağını da toplayıp yerine taş koyarlar[105]. Bunun koruyucu bir tedbir olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Amaç, kötü ruhların / cinlerin yapacağı herhangi bir kötülüğü engellemek, ruhun tekrar yatağına dönerek, evdekileri korkutmasını veya taciz etmesini önlemektir. Ata kültürüne bağlı eski inançlarımızın kalıntısıdır.

Elazığ'da çakmak taşı ile yüzdeki yaraların tedavi edildiğine inanılır. Yüzünde yara olan kişinin ilgili yerine üç kez çakmak taşı çakılır ve taşı çakan kişi üç kez, "Ben Karadenizi görmüşüm" demesi gerekir. Bu işi yapacak kişinin deniz görmüş olması şarttır. Eğer böyle biri çakmak taşını yaralı yüze çakar ve o sözleri söylerce yaranın iyi olacağına inanılır.

Gaziantep'de Seyhan Camii'ndeki Karataş kadınlar tarafından başağrısı tedavi için ziyaret edilmektedir. Bu yörede kadınların çıkınlarında taşıdıkları ve korku taşı olarak bilinen kırmızı taşı beyaz bir taşa sürerek suyunu içmek suretiyle korkularının geçeceğine inanırlar. Öksürüklü çocukların tedavisi için ise, hasta çocuk **Cunüdünün Dağı**ndaki delikli taştan geçirilir. Sıtmalı çocukların tedavisi için Pınar ziyaretindeki ağacın altına taş atılır. Sivas Yıldızeli'nde sarılık tedavisi için hastanın boynuna sarılık taşı olarak bilinen sarı bir taş asılır[106]. İbn Fazlan, Türkistan'da sancıyı kesen taş, kanamayı durduran taş, etrafı aydınlatan taş ve **Yada taşı** olmak üzere farklı özellikte taşların varlığını tesbit etmiştir[107]. Elâzığ'da eskiden "sabır taşı" denen bir taş, belirli kişilerin elinde bulunurdu. Bu taş yumurta büyüklüğündeymiş. Birkişi, birine derdini, sırrını anlatmak yerine, ona anlatırmış. Bu taşa içini döken kişiler sabır ve direnç kazandıklarına inanırmış. "Sabırtaşı çatlar" tabiri de, bu inancın pratiğinden kaynaklanmıştır. Yumurta büyüklüğündeki bu sabır taşlarına, tahammül edilmez derecedeki dert ve sırlar anlatılınca, onlar bile dayanamaz ve çatlarmış. Bugün, "sabırtaşı olsa çatlar" şeklindeki ifadelerde, acının veya derdin dayanılmaz, katlanılmaz derece ağır olduğunu söylemek istenir.

104 *K.Özen, 'Divriği Yöresindeki Alevi-Bektaşi Türk Toplumunda Toprak Kültü'. **Halk Kültürü**, 1985; s. 2, sh. 18*

105 *Hikmet Tanyu, **a.g.e.**, sh. 171-172*

106 ***İbn Fazlan Seyahatnamesi** (Hz. R. Şeşen). İstanbul, 1975 (Sözkonusu bilgiler, degişik bahisler içinde yer almıştır. Y.Kalafat).*

107 *"... ıduk yir-sub... ıduk Kögmen.." gibi*

Adıyaman'da, gelinin eve gelmesi uğurlu ve bereketli olsun, diye eşikten içeri girmeden önce, oğlan tarafı başının üstünden taş duvara gelecek şekilde yumurta fırlatıp atar.

Saçı cinsinden kuyulara dilek için taş atmak, kuyu ve su birikintilerine/ göl vesair yerlere taş, para atıp dilek dileme Kars'ta da mevcuttur. Burada su iyesine saçı sunma inancı vardır. Bu inanç günümüzde, havuzlara para atmak şeklinde, şehirlerimizde devam etmektedir.

Sarıkamış'ta, genç kızlar, kısmetleri açılır inancı ile şehitliğe bir taş bırakırlar.

Yörede taş ile ilgili daha pek çok pratiğe rastlanmıştır. Ancak, hepsinin fonksiyonu yukarda sıraladıklarımızdan farklı değildir. Ayrıca yörede, Hacı Bektaş Tacı adı verilen 12 köşeli **Teslim Taşı**'da saygıyla taşınmaktadır[108].

3. Yer İyesi : Türk inanç yapısında yer / yir, yani yeryüzü mühim bir mevkii işgal eder. Tengri'nin yarattığı **kök tengri** (mavik gök) ile yağız yir (kara yer) arasındadır. Üzerinde, "kişioğlu" yaratılmıştır. Gök gibi, o da, insanı koruyucu, besleyici bir karakter taşır. Aslında, Türk inancında, tüm yeryüzü **ıduk** değildir; fakat, yeryüzünde ıduk olan ve onlara hayat verdiğine, onları kuruduğuna inanılan **ıduk yir** ve **sub**'lar vardır. Koruyucu iye / ige / is kabul edilen sadece bunlardır. Köktürk yazıtlarındaki ifadelerden de bu durum açıkca anlaşılmaktadır[109]. Bu **ıduk** yerler ve sular, Türk'ün elinden çıkmasın, sahipsiz kalmasın diye, çoğu zaman **Türk Tengrisi**'nin müdahalede bulunduğu, kağan tayin ettiği, yine yazıtlarda vurgulanır. **Iduk Ötüken Yış** da, bütün ili ve halkı koruyan ige / iyenin bulunduğu ve kağanın oturması gerektiği mevki olarak mukaddestir; bunlara saygı gösterilmesi, düşmana karşı savunulması esastır[110]. Yoksa, besleyici ve koruyucu bir tanrı anlamında kendisine ne kurban sunulmaktadır, ne de hürmet gösterilmektedir. Türk inanç hayatında, bunun böyle cereyan ettiğini yine bir Çin kaydından açıkca anlayabiliriz: "Hun / askerleri general Li Kuang - li'nin Yer'in koruyucu ruhlarına (Bize göre, bunlar iye / ige'lerdir. Y.Kalafat) kurban verilmesi için and içmiş ve söz vermişlerdi"[111]. Bu ifade, yerin sadece bir **iye** mevkiinde olduğunu teyid etmektedir. İn-

108 *H.Tanyu, 'Hacı Betaş'da (Suluca Karahöyük Bazı İnançlar ve Adetler),* ***III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi****, Ankara, 1986, IV. C. sh. 381-395.*

109 *Ötüken'i koruyan iyenin adı kaynaklarda açık değildir. Varlığı üzerinde görüşler için Bk. S.Divitçioğlu, a.g.e, sh.106;* ***E.Esin Türk Kosmolojisi..****, sh. 34; Ötüken Yış Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar,* ***Atsız Armağanı****, İstanbul 1976, sh. 147-187.*

110 *S.Divitçioğlu,* ***a.g.e****, sh. 83*

111 *W. Radloff,* ***a.g.e.****, C.II, K.I, sh. 19-75.*

san kurbanı ise, **and** ile ilgili şartın yerine getirilmesidir. Çünkü, Türkler'in yer, gök iyelerine ve diğerlerine sunulan kurbanlar at ve koyun cinsi hayvanlardır. Kaldı ki, bu kurbanlar için de, etnografik bilgilerden de anlaşıldığına göre, kamlar tarafından Tengri katına çıkarılıp önce onun kabülü sağlanıyordu[112]. Bundan da, sunulan şükran kurbanları ile, önce Tengri'nin rızası kazanılmaya, onun vasıtası ile de, birer koruyucu oldukların inanılan iye / igelerin yardımlarının temini sağlanmağa çalışılıyordu. And ile insan kurban etme, İslâma göre, Tanrı buyruğu ile sonradan yasak edilmiştir[113].

Ortaasya ve Sibirya Türkleri arasında, başlangıçtan beri devam eden Türk inançları içinde yer alan gök, yer ve yeraltı ile ilgili pek çok bilgi gün ışığına kavuşmuştur. Bu bilgiler bile, Türkler'in bu kavramları nasıl algıladığını açıkca göstermektedir[114].

Türk inanç sisteminde dağ, taş, kaya, ağaç / orman ve su ile ilgili ıduk ve **iye**'lik kavramının varlığı nasıl tasavvur edilmişse, yer de bütün bunları bağrında tuttuğu için aynı şey onun için de, düşünülmüştür. Yer ile ilgili gizli güçlere sahip iyeler, yeryüzünü kontrolleri altında tutmaya çalışırlardı ve bu iş onların görevleriydi[115]. Türk inanç ve tasavvuruna göre, yeri kontrolleri altında tutan iyeler, daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda, dağ bellerinde ve dağ geçitlerinde yaşardı[116]. Yakut Türkleri, bunları aui iççite (yol iyesi) ve attuk iççite (geçit iyesi) gibi adlarla çağırır. Onlara göre, bu iyeler, yolları ve geçitleri denetimleri altında tutardı. Dağ geçitlerinden ve dağ bellerinden geçen yolcular, buralarda bir kazaya, bir felâkete uğramamak için, yol veya geçit iyelerinin gönüllerini hoş etmek amacıyla bir taş parçasını oraya bırakıp giderlerdi. Sibirya'da bu tür taşlardan oluşan kümeciklere rastlamak olağandır[117]. Bu taş parçaları, oralardan geçenlerin, iyeler için bıraktıkları saçılardan başka birşey değildir. Yolcu, bu saçıyı sunmakla yoldan veya geçitten, bir kazaya uğramadan, bir uğursuzlukla karşılaşmadan geçip gideceğine inanır[118]. Hak-

112 *İslâm'a göre bu uygulamanın kalkması için, Tanrı, Hz.İsmail'e gökten bir koç indirmiş ve bunu kurban etmesini buyurmuştur.*

113 *B.Ögel,* ***a.g.e.****, sh. 318-327.*

114 *A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler...****, sh. 21.*

115 *S.Buluç, '****Şamanizm****'. Türk Amacı, İstanbul, 1942, Sh. 129$ B.Ögel, a.g.e., sh. 137.*

116 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi...****, sh. 66-84*

117 *S.Buluç,* ***a.g.y., a.g.y.****, sh. 337*

118 *Eski Türklerde yol iyesi ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bu bilgilere göre, Türk inancında bir "ala atlı yol tengri" ile "kara yol tengri" varlığı ırk Bitig adlı fal kitabında geçmektedir. İlki geceden tan vaktine kadar at süremiş, insanlara kut ve güven verici; diğeri ise kırılıp dökülenleri sarıp sağaltan, yurt kurdurma gücüne sahip birer iye gibi ifade edilmektedir. Ancak, bu iki iyenin gerçekten yol iyeleri olup olmadıkları tam belirgin değildir.*

kâri'de, şoför esnafının sefere çıkarken muhakkak bir odun kütüğünü sadaka olarak attığı "Gülerek Baba" diye bilinen bir yatır vardır; buraya bir parça odun bırakmadan yola çıkan nakliyecilerin işlerinin rast gitmeyeceğine inanılır.

Yol'un, ıssız yerlerin tekin olmadığı inancı, günümüzde de yaşamaktadır. Bu tür yerlerden "tuu, destur" deyip geçmek, eski inançların bir kalıntısıdır. Büyü ve benzeri maksatlarla yazdırılan ve tılsım gücüne inanılan bazı **nusha / muska**'ların yol kavşaklarına gömülmesi ve böyle yapılırsa tesir gücünü göstereceğine inanılması da yine aynı inancın bir parçasıdır. Amaç, yine yol iyesini bir muska ile memnun etmek suretiyle onun yardımını sağlamaktır. Müslümanlar arasında, hac zamanı, **Mina Dağı**'nda, "şeytan taşlama" şeklinde görülen hareketler, kötülüklerden korunmak için yapılır. Haccı yerine getirirken, bir kazaya uğramamak inancı bu hareketin ardında mevcuttur. Dolayısıyle, farklı bir muhtevada da olsa, şekil yönünden bir benzerliğin İslâmiyette yaşadığı görülmektedir.

Issız yerlerde yatmak zorunda kalan kişiler, Mardin, Hakkari ve Diyarbakır'da, etraflarını bir daire çizerek sınırlarlar. Bu sınırın kendilerini, gece, kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Türk inançlarında yer alan **Boz atlı yol Tengrisi** / yol iyesi, yolda sıkıntıya düşen, darda kalanların yardımına koşan bir varlıktır[119]. bu varlık, islami devrede **Hızır Nebi** veya **Hızır - İlyas / Hıdırellez inancı** ile birleşmiş olarak yörede karşımıza çıkar[120]. Darda kalanlara, sıkıntıda olanlara imdada koştuğuna inanılan Hıdır İlyas/Hıdırellez, dileklerin sunulduğu bir bahar bayramı haline dönüşmüştür. Hayatın, tabiatın adeta bayram ettiği, renklere büründüğü, zamanda yapılan adakların dilendiği, dileklerin sunulduğu, gülüp / eğlenilen bu günler içinde, bütün arzuların gerçekleşeceğine inanılır. İncelediğimiz yörede, Hıdırellez inancı oldukça yaygındır. Hemen her ilde, bu inancın kalıntılarına, onunla ilgili pratiklere rastlamak mümkündür.

Hıdırellez'de Iğdır ve Ağrı'da, gülağacının dibine testi koyarlar içine kadın ve kızlar alyanslarını atar, bunları tek tek mani söyleyerek çıkarırlar ve söylenen maniye göre, kısmetlerinin açılacağına inanırlar.

Altay Türkleri arasında tespit edilen yaradılış efsanelerine göre yeryüzü **Tanrı Karahan**'ın buyruğu üzere meydana gelmiştir[121]. Kara Han'ın buyruğu üzere suya toprak çıkarmak üzere dalan Er kişi, bunun bir kısmını ağzında kendisi için saklamış. Tanrı, onun yaptığı işi anlamış ve o toprağı Er Kişi'nin ağzında büyütmeğe başlamış. Er kişi, boğulmaktan kurtulmak için bu toprağı kusunca, yeryüzünün üzerinde dağlar, tepeler meydana gelmiştir. Yeryüzünün Tanrı buyruğu ile kılınmış olması inancı, Altay Türkleri'nin efsanelerinde yaşamaktadır[122]. Köktürk çağında ise, bu inancın kitabelere kaydedildiğini bilmekteyiz[123]. Bu inanç, islamiyet ile çakışan inançlardan biridir.

Türkler'in toprağı **iduk** kabul etmeleri, ölülerine toprağa bırakmaları, üzerinde yaşadıkları alanı düşmandan, yabancılardan korumaya çalışmaları, bu çevreyi koruyan ve onlara yardım ettiğine inandıkları iyeleri kızdırmamak, onların gazabını üzerlerine çekmemek inancından kaynaklanıyor, olmalı. Vatan, yurt, anayurt kavramlarının oluşmasında bu inancın rolü düşünülebilir. Günümüzdeki vatan inancının ve kavramının gelişmesinde, Türk inançlarının rolü olmadığını söyleyemeyiz[124].

Türk inançların da yeryüzü iyelerinin, "yir ve sub" kavramı altında toplandığına işaret etmiştik. Yeryüzünde yaşayan insanlara yardım eden bu iyelerin 17 ulu han olduğuna inanılır. Bunların, karların kaplı olduğu yüksek dağ doruklarında bulunan kaynaklarda, gözelerde yaşadığı tasavvur edilir. **Köroğlu Destanı**'nda, kahramanın, **Kalaylı Dağ**'daki gözede kırklarla buluştuğu inancı[125], bu tasavvurun Anadolu Türkleri arasında devam eden bir bakiyyesi mi, diye akla gelmektedir[126].

Yeryüzünde yaşadığı tasavvur edilen koruyucu iye hanların en büyüğü **Yo Kan** adını taşır. Yerin ortası onun mekânıdır. Türk düşüncesinde yer ortası **Ötüken Yış** kabul edilirse, **Yo Kan**'ın da burada yaşaması icap eder. Burada bulunan ulu çam ağacı, **Tanrı Ülgen**'in katına uzanır. Yo Kan'ın iki oğlu vardır. Bunlar, yer yüzünde yaşayan hanlara tabidir. Bunlar, **So Kan** ve **Talay Kan**'dır. Denizlerin hakimi ve ölülerin koruyucusu Talay Kan'ın diğer bir adı **Yayık**'tır. Yayık Kan / Talay Kan, 17 denizin birleştiği yerde oturur ve bütün sulara hükmeder[127].

Kırgız Türkleri, İslâmiyetten sonra, bu hanlar arasına **Adam Kan**'ı dahil etmişlerdir. Hanlardan bir diğeri **Merde Kan**'dır. Abakan ırmağının kaynağı

119 *Sibirya Türklerinin inancında Yö Kan ve Yayık Kan adları geçer. Bunlardan ilki karalardaki tehlikelerden, ikincisi su ve denizlerdeki tehlikelerden insanları korumuş. Bunların, islami devrede Hızır - İlyas inancı ile birleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Hızır-İlyas için bk. A.Y. Ocak,* ***İslam Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü.*** *Ankara, 1985.*

120 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 132-134.*

121 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 168-170,223*

122 *M. Ergin,* ***Orkun Abideleri...,*** *Sh. 67*

123 *D.Yıldırım, 'Coğrafyadan Vatan'a Geçiş ve Vatan ile Göç ediş problemi'.* ***Türk Yer Adları Semineri Bildiriler.*** *Ankara, 1984, sh. 157.*

124 *A.İnan,..* ***Şamanizm..*** *sh. 167; S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *sh. 66; M.Eröz,* ***Türk Kültürü Araştırmaları.*** *İstanbul, 1985; sh. 181.*

125 *S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *sh. 47*

126 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi...,*** *sh. 70-88.*

127 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi. İstanbul,*** *1971; C.II, sh. 314-318*

olan **Altın Göl**'ün doğusunda oturur. Ona bu yüzden Abakan Kan'da denir. Abakan Türkleri, onun, yağmur yağdırdığına inanırlar. **Altay Kan** adlı han iye, Altay Türklerinin koruyucusudur. Katun ırmağının kaynağında, Altay dağlarının en yüksek tepesi olan **Baluka**'da oturur[128].

Kırgız Türkleri'nin koruyucusu **Kırgız Kan**, Yenisey ırmağının kaynağında, **Kemçik**'te oturur. Güçlü bir iyedir[129]. Yeryüzünde yaşadığına ve insanlara yardım ettiğine inanılan diğer iye hanlar şunlardır: **Yabaş Kan, Eder Kan, Yabır Kan, Kayra Kan, Puysan Kan, Perbi Kan, Mansar Kan, Pınçu Kan** ve **Oktu Kan...**[130].

Yerüstü ile ilgili koruyucu iyelerin varlığı inancı yanısıra, eski Türkler, yerin / toprağın altını da kötülüklerin yaratıcısı, sebebi olan iyelerin yaşadığı bir yer olarak tasavvur etmiştir. Altay Türkleri yer altının dokuz kat olduğuna inanır. Beltir, Soyot ve Karagas Türkleri ise, yer altını üç kat kabul eder. Yeryüzü gibi, buranın da güneşi vardır. Ancak, bu güneş, korkunç yakıcı ışıklar saçar. İnsanlara kötülük eden iyeler, burada, Erlik Han idaresinde yaşar[131].

Eski Türkler'de bir de, **Yır ana** iyesinin varlığından sözedilmektedir. Bu iye, yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilir[132]. Acaba, Anavatan, Anayurt inancı ile bunun bir bağı olabilirmi? Yakut Türkleri, "Dipsiz Dünya" tâbiri, ile yerin derinliğini ifâde ederlerdi. Onlara göre, yir / yer iyeleri, **dişi** idi.

Kars'ta, ıssız ve belli yerlerde bir hareket yapılacak, bir iş görülecekse, "destur" diye seslenilir. Böylece oranın iyesi kim ise, ondan izin istenmiş, onun gönlü hoş edilmiş, yanlış bir durumla karşılanması önlenmiş olurdu. Hususiyle akşam karanlığından sonra buna çok dikkat edilir. Kars'ta, küçükken düştüğümüz yeri büyüklerimiz bizden sorup gider görürdü ve oraya, ya su dökerlerdi veya üç kere "tü destur" diyerek tükürürlerdi. Hususiyle bu, gece düştüğümüz yerler için yapılırdı. Böylece, ora iyesi tarafından daha büyük bir kötülükten, çarpılmaktan korunmuş olduğumuza inanırlardı. Kimi zaman da geçirdiğimiz kaza büyükse, kazanın geçtiği yere, ya tuz, ya şeker, ya da bir kaç kuruş atılırdı. Böylece geçirilen kazanın belâsını aldıklarına inanırlardı. Bu da bir cins saçı ile, kazanın geçtiği yerin iyesini memnun etmeye, belâsından korunmaya karşı alınan bir tedbir idi. Saçı niyetiyle yerlere atılan bu tür kuruşları kimse almaz, evine götürmez ve onlara dokunmazdı.

*128 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 307-308*

*129 S.Buluç, **a.g.m.**, **a.g.y.**, sh. 2-66*

*130 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 337-338; S.Buluç, **a.g.m.**, **a.g.y.**, sh. 2, 71-72.*

*131 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 334*

132 Bengü taş yazılarında geçen yirçi tabiri, belki bu tipe bir işaret kabul edilebilir.

Yer ile ilgili yaşayan inançlardan biri de "yerin kulağı var" şeklinde ifade edilir. Söylenmemesi, konuşulmaması istenen şeylerin, kimse olmasa bile, konuşulduğunda yerin kulağı vasıtasıyla etraftan duyulabileceğine dair inanç. Kars, Erzurum ve Van çevrelerinde yaşamaktadır. Türk hayatında yeri dinlemek suretiyle, uzaklardan hareket eden orduları veya gelenleri yolçı adı verilen kişilerin tespit ettiğini, kamların her türlü canlı ve cansız varlıkla haber aldığını bilmekteyiz. Başlangıçtan beri yerin bir haber taşıyıcısı olduğu inancı Türkler arasında varlığını sürdürmektedir[133]. Bu inanç, ölenlerle ilgili konuşmalar yapıldığı zaman, "toprağı haber götürmesin ama.." şeklinde söze başlanır. Bu inanç da yörede sıkça görülür. Yine, Kars ve Iğdır çevresinde kaybolan şeyleri toprağın saklayabileceği inancı da tesbit edilmiştir. Bu inanç, Kars'ta, "yer yarıldı içine girdi"; Iğdır'da ise, "yer apardı" şeklinde ortaya çıkar.

4. Su İyesi: Eski Türk inançlarında yir gibi, su da bir ıduk / mukaddes idi. Ancak, bu kavramın içine, "çağnam, çağnam akan" ve "akıntılı" olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar dahil idi. Köktürk çağı kitabelerinde "yir - sub" sahipsiz kalmasın diye, Türk Tengrisi kağan gönderdi denirken, kastedilen, ıduk Türk yurdu ve bütün ıduk sulardır[134]. Su onların hayat kaynağı ve yaşama gücüdür. Hayvancılıkla uğraşan bir topluluk için bu son derece tabiidir. Onların olmadığı ve korunmadığı yerde açlık ve kıtlık olması mukadderdir. Kıpçak ve Kimek Türkleri, **İrtiş** ırmağının cenetten çıktığına inanır[135].

Türkler, her suyun bir iyesi olduğuna inanırdı[136]. Eski Türkler'de, çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci / şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyle çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı[137]. Suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir mukaddes gibi telakki edilmesi inancı, günümüzde "zemzem suyu" ile devam etmektedir. Ayrıca eski hayatımızı anlatan destanlarda görülen, sudan çıkan atlar inancı da, bugün Doğu Anadolu efsanelerinde yaşamaktadır[138].

Günümüz Yakut Türkleri'nin de, her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inandıkları bilinmektedir. Karagas Türkleri su iyesine, **sug ezi**

*133 A.İnan, **a.g.e.**, sh. 30-31*

*134 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 306*

*135 Su iyesine Türklerin yir-suv igesi (yer ve su sahibi), "su ıssı" adlarını vermekteydi. E.Esin'in anlattığına göre, Z.V. Togan ilk evlendiğinde Etil kıyısında gerdek kurmuş ve eşi, "su igesine" deyip ipek mendilini ırmağa salmıştı (Bk. E.Esin, **a.g.e.**, sh. 38)*

136 Bu inanca Dede Korkut Boylarında rastlamaktayız. Analar, çocuk sahibi olmak için kuru ırmaklara süci salar.

*137 H.Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**. İstanbul, 1986 (Burada sudan çıkan atlar hakkında geniş bilgi ve bibliyografya mevcuttur.)*

*138 D.W. Eberhard, a.g.e., sh. 68; S.Buluç, **a.g.m.**, a.g.y., sh. 130*

adını verirler. Bol balık avlamak isteyen bir balıkçı, balığa çıkmadan önce bir kayın ağacına onun adına renkli bir kumaş parçaları bağlamak suretiyle kendisini memnun etmeye çalışır. Bu kumaş parçalarına **coloma** adı verilir[139]. Ayrıca, kayın ağacının yanında yakılan ateşin üstüne de çay ve süt dökmek yoluyla ümitler pekiştirilmeye, bereketli bir av olmasına uğraşılır. Bu av öncesi ayinde de, ağaç, su ve ateşin bir araya geldiğini görmekteyiz[140]. . Bunların bir kısmı biraz değişmiş olmakla beraber, günümüz Anadolu'sunda saçı olarak yaşamaktadır. Tekman'daki **Uryan Baba**, Karayazı'daki **Horasan Baba**, Horasan'daki **Hurî Baba**, Hasankale'deki **Baldızı** gibi birçok yatıra bölgede ziyaretçiler çeşitli dilekleri ile **çaput** bağlarlar.

Yakut Türkleri, ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, doğurmamış bir ineği **U İççite** adlı su iyesine kurban ederler, içki ve balık sunarlar. Su iyesinin bir diğeri ise, Ukula Toyon'dur. **Ukula Toyon**, suların kirletilmesine kızar. Sular temiz tutulmaz, kirletilirse kaynakları kurutur, o insanları susuz bırakır[141].

Bingöl ve Tunceli çevrelerinde de, gelin eve getirilirken mutlaka ırmak veya dere üstüne kurulu köprüden geçirilir. Dere veya ırmak kurumuş olsa da, bu hareket yerine getirilir. Böylece, eve gelen gelinin, kötülüklerden korunacağına ve eve bereket getireceğine inanılır. Ayrıca, Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan veya kurumaya yüz tutan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır. Böylece, onların kurumaması temine çalışılır. Bu pratiklerin izlerine Dede Korkut boylarında da rastlanmıştır[142]. Bir nevi saçı olan sücinin yerini burada kurban kanı almıştır. Su iyesine sunulan bu saçı ile onun rızasını kazanıp, kuruyan derenin veya kuyunun canlanması istendiği anlaşılıyor.

Buryatlar, su iyesine **Uhun ecen** adını verir ve bunun o suda boğulmuş insanın ruhu olduğuna inanırlar[143].

Yaratılış efsanelerimizin çoğunda yeryüzü, başlangıçta sonsuz bir sudan ibarettir. Dünyayı yaradan tanrı Ülgen, bu suyu seyrederken, yeryüzünü, onun üstüne yerleştirmiştir, diye inanılır[144].

---

139 *Yörede bu tür ziyaretlerin sayısı bir hayli çoktur. Çeşitli yayınlarda, il ve ilçe bazında hazırlanan monografyalarda ve inançlarla ilgili yazılmış makalelerde bu konuda zengin malzeme mevcuttur. Zeki Başar'ın daha önce adı geçen eserinde bir kısmına temas edilmiştir.*

140 *S.Buluç, **a.g.m., a.g.y.**, s. 3, sh. 130*

141 *Kuru derelere süci salmak hakkında 130'da söz edildi.*

142 *M. Ergin, **Dede Kotkut Kitabı**, İstanbul, 1986.*

143 *A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler..**, s' 398-450*

144 ***Cumhuriyetin 50. yılında Elazığ.** 1973 Yıllığı. Elazığ, 1973*

Anadolu Türkleri arasında suyun temiz tutulması inancı hâlâ mevcuttur. Hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi ve işenmemesi, bu tür kirletmeler yapıldığında çarpılınacağı inancı ve cezalandırılma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son biçimleridir. Araştırdığımız Doğu Anadolu yöresinde su ile ilgili bu türden inançlara ve su ile ilgili muhtelif pratiklere sıkça rastlanmaktadır.

Ağrı ve Kars'ta, ilkbaharda, yıkanmak için akarsuya ilk defa girilirken, "ağırlığım, kirliliğim, kelliğim, keçelliğim bu suya" diye söylenirse ve bu üç kez tekrarlanırsa, o yılın sağlık ve hızır içinde geçeceğine inanılır.

Kars'ta, yedi ayrı çeşmeden su toplayıp sabah ezanından sonra, bu su ile banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır.

Mardin'de nisan ayının ilk yağmuru toplanıp bir kaba konur. Bu su, eve gelen misafirlere ikram edilir. Bu sudan içenin hiçbir zaman yılan tarafından ısırılmayacağına inanılır.

Elâzığ'da, dolu yağması kesilsin, diye ailenin ilk kız çocuğuna bir dolu tanesi yedirirler veya bıçakla kestirirler. Her iki halde de dolu yağmasının kesileceğine inanılır.

Elâzığ'da, yapılan bir büyünün bozulması için, Harput'ta, eski Tabakhane'ye gidilir. Büyülü, Tabakhane suyundan oluşan üç ayrı su birikintisine üçer kere daldırılıp çıkarılır. Böylece büyünün bozulmuş olduğuna, tesirin ortadan kalktığına inanılır.

Bölgede birçok yerde, bu arada Kars ve Ağrı'da su ayakta içilmez adeta suya saygı olmak üzere diz çökülür bir el başa konulur, içilmeden önce bir iki yudumluk kısmı saçı niyetine yere serpilir.

Kars'ta suyun fazla kaynaması uğursuzluğa delalet eder. Fazla kaynayan suyun cinleri azdıracağına inanılır.

Bitlis'te cenaze çıkan evin bütün suları o gün dışarı dökülür. Bu uygulamanın ölü evinin hayırına olacağına inanılır.

Elâzığ'ın gülmez tepesinde sarılık pınarının suyunun Sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. Yel pınarı olarak bilinen bir diğer su da, Elâzığ'ın Değirmenönü köyündedir. Felçli ve romatizmalılar yıkanmak suretiyle, şifa ummaktadır[145]. Kars'ta büyü yapıldığına inanan kişi deniz yolculuğu yapar. Er

145 *E.Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968, sh. 417*

zurum'da, Kars'ta, Muş'ta, Ağrı'da Bitlis'te nuska ile büyü yapılmasında ve büyü bozulmasında nuskanın suyu ile yıkanılır ve nuska okunur suya atılır. Kars'da ve Muş'da rüyada su, akarsu ve deniz görülmesi başarıya, berekete, işlerin iyi gideceğine delalet eder.

Malatya'da doğuran kadının son'u suya atılırsa, çocuğunun kısmetini, bulunduğu yerden uzaklarda arayacağına ve huyunun su gibi temiz olacağına inanılır.

Su ile ilgili, Kars'ta ve Arpaçay'daki bir pratiğe göre, birbirini seven kız ve delikanlı, aynı anda ırmağa taş atarlarsa evleneceklerine veya dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Sarıkamış'ta rastlanan bir pratikte, geceleri su kaplarının açık tutulmasıdır. İnanca göre, cinler geceleri rastladıkları her suya girip yıkanırlarmış. Suyun kirlenmemesi için kapların ağızlarını bu yörede kaparlar.

Yörede tespit edilen su ile ilgili birkaç örnek pratik daha sunarak konuyu bağlamak istiyoruz. Meselâ Urfa yöresinde, sabah erken kapı önüne su dökülürse evin rızkının artacağına inanılır. Erzurum ve Bingöl çevresinde çocuk yürüyemiyorsa başına su dökülür ve sıkça yıkanır. İnanca göre, çocuğun yürüyemeyişi, ananın zamanında bu işi yapmadığına bağlanır. Kars ve çevresinde rüya, akan suya anlatılır. İnanca göre, su sıkıntıları alıp götürürmüş. Tunceli'de de, su kutsanır ve aziz telakki edilir. Munzur çayı, Hercik suyuna kadar çevrede yaşayanlar tarafından kutsal sayılır. Suyun çıktığı göze başında halk toplanıp kurban keser. Bu yörede, Zel dağının altından geçen Kutu deresi de mukaddes ırmaklar arasında sayılır[146]. Bütün bu örnekler, bize, su ile ilgili başlangıçtaki Türk inanç ve pratiklerinin çeşitli biçimlerde, günümüzde de halkımız arasında yaşadığını göstermektedir.

5. Ağaç / Orman / Bitki İyesi: Eski Türk hayatında ağaç ve orman insan hayatı üzerinde tesiri olan mukaddes varlıklardır[147]. Onları, yani onların iyelerini memnun ettikçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Türkler'in bu inancı Köktürk çağı kitabelerine kazınmıştır. Bu kitabelerde, Türkler'in, Ötüken yış'dan uzaklaştıkları halinde başlarına türlü belâların geldiğine ve geleceğine; burada yaşarlarsa huzur içinde ömür süreceklerine, sıkıntıya düşmeyeceklerine işaret edilir. Ve şöyle denir: "Ötüken yir olurup arkış tirkiş ısa neng bungug yok. Ötüken olursar benggü ile tuta olurtaçı sen"[148]. Orman iyesinin varlığına ve gücüne inanan Türkler, bu iyeyi muhtelif adlarla çağırırlar. Kazan Türkleri, **orman öyesi** / orman iyesi, Yakut Türkleri, **tıa iççite** der. Buryat ve Karagas Türkleri arasında da orman iyesi inancı mevcuttur. Sibirya Türkleri bu iyeyi aksakallı koca bir ihtiyar şeklinde tasavvur eder[149].

146 *A.İnan, **Eski Türk Dini, Tarihi**.. sh. 38-40*

147 *M.Ergin, **Orhun Abideleri**.., sh. 66*

148 *S.Buluç, **a.g.m., a.g.y.**, s. 13, sh. 129*

Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağı ve eti ateşe atarlar. Onu, çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa, avlarının bereketli geçeceğine inanırlar. Bu yüzden, ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizerlerdi. Avcıların, koruyucu, diye inanılan orman iyesine Yakut Türkleri, **Boyanay** adını vermişlerdir. Bu iye, ormanda avcılıkla yaşayan ve orada ölen dokuz erkek ve iki kız kardeşin ruhlarından oluşmuş bir iye diye inanılır[150].

Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, anayurttan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından burada, her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Meselâ Siirt'te, kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı **Kız Evliya** tepesinde, dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret eder. Diyarbakır'da, **Sin** ve **Sidaş** (sindaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz. Dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Keban çevresinde bulunan Taşkesen köyünde, tek ağacın bulunduğu bir tepe vardır. Köylüler, bu ağaca mukaddes gözüyle bakar. Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde, şuraya buraya serpilmiş, tek tük görülen **ardıç** ve **meşe** ağaçları kutsanır, onlara dokunulması kınanır. Hoş karşılanmaz.

Sibirya Türkleri arasında, arzın tam ortasından göğe doğru uzanan ulu bir ağaç vardır. Bu ulu çam ağacı, Tengri Ülgen'in bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında, dünyanın merkezi Ötüken yış olduğuna göre, atalarımızın tasavvurunda da bu ağaç orada idi[151]. Ulu ağaçların (çam, ardıç, kayın gibi) bu ağaca nisbetle ıduk sayılıp hürmet görmesi, aynı zamanda Tengri'ye gösterilen hürmetin de bir işareti sayılsa gerek. Ulu ağaçlara karşı Anadolu'da duyulan hürmet, örneklerde görüleceği üzere, devam etmektedir. Sivas yöresinde de, dağ tepelerinde olan ulu ağaçlar, diğer örneklerde olduğu gibi ziyaret edilip çaput bağlanmaktadır.

Malatya'nın Onan köyünde, **Onar Dede** ve **Sakız Dede** türbelerinde kuru koca bir ağaç vardır. Bu ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılır ve hasta hayvanlara içirilirse şifa bulurlarmış.

149 *A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**.., sh. 38-40*

150 *A.Esin, **a.g.e.**, sh. 18; B.Ögel, **Türk Mitolojisi**. İstanbul, 1971, C.II, sh. 148-150*

151 *N.Taner, 'Ağrı Folkloru Halk İnanmalarında cin ve Cin Tutma'. **Türk Folkloru**, 1985; s. 43, sh. 13-15*

Çuvaş Türkleri arasında da, ormanda yaşayan **Obıda** adlı bir iyenin yaşadığına inanılır. Uzun saçlı ve iri memeli ve çıplak dolaşan bir iye (ruh) olarak tasavvur edilir[152]. Ayakları arkaya çevrili imiş. Hayvanları ters binip yürütürmüş. Ormana giren insanlara yollarını şaşırtırmış, onları yere yıkıncaya kadar gıdıklayıp oynatırmış[153].

Ağrı ve çevresinde meralarda, kırlarda, **Şureli** adlı koca memeli bir iyenin yaşadığına inanılır. Bu iye yörenin sahibi tarafından memnun edilmezse, çok kızar ve öfkelenirmiş. Böyle durumlarda insanların nefes almasını önleyerek onları boğarmış ve atları ters binip koşturmak suretiyle takatten düşürürmüş. Bu iyenin saldırısına uğrayan kişi veya canlı, kendini, ancak suya atmaksuretiyle kurtulabilirmiş. Çünkü bu iye, sadece sudan korkarmış[154]. Kötülük amacıyla yapılan büyülerin sadece su vasıtasıyle çözüleceği inancına yörede rastlanmaktadır. Yöredeki özellikle Kars'taki tespitlerimize göre, kişi, hasımların yaptığı büyüden kurtulmak için, ya sudan geçmeli, ya denizde seyahat etmelidir.

Ç. EV, OCAK, OD / ATEŞ, AĞIL İYELERİ:

a. Ev İyesi :

Türkler arasında, içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları "kiyiz üy'ün / çadırın da bir iyesi olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Bu iyenin, orada yaşayanları, dış tehlikelere karşı koruduğuna inanılır[154]. Volga Türkleri bu iyeye, **Öy Öyesi** adını verir. Tesir gücü, evin veya çadırın hudutları dahilindedir[155]. Yakut Türkleri, çadır iyesi için kurban keserek onu memnun etmeye çalışırlarmış. Kurbanın kanını, çadır direklerine sürmek suretiyle, iyeyi bundan haberdar ederlermiş[156]. Ar dolu'nun muhtelif yerlerinde de, buna benzer pratikler göze çarpar. Adına dışarda kurban kesilen çocuk veya hastanın alnına kurban kanı sürülür, kokusu eve sinsin diye kurban eti getirilir. Diyarbakır ve Sarıkamış çevresinde tas içindeki su ile fala bakılır ve bu su evin muhtelif yerlerine saçı şeklinde serpilir. Amaç, yine ev iyesini memnun etmek ve yardımını sağlamaktır. Rize çevresinde ev iyesi, bir **karayılan** şeklinde tasavvur edilir. Evin temelinde yaşar. Başka yılanların ev girmesini önlediğine inanılır.

Ev iyesinin yılan şeklinde olduğu inancına Kars ilinde de rastladık.

152 *S. Buluç, **a.g.m., a.g.y.**, S.3, sh. 129*
153 *L.Altınmakas, **a.g.m.***
154 *S.Buluç, **a.gm. a.g.y.**, s. 3, sh. 127.*
155 *Türklerde çadır kültü için Bk. Ulla Johansen 'Türklerde Çatır Kültü: Alacık' **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ekim 1979, s.3, sh. 29-44; 'Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları' **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Aralık, 1979. s. 3, sh. 46-55*
156 *A.İnan, **Eski Türk Dini Tarihi...** Sh. 41-46.*

İnanca göre, bu yılan, evin zemininde bir yerde yaşarmış ve ev halkına dokunmazmış. Ev halkı, onun evde olduğunu bilir ve ona iyi davranırmış. Bu iye, evin her ferdine görünmezmiş[157].

Diyarbakır'da bağ ve bahçeleri koruduğuna inanılan bir yılan nevi vardır. Her ailenin bağını koruyan yılan ise, farklıdır. Bu yılan kimseye dokunmaz. Halk onu rahatsız etmeyi doğru bulmaz, ona iyi davranır. Bu yılana iyi davranmanın bağdaki mahsulün ve bağ sahibinin hayırına olacağına inanılır.

Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Oğuz-nâme parçasına göre, "Yer Evreni Yılan"dır. Altay Efsanelerine göre, "Yer altının hakanı" yedi kat yerin altında yaşayan Çılan - Monguz" idi. Altay Türkçesinde çılan, yılan demektir[158].

Tunceli'de, eski inançlarımıza bağlı olarak ev iyesi ile ilgili inançlar yaşamaktadır. Eşikte oturmak, eşiğe basmak iyi karşılanmaz, uğursuzluk getireceğine inanılır. Çünkü eşik, evin içine giriş izni veren ve aynı zamanda giriş sırasında gelene bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Ev iyesi eşikte olabilir. Onu incitmeden içeri girmek gerekir. Aksi halde onun hışmına uğranır. Eve gelin girerken, onun eşiğe basmamasına çok dikkat edilir. Tunceli'de gelin, oğlan evine girerken eşikten atlatılır ve öyle içeri alınır. Bu inanç, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında yaşamaktadır. Onlar da, gelini eşiğe basmadan içeri almak için, onu bir keçe / kilim üstüne oturtup çadıra sokarlar[159].

Erlik oğullarından; **Karuş Kerey, Kaan, Padis Piy** ve **Pay Mottir** kapı bekçiliği yaparlar onlara saygı göstermek ve gazaplarından korunmak gerekir[160].

Muş çevresinde gelin kapıdan içeri gireceği zaman kaynana içi su dolu bir küpü yere atarak kırar, su yere dökülür. Su aydınlığı temsil eder. Gürültü ise, gelinin korkuluğunu kaldırır. Suyun yere dökülmesi ile evlilerin hayatının saadet içinde geçeceğine inanılır. Gelin kapıdan sağ ayağını atarken kurban kesilir. Bu hareket, gelinin başına bir kötülük gelmesini önlemek, eve uğur getirmesini sağlamak için yapılır. Bu hareketlerin arkasında da ev iyesini memnun etme fikrinin ve inancının yattığı açıktır.

Gaziantep çevresinde de, gelinin eve girerken eşiğe basması iyi sayılmaz. Geline eşik atlatılır. Eğer gelin eşiğe basarak içeri girerse, cinlerin hücumuna uğrarmış ve bu da gelinin bağlanmasına sebep olurmuş.

157 *E.Esin, **a.g.e.**, sh. 36.*
158 *B.Ögel, **Türk Mitoloji**, C.II, İstanbul, 1971, sh. 336-337.*
159 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 73*
160 *A.İnan,.. **Şamanizm...**, sh. 40.*

Elazığ'da, yeni yapılan evin temeline kurban kanı, eski ayakkabı, tuz, boncuktaşı, nal atılırmış. Tuz, ocakta aşın eksik olmaması, para bolluk olması; nal ve pabuç, boncuk ise nazara karşı korunmak inancı ile atılırmış.

Erzurum'da akşamdan sonra komşuya maya verilmesi uğursuzluk sayılır. Evin bereketinin kaçacağına inanılır.

Sarıkamış'ta, gece evden dışarıya çöp atılması, sofra bezi silkelenmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır.

Ağrı, Bayburt ve Kars çevresinde, kız evinden haber vermeden, gizlice bir eşya alıp götürmek uğurla ilgili bir inançtır. Oğlan tarafı bu eşyayı uğur getirir inancı ile kız evinden çalar. Bu kızın evindeki bereketin, oğlan tarafına gizlice taşınması ile bağlı bir inancın izleridir.

Nişan ve şerbet günlerinde, ayrılırken kız evinden bir şey alıp çıkmak /erkek tarafı için/ Muş çevresinde, kız evinin bereketinin oğlan evine taşınması inancı ile bağlıdır.

Ağrı'da komşular birbirine ekşi hamur, anahtar, ateş, tuz, ipliksiz iğne gibi nesneleri ödünç vermezler. Bunun, uğursuzluk getireceğine inanırlar. Bereket ile ilgili inancın kalıntıları, Elazığ'da bu şekilde devam etmektedir. Aynı inanca bağlı olarak, Diyarbakır'da da, akşamdan sonra, evden dışarı tuz, tencere ve ateş çıkarılmaz, komşuya verilmez.

Muş'ta gelin kapıdan girerken kapının üstünde yumurta kırılır ve kapı eşiğine yağ sürülür. Böylece eve yeni bir bereket getirilmiş olur.

Urfa'da sabah erkenden sokak kapısı önüne bir kova su dökülmesinin evin rızkını artıracağına inanılır. Ayrıca yolcunun arkasından kova ile su dökülüp, ayna tutulması yolunun açık olacağına yorumlanır. Kars'da bazen definden sora mezara su dökülür. Eskiden Kars'ta kabir ziyaretine gidilince kaplarla mezara dökülmek için su taşınırdı. Ayrıca; istek vakti olmadan su ikramının da sevap olduğuna inanılırdı.

b. Ocak, Od / Ateş İyesi :

Od, ocak iye veya iyeleri, Türk hayatında mevki işgal eder. **Ergenekon**'dan çıkmak için demir dağı ateş yakıp eriterek yeryüzüne çıkan Türkler[161], bu hatırayı günümüze kadar yaşata gelmişlerdir. Eski zamanlarda, ayin yaparak ateş etrafında toplanan eski Türkler, demir parçasını ocaktaki ateşte kızdırıp **örs** üzerinde döverlerdi. Türkler, bu hareketleri ile, kendilerini

161 *B.Ögel, **Türk Mitolojisi**. Ankara, 1971, C.I, sh. 59-71.*

tekrar yeryüzüne kavuşturan ateşe, şükranlarını sunarlardı. Ocaktaki ateşi söndürmeyerek, bu tazimi ömür boyu sürdürürlerdi. Ateş, ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Kül, ateşin koruyucusu, belki de koruyucu iyesi kabul ediliyordu. Külde saklanan, yeniden ateş yakmağa hazır halde saklanan korlara nisbetle, ailede son çocuğa "kül" adının verildiği sanılmaktadır. "Kül Tigin" ve "Od Çigin" adlarının da son çocuk oldukları inancı ile ad olarak verildikleri ileri sürülmektedir[162].

Türkler, od ve ocak iyesine bir saygı işareti olarak üstüne, piş ve kötü şeyler atmaz, bundan sakınırlardı. Söndürmez ve üstüne su dökmezlerdi. Bir bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşi Türkler ocaktan dışarı ateş vermeyi uğursuzluk kabul ederlerdi ve başka boydan kişilere asla ateş vermezlerdi[163].

Kırgız Türkleri, ateş iyesinin sınırsız bir kudrete sahip olduğuna inanır ve ona saygısızlık etmekten kaçınırlardı. Onlar, çıkan yangınların sebebini, ateş iyesinin kızmış olmasına bağlarlardı.

Kırgızlar lambanın gazının bitmesini bekler, onu söndürmezlerdi. Ölünün yakılması halinde temizleneceğine inanırlardı[164].

Türk ve Moğol kavimlerinde od iyesi kutsanır. Altay Türkleri'nin, öt ezi adını verdikleri ateş iyesi, Yakut Türklerinin inancına göre, gökten inen od / ateş içinde oturur. Bu ateş, Tanrı Ülgen tarafından yeryüzüne gönderilmiştir[165].

Bizans kaynaklarına göre, Türk kağanını ziyarete gelen elçi, huzura çıkmadan önce, İrtiş'in başında iki ateş arasından geçirilmiş ve temizlenmiştir. Çünkü, Türkler, ateşe bir koruyucu iye olarak itibar ederlerdi. Elçinin verdiği bilgilerden, Türkler'in ateşe bakarak geleceği öğrenmeye çalıştıklarını, ateş ile fal baktıklarını öğreniyoruz[166]. Fala bakılırken kağan adına yakılan ateş önünde kurbanlar kesilir, çıkan alevlerin şekillerine bakarak gelecek yorumlanırdı. Arap kaynaklarına göre bu ateşte, alevin yeşil renkte olması, yağmur yağacağına ve yılın bereketli geçeceğine işaret edermiş. Parlak yanması, kuraklık olacağına, kırmızı alev çıkarması harbe, sarı alev çıkarması hastalığa, kağanın öleceğine, yolculuğa çıkacağına işaret sayılırmış[167].

162 *A.Temir, 'Türkçe Kül Tigin ve Moğolca Od Çigin adları ile ilgili Tartışmalar üzerine'. **Şükrü Elçin Armağanı**. Ankara, 1983; sh. 293-99.*

163 *S.Buluç, **a.gm., a.g.y.**, sh. 127.*

164 *İbn Fazlan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi..**, sh. 88-89.*

165 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 42*

166 *Ş.Elçin, 'Türklerde aşık oyunu ve bu oyunla ilgili adet ve ananeler' **Türk Kültürü**, 1986; s. 280, sh. 497 - 500 **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.III, Ankara, 1987, sh. 95-103.*

167 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 42-43*

Orta Asya, Altay ve Sibirya Türkleri arasında, yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döktükleri görülür. Altay ve yakut Türkleri yemekten ve içkiden, yerken veya içerken, pay verirler. Altay Türkleri ateşe koyun kurban eder. Her kurbanın kemikleri ve derisini ateşte yakarlar. Yakut Türkleri'nin inancına göre, ateş, tanrıların kurbanları kabul ettikleri bir kapıdır. Altay Türkleri ateş iyesinin / ruhunun dişi ve otuz ayaklı bir varlık olduğuna inanır. Teleüt Türkleri, Ateş iyesine "ot ene" ateş ana adını verirler. Çuvaşlar'da ateş iyesi, erkek ve dişi olarak iki tane tasavvur edilir ve inanılır. Birine **ateş ana**, diğerine **ateş baba** denir[168].

Eski Türk hayatında cesetler, ateşle yakılıp kül haline getirilirdi. Bunda ateşin herşeyi temizleyeceği inancı rol oynamaktaydı. Böyle bir hareketle, ölenlerin ruhlarının kötülüklerden kurtulacağına, kötü ruhların ondan uzaklaşıp kaçacağına inanılırdı. Bu inanç, Köktürk, Hazar, Kırgız, Kuman ve Tuna Bulgar Türkleri arasında mevcut olmuştur[169].

Türkler, ateşi kötülüklerden koruyucu, temizleyici gibi gördükleri için, ona karşı saygısızlık gösterenleri cezalandırmışlardır[170]. Bıçağı ateşe koymak, sönmüş oduna abdest çözmek, ateşin yanında odun bekletmek yasaktı. Bu suçları işleyenlerin cezası ağır cezaları vardı. Yasağı bilerek veya bilmeyerek ihlal edenler, kirli ve suç işlemiş oldukları için temizlenmeleri gerekirdi. Önceki durumlarına dönmeleri için, böyle insanların çadırları, çocukları ve bütün eşyaları iki ateş arasından geçirilirdi[171].

Beltir Türkleri, ölen kişinin mezarı başına toplanıp sağ yanına büyük bir ateş yakarlardı. Getirdikleri yemeklerden ve içkiden birer miktar bu ateşin üzerine dökerlerdi[172]. Bu ölenin ruhu göğe çıkarken, ışığın ona yol göstermesi, yolunu aydınlatması için ateşe attıkları saçılardı.

Türkler'de, kağanlık sülale kurucusu ilk atanın, ateşi bulduğuna inanılır[173]. Mutasavvıflar arasında da buna benzer bir kanaat, yine Türklerin ilk atalarından olduğu bilinen **Oğuz Kağan** ile ilgilidir. Bu görüşe göre, ilk ateşi yakan ve ilk yemeği pişiren **Hz. İbrahim Peygamber**, esasen Oğuz Kağan'ın kendisidir[174]. Tanrı, her kavme elçi gönderdi buyruğu çerçevesinde meseleye

168 *A.İnan, **a.g.e.**, sh. 44-46*

169 *Türkler, ölüler için gece ateş yakarlardı. Bunu, ruhlar göğe yükselirken yollarını bulsunlar, diye yaparlardı. E.Esin, bu konuda mum yakıldığından söz eder. Bk. E.Esin, **a.e.g.**, sh. 20.*

170 *İbn Fazlan, **a.g.e.**, sh. 117-127*

171 *S.Buluç, **a.gm.**, **a.g.y.**, s. 3, sh. 127.*

172 *İbn Fazlan, **a.g.e.**, sh. 127.*

173 *S.Divitçioğlu, **a.g.e.**, sh. 72*

174 *S.U.Çavuşoğlu, **Tasavvuf Notları**. İzmit, 1988; sh. 1150 (Teksirdir).*

yaklaşılırsa, gerek bu yaklaşımın; gerekse, Köktürk çağından önceleri Türk hayatında var olduğu anlaşılan göğe çekilip, kut, ülük, buyruk alma inancı farklı biçimlerde ortaya çıkan bir benzerliği karşımıza getirmektedir. Tek tanrı şuuruna erken zamanlarda ulaşan Türk hayatında Tengri'nin elçisi **Yalavaç**'lar, daha doğrusu resul vasfındaki kağanlar bulunmuş olamaz mı? Eğer yok ise, bu şuurun ve idrakin erken zamanlarda Türk hayatında yer alması da, o günkü cemiyetin mantık seviyesini gösteren mükemmel bir kriterdir. Oğuz Kağan'ın ağzının ateşe benzetilmesinin bir sebebini, ateşi bulmasına yoran görüşlere bugün de rastlanmaktadır[175].

Ocak'ın mukaddesliği, ocağın tüttürülmesi ve ocağı koruma görevinin küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar. Benggü Taş yazıtlarında, tehlike anında, **eb**'in korunması görevi **Kül Tigin**'e verilmiştir[176]. Demek ki, ocak küçük çocuğa bırakılan en mukaddes ata mirası sayılmaktadır. Onu korumak, sürdürmek küçük çocuğa aittir. Savaşta **Bilge Kağan**'a ölüm değseydi, **eb'i koruyan Kül Tigin**, ocağın tütmesini de sağlayacaktı.

Araştırma yaptığımız yörede, ocağa, oda / ateşe bağlı pek çok pratik vardır. Bunlar, çoğunlukla ya yukarıda zikrettiklerimizin yaşayan benzerleri, yahut değişerek devam eden şekilleridir. Biz, burada, bazılarını örnek olarak vermek istiyoruz. Meselâ, Tunceli çevresinde ocağa karşı and içilir, kurban kesilir ve nezir edilir.

Diyarbakır'da ateş, ocağa su dökülerek söndürülmez. Erzincan'daki bir pratik temizlik ve koruyuculukla ilgilidir. Göz değmesine uğradığına inanılan kişi için ateşe tuz atılır. Yedi kez tekrarlanan bu olayda gözü o kişiye dokunanların adları sayılır ve yedincisinde tüm kötü gözler kargınır.

Hakkari'de evin herhangi bir tarafına kül dökmek iyi karşılanmaz; o eve uğursuzluk geleceğine ve felâkete uğrayacağına inanılır. Gaziantep'te, ateşe atılan kağıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı söylenmektedir. Burada da ateşin bir temizleyici, kötülüklerden koruyucu olduğu inancı varlığını sürdürmektedir.

Erzurum ve Şenkaya çevresinde, ocağın üzerinde duran saçayağının ayaklarından yukarı kıvılcımlar yükselirse, ertesi gün havanın güzel olacağına inanılır. Ayrıca, buralarda, ocağın üzerinde saçayağı boş bekletilmez. Çünkü, boş kalırsa, ocağın ölü suyu kaynatmak için beklediğini söylerler. Bir başka inanç da ilk gelen gelinle ilgilidir. Eve ilk defa ayak basan gelin, o an ocağa doğru bakarsa kaynanası ölürmüş.

Kars ve Sarıkamış çevresinde, ocak üstünde kaynayan sütü gelinler ta-

175 *B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 51*

176 *M.Ergin, **Orhun Abideleri**.. sh. 75.*

şırıp ateşe dökünce, kaynanaları, onlara üzülmemelerini söyler. Çünkü, dökülen kısmın "meleklerin" hakkı olduğuna inanılır. Burada ocak ve od iyesinin, **melek** ile değiştiğini görmekteyiz. Ancak, inanç devam etmektedir. Ocakta yemek pişirmeden önce, ateşe saçı olarak tuz ve şeker atılması gerektiği inancı, Kars ve çevresinde yaşamaktadır.

c. Ağıl / Ahır İyesi :

Eski Türk hayatında hayvancılık, koyun ve at besleme önemli bir yer tutardı. Çobanların ve sürülerin koruyucuları olduğuna inanılırdı. Koruyucu iyeler, inancı, Türkler arasında günümüze kadar ulaşmıştır. Türkler'in yaşadığı hemen her yerde bu inancın izlerine rastlamak mümkündür. Volga Türkleri arasında bu iyeye, **Abzar Öyesi** adı verilir. Bu iye, ağılın koruyucusudur. Her ağılın bir koruyucusu vardır. Evin sahipleri veya ağılın sahipleri, onu memnun etmezlerse hayvan sürülerinin başına her türlü felaket gelebilir, diye inanılır. Anadolu yöresine ve araştırma sahamızda da buna benzer inanç pratiklere rastlanmıştır. Bu iyelere, benzer kurban kesildiği, süt saçı edildiği tespit edilmiştir. Anadolu'da bu iye memnun edilmezse, ahırda bulunan hayvanları rahatsız edeceğine, zarar vereceğine inanılır[177].

Rize çevresinde ahır iyesinin bir **taçlı karayılan** olduğuna inanılır ve bir tas içinde onun için ahır duvarına süt bırakılır. Böylece, onun, ne kendisinin ve ne de başka yılanların hayvanları rahatsız etmiyeceğine inanılır. Çünkü, memnun kalan yılan, yabancı yılanların ahıra girmesine mani olurmuş.

Yakut Türkleri, ağıl iyesini memnun etmek için kurban keserlermiş. Onu memnun etmek için kurban kesildiğini bildirmek amacıyla, kesilen hayvanın postu, ağılın / ahırın içine gömülürmüş. Kars'ta özel hallerde kesilen kurbanın postu, ahırın kapısına içten gerilerek çivilenir[178].

D. KİŞİOĞLU, APA / ATA, ARVAK / ARBAK (RUH) :

a. Kişioğlu : Türk inanç sisteminde Türkler, Bozkurt'tan türemiş olarak gösterilir[179]. Çin yıllıkları Türk kavimlerini, Türkler'i kurttan türemiş diye kaydeder. Bu inancın, Türk mitolojisinde izleri mevcuttur. Ancak, bu

177 S.Buluç, *a.g.m., a.g.y., s.3, 125-126.*

178 S.Buluç, *a.g.m., a.g.y., sh. 126*

179 *Kurt'tan türeyiş efsaneleri için bk. B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi****. Ankara, 1971, C.I., sh. 13-57.*

ikinci kez bir çoğalmanın işaretidir. Ergenekon efsanesinde olduğu gibi, Türkler bir savaşta yok edilmek istenirken, bir dişi kurdun kurtardığı bir Türk genci ile birleşmesinden çoğalmışlardır. Bu üreme ve dişi kurt motifi, tabiatiyle sembolliktir. Buradaki dişi kurt, Bozkurt donuna / kılığına girmiş ve düşmanlardan böylece kendini ve yaralı Türk gencini korumuş bir Türk kızı, kadın kam olabilir[180].

En eski Türk yazılı vesikaları olan Köktürk çağı Bengü Taş yazılarında, kişioğlunun yaradılışı ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Burada, kastedilen kişioğlu, insandır. Çünkü, ifade şöyledir: "Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oglı kılınmış. Kişi oglında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmış" (Kül Tigin, Doğu cephesi). Bu ifade de, yer ve gök kılındıktan sonra kişioğlu yaradıldığı[181]. inancı açıkca vurgulanmaktadır. **Türk** de, kişioğlu Tengri tarafından yaradıldığında yaradılmıştır. Türk'e göre bu tanrı yukardadır ve Türk'ü koruyucudur. Bu yüzden bir sıfatı da Türk Tengrisi'dir. Çünkü, o Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye; ıduk "yir - sub", Ötüken yış, Kögmen sahipsiz kalmasın diye onlara kağan göndermiştir. Kağanlara, halkı nasıl yönetmeleri gerektiği konusunda göğe çekip buyruk, kut, ülük, küç ve bilik verip geri göndermiş ve onları korumuştur. Ancak, koruyan Tengri, azan milleti ve beyleri de gerektiğinde cezalandırmıştır[182]. Beceriksiz kağanlardan verdiği kutu geri almıştır.

Kişioğlunun yaradılışı ile ilgili yaradılış efsanelerinin taşıdığı inançlar bir yana, insanın Tanrı tarafından yaradıldığı, gücün ve talihin onun tarafından verildiği inancı, İslâmiyetle uyum içinde görünmektedir[183]. Hatta, **Küç** ve **Kut** ile **Ülüş** çerçevesinde beliren Türk kader kavramı da islâmî kader inancı ile bir anlamda buluşmaktadır.

Tabiatiyle, gerek Çin kaynaklarında ve gerekse Türk mitolojisinde yer alan **kurt**'tan türeme hangi anlama girebilir veya gelebilir, diye muhakeme yürüttüğümüzde, yaşayan kamlık hayatına bakmamız gerektiğini gördük[184]. Kamlar, kötü ruh ya da kara iyeler ile mücadele ederken çeşitli hayvan donlarına girdiğini, onlarla konuştuğunu, onları korkutmaya çalıştığını söyler. Her kam'ın bir **iékyla**'sı, yardımcı ana ruhu vardır. Onlar vasıtasıyla duyar, işitir

180 *E.Esin, a.g.e., sh. 44*

181 *M.Ergin, a.g.e., sh. 67*

182 *M.Ergin, a.g.e., sh. 91*

183 *A.Y.Ocak,* ***Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri****. Ankara, 1984, sh. 11.*

184 *Dorlusz Cichocki, "Türk Mitolojisinde Kurt - Ana Sembolüne Dair"* ***Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi****, 1985, s. 37, sh. 117-130.*

ve görürler. Bunlar at, öküz, kartal ve kurt gibi hayvanlar olabilir. Ancak, kamlar, hem dişi ve hem de kadınlardan olabiliyor. Başlangıçta, çocukların koruyucusu Umay'a nisbetle kadın kamlar da bu işlerle uğraşıyor olabilir. Nitekim, kurttan türeme, dişi kurttan türeme şeklinde görülür. Dolayısıyle, olayı, kadın kam'ın kurt donuna girmesi biçiminde yorumlamamız ve **Ana Kam**'ın bu sıfatla düşmanlarını korkutup, türeyenleri koruduğu ve böylece çoğalmayı sağladığı anlaşılmalıdır. İslami devrede de, veli, eren ve evliyâ mertebesinde kabul edilen insanlaın don değiştirerek seyahat ettikleri, zaman ve mekanı aştıkları inancı yaşamıştır. Bugün bu inançların bir kısmı devam etmektedir[185].

İnsanın can / **tın** ve **etöz**'den olduğu inancı, onun aynı zamanda bir iye gibi bir bedene, bir dona girdiği inancını da beraberinde getirmektedir. Ata ruhu inancı da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu iye, kimi zaman azıyor, yoldan çıkıyor; Tengrinin gönderdiği buyruklar yerine, Erlik'e / şeytana uyuyor ve kara iyelerin buyruğuna giriyor. Bu durumda, o, her türlü kötülüğü yapabiliyor. Kişi, kimi zaman tın'ının Erlik tarafından buyruk altına alındığını farketmez; kimi zaman farkeder. Göz dokunması, gözdeğmesi, uğur ve uğursuzluk gibi inançların kaynağında başlangıçtaki bu tür inanç rol oynamaktadır. Bu yüzden koruyucu tedbirler alınır. Göz değmesinden Tanrı'ya sığınıldığını sembolize eden mavi boncuk, kamların koruyucu iyelerini sembolize eden kurt dişi, derisi vesair kullanılır. Kimi insanlar, gözlerinin insanlara dokunduğunun farkındadırlar. Bu yüzden, beğendikleri canlı veya cansız birşeye baktıkları zaman, "tü, tü, tü.." diye üç kez o yöne doğru tükürür gibi yaparlar. Hareket, içinde varlığını bildiği kara iyeyi şaşırtmaya yönelik bir davranıştır.

Yörede göz değmesi ile ilgili pratikler, **nazar değmesi** şeklinde yaygındır. Özellikle çocukları korumak için pek çok nazarlık uygulaması yörede gözlenmiştir. Çalışmamızın doğum ile ilgili kısmında bu konuda gerekli örnekler verilmiştir. Burada, insanın uğurlu veya uğursuz olduğu inancıyla ilgili, yörede gördüğümüz birkaç pratiği sunmak istiyoruz.

Araştırma yaptığımız yörede yaygın olan bu örneklerden Kars çevresinde cereyan edenlerine bizzat tanık olmuşumdur. Burada, kadınlar bir işe başlayacakları zaman üzerlerine dışadan gelenler olursa, o gün işlerinin gidişine göre, gelen kimseleri uğurlu veya uğursuz şeklinde sınarlar. Kadınlar, el örgüsü örerken, oda kapısından içeri giren kadının ayağı uğurlu ise, işleminin veya örgünün çabuk biteceğine inanırlar. Erzurum'da ise, ayağı yeğin kimselerin işe başladıklarında eve uğramaları temenni edilir. Böyle birinin eve uğraması

185 *A.Y. Ocak, **Bektaşi Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**. Ankara, 1983, sh. 69-72.*

ile işin çabuk biteceği sanılır. Malatya'da ise, yukarda adı geçen tipler dört eve uğrarsa, işin vaktinden önce tamamlanacağı inancı mevcuttur.

Muş'ta, eve koşarak gelen ve içeri giren, başlanan bir iş üstüne misafir olmuşsa, o işin tez biteceğine inanılır. Aksi halde o kişinin ayağı uğursuz sayılırmış. Kars'ta, tesadüfen eve giren erkeklerin ayağının, kadınlardan daha uğurlu geldiğine inanılır. Erzincan ve Van çevresinde bir işe başlayacak kişi, eğer bir çocuğu üç kere koşturup kendisine her defasında "kolay gelsin" dedirtirse meselâ örgüsünü tez bitireceğine, veya açtığı hamurun çabuk mayalanacağına inanılır. Bu tür kadın ve erkeğe dayalı uğur inancı hayatın her safhasında yer alan faaliyetler için aynıdır. Ticaret, tarım ve benzeri işler gibi... İmece yoluyla hazırlanan işlerde de insanlar, uğur veya bereket getirdiğine inanılan kimseleri, başlanan işin içine katmak veya en azından onların da ellerinin işe değmesini sağlamak isterler. Bu tür inanca Iğdır, Kars, Ağrı, Sivas, Van ve Erzurum çevrelerinde bu inançla ilgili pratiklere sıkça tesadüf edilir.

b. Apa / Ata ve Arvak / Arbak : Eski Türkler'de, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata / baba, otoriteyi, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı[186]. Devlet hayatında babanın rolünü **Kağan** yüklenirdi. Nitekim, Bengü Taş kitabelerinde bunu açıkca görmekteyiz. Orada, kağanların az milleti, çok; aç milleti, tok etmek için nasıl gece - gündüz durmadan çalışıp uğraştıkları sıkça vurgulanır[187].

Ataya karşı duyulan saygının bir başka sebebi de insan yapısını tasavvurlarından kaynaklanıyordu. Türkler, insan **beden** ve **tın** şeklinde düşünüyordu. İnsanın bedeni ölünce Tın, yani ata ruhu sonsuza kadar yaşıyordu. O, çoğu zaman, aile üyelerinin yardımına yeni biçimiyle de koşuyordu. Bu sebeple eski Türkler, hayatta olduğu gibi, ölümden sonra da onları kızdırmaya, onların öfkesini üzerlerine çekmeye korkarlardı. Onları memnun edecek, yardımlarını sağlayacak işler yapmaya çalışırlardı[188].

Kars'ta, ataya hürmetin ve ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesi gereğine inanılır. Meselâ, ata sağ ise, "atanın başı hakkı için"; ölmüşse, "atanın ruhu için" şeklinde, insanlar birbirinden bir şeyin yapılmasını veya ye-

186 *İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, sh. 93.*

187 *M.Ergin, a.g.e, sh. 71; M.And, 'Anadolu Halk Ağıt Kültürü ve Günümüzde Ağıt' **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**., Ankara, 1981, sh. A.B. Alptekin, 'Fırat Havzasında tesbit edilen ağıtların Türk Kültürü içindeki yeri', **Fırat Havzası II. Folklor ve Edebiyatı Sempozyumu, bildirileri 1987**, Elazığ, 1989, sh. 7 - 23.*

188 *İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, sh. 97.*

rine getirilmesini isteyince, buna uyarlar. Bu pratiklerde de, ata ruhuna olan inancın etkinliği açıkca görülmektedir. Yörede de bu inancın yaygın olduğu gözlenmiştir.

Ata ruhlarına Türkler muhtelif adlar vermiştir: **Arvak, Arbak, Tös** bunlardan bir kaçıdır. Ata ruhlarını bu adlardan biri ile anarak, tazim gösterirlerdi[189].

Altay Türkleri'ne göre, her insanın bir "tın"ı vardır. Bu tın / ruh, ölüm sırasında ağızdan çıkıp gider. Kimi zaman bu tının, insan vücudundan, bedeni yırtarak çıkıp gittiğine ve bunu yaparken çıkardığı seslerin işitildiğine inanılır[190].

Kimi araştırıcılar, Türk inancında tın ile canın farklı kavramları ifade ettiğini ileri sürer. Onlara göre bu iki kavram, daha sonraki zamanlarda birleşmiştir[191].

Buryat Türkleri, sağaltılan hastanın titremelerini, bedenden daha önce ayrılmış olan ruhun geriye dönüşüne bağlarlar. Ruh, bedene tekrar girdiği zaman, kişi bu cins titremelere uğramış. Ruhu beden ayırma, veya ayrılması sırasında da vücut yine bu tür titremeler geçirirmiş[192].

Erzurum'da tedavi için yatırın yanında yatırılan saralı hasta titreyerek kendine gelir. Kars'ta trans halindeki büyü bozucular bayılarak büyüyü bozarlar. Titreyerek kendilerine gelirler.

Altay Türkleri uyuyan insanları uyandırmaz, uyurken uyandırmayı da tehlikeli sayarlar. Uyuyan kişi, kendisi uyanmalıdır. Çünkü, uyku sırasında bedenden ayrılan ruh, dışardan uyandırma sırasında, tekrar bedene girebilme fırsatı bulamayabilir. Böyle bir durum, o kişi için tehlikeli olabilir, ölebilir. Onun için, ruha rahatça bedene geri dönme fırsatı sağlamak için, uyuyanın uyanmasını beklemek en doğru davranış diye inanılır.

Kars yöresinde mezar, mezarlık ve türbe türünden mekanlar, parmak uzatarak gösterilmez. Bunu yapanın çarpılacağına inanılır. Çocuklara, parmak ile bu tür yerleri göstermeleri halinde, parmaklarını ısırıp, ayakları ile halif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilirdi.

Ruh / tın yeryüzüne don değiştirerek dönebilirdi. Bu inanç, Türkler'in

---

189 A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**., sh. 268-73.

190 A.İnan., **Şamanizm**.., sh. 176-177.

191 B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. II, İstanbul, 1971, sh. 116-136

192 S.Buluç, a.g.m., a.g.y., s. 3, sh. 130

soylarını muhtelif canlılara bağlamalarına yol açmıştır. Daha önce de temas ettiğimiz gibi, Türkler'in, kurttan türemesi inancı bunun bir tezahürüdür[193]. Bu yüzden kurda karşı Türkler, tarih boyunca büyük hürmet göstermişlerdir. Bu hürmet, son zamanlara kadar, Anadolu Türkleri arasında da devam etmiştir[194]. Kars'ta uyuyan veya dalgın insanın aniden uyarılması halinde birşeye uğrayacağına, çarpılacağına inanılır. Aynı şekilde, Kayın ağacından türediklerine inanan Uygur Türkleri de, bu ağaca karşı büyük hürmet beslemişlerdir[195]. Ata Ruhlarını temsil eden canlılar, ağaç (veya bitki) ve hayvanlar, parmakla gösterilmez. Böyle yapılırsa ata ruhlarının incineceği, öfkeleneceği düşünülür ve bundan korkulur[196]. Bu yüzden, onları memnun etmek için varlıklarını sürdürdükleri canlılara kimse dokunmaz, kurban kesmez ve etinden yemez.

Yakut Türkleri, kartalı yaralamayı veya öldürmeyi büyük günâh kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona ataları gibi hürmet ederler. Ölmüşse, ölülerine yaptıkları gibi, onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlardı. Böylece, cesedinin ayak altında kalmamasını sağlayarak ruhunun rahat etmesini sağlarlardı. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlardı[197].

Kars'ta, **Angut** diye bilinen **Karabatak**'ı andıran birkuş vardır. Bu kuşun etinin yenilmesinin ve avlanmasının felaket getireceğine inanılırdı.

Türkler arasında, kimi boylar, **Kuğu** kuşundan indiklerine inanır ve bu yüzden ona hürmet gösterirler[198]. Altay Türkleri arasında bu Türklere, **Kuğu kişi** denmektedir[199].

Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elazığ gibi vilayetlerde, yılın Temmuz ve

---

193 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 12-38; D.W. Eberhard, a.g.e., sh. 67; E.Esin, 'Börï', **I. Milli Türkoloji Kongresi. Tebliğler.** İstanbul, 1989

194 K.Yund, 'Türklerin Kutlu Ağacı Kayın (I luş) adı üzerine **Türk Kültürü Dergisi**, s. 120. sh. 1260-1264.

195 B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara. 1971, C.I, sh. 88-97.

196 Ruhlardan sakınmak için kaçınılan hayvan isimleri için bk; T.Akpınar 'Ağza alınması yasak sözcükler'. **İş**, Türkiye İş Bankası İç Yayın organı, 1979, S. 153. sh. 13-18. Ruhlardan aile fertlerini korumak için aile fertlerine uygulanan hitap şekli için bk; K.Toygar 'Eşlerin birbirlerine hitap, birbirlerinden bahsetme (Gıyap) sözleri' **Türk Folkloru**, 1984, s. 55, sh. 3-5; N.Taner, Anadolu'da Kadınların Erkeklerine taktıkları adlar'. **Türk Folkloru**, 1984, s. 60, sh. 18-21.

197 Türklerin inancına göre, Tengri tarafından yeryüzüne gönderilen ilk kam, kartal biçimindedir. Kartal ile ilgili bk. B.Ögel, a.g.e., sh. 585-595.

198 E.Esin, **a.g.e**, sh. 24. Buradaki kayıtta, Türklerin atalarından I-chi-ni-shi-tu'nun bıroğlukuğu şekline girmiştir.

199 S. Çağatay, Türk Halk edebiyatında kuğu kuşu, **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler.** İstanbul, 1979, sh. 311-321.

Ağustos aylarında bayramlık elbiselerini giyip topluca ormana giderek meşe ve ardıç ağaçları arasında dolaşırlar, gruplar halinde ilahiler ve dualar okurlar adaklar ve kurbanlar sunarak ağaç dallarına çaput bağlarlar[200].

İslami devrede de ata mezarlarını ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarları koruma devam ediyor. Ayrıca, güçlükler karşısında onlardan medet olacağı inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, veli ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanlarımızın bir ümit kapısı gibi, eski fonksiyonunu korumaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, bu türden sayısız ziyaret yeri mevcuttur. Adıyaman'da; **Çıplak, Hacı Yusuf, Zeynel Abidin, Sofraz,** Erzurum'da; **Güvit, Bacı - Kardeş, Güzelbaba, Büyük Tabaktepe, Gökbaba, Arapdede, Huribaba, Köse Hasan, Güreşken Baba, Horasan Baba, Ardıç, Cilligöl, Kavaktepe, Korsor, Uryan Baba, Şenyurt, Dumlu Baba, Kancıyan,** Sarıkamış'ta; **Ağbaba,** Aşkale'de; **Huykesen, Ulus Hatun,** Elazığ'da **Fethi Ahmet Baba,** Darende'de; **Somuncu Baba,** Hakkari'de; **Gülerek Baba,** Ağrı'da **Şalveren,** Tutak'ta; **Kızkapan,** Diyarbakır'da; **Veysel Gani,** Mardin'de; **Sultan Şeyhmuz** bunlardan bazılarıdır[201].

Türk inancına göre çiftbaşlı Kartal göğün direği üzerinde tünemekteydi[202]. Kartal, daha önce de ifade edildiği gibi, Türk inanç sisteminde hem ilk **kam'**ı, hem de ulu yaratıcıyı sembolize etmektedir. Anadolu Selçuk Türkleri zamanında pek çok mimari esere bu motif işlenmiştir[203]. Ayrıca, kam'ın yaptığı ayin sırasındaki Kartal'a bağlı hareketlerin, yörede rastlanan kartal oyunu ile yaşadığı görülmektedir. Kartal oyunu veya dansı, Siirt'te, "Harahuşta", Şanlıurfa, Adıyaman ve Bingöl çevrelerinde "Karakuştane" şeklinde ifade edilir. Uygur Türkleri, Kartala **Hara Huş,** yani **kara kuş** demektedir. Kara kuş, kartalın bir diğer adıdır[204].

Hayvan benzetmeli halk oyunları ile eski dini merasimler arasındaki müşterekliği gösteren tesbitlerimiz, araştırma planımızın dışında tutulmuştur. Biz bu çalışmamızda bazı kaynakların zikredilmesi ile yetineceğiz[205].

Ata ruhlarına gösterilen saygının bir nişânesi de, onlara muayyen za-

200 *A.Y.Ocak,* ***a.g.e.,*** *sh. 81*

201 *Z.Başar, a.g.e. (Bu eserin muhtelif sahifelerinde). N.Kakoğlu, Seyyit Garip Musa Ocağı.* ***Tarih ve Toplum Dergisi,*** *1989, s.61, sh. 22-29.*

202 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi.*** *İstanbul, 1971, C.II, sh. 158-60*

203 *O. Turan,* ***Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,*** *3. bs. İstanbul, 1980. sh. 390. İ. Kafesoğlu.* ***Eski Türk Dini,*** *Ankara, 1980, sh. 20 - 21*

204 *A.Caferoğlu,* ***Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.*** *İstanbul, 1968, sh. 81.*

205 *C.Demirsipahi,* ***Türk Halk Oyunları.*** *Ankara, 1975; S.Y.Ataman,* ***Türk Halk Oyunları.*** *İstanbul, 1977; A.Çakır, 'Halk Oyunlarında Hayvan Motifleri Üzerinde Bir Atlas Denemesi'.* ***Milletlerarası Türk Folklor Kongresi. Bildiriler.*** *Ankara, 1987, C.III, sh. 81-93.*

manlarda kurbanlar sunmak, onların yaşadığına inanılan ata mağaralarını zi-
yaret etmek şeklinde görülür. Bu tür hareketlerle onların ruhları memnun
edilmeye, rızaları kazanılmaya çalışılır[206]. Bu davranışların, Türkler arasın-
da, değişik kalıplar ve renkler içinde görünseler bile, İslâmiyetten sonra devam
ettiğini görmekteyiz.

Bazı Türk boylarında, ölülerin kızma, kıskanma halinde veya başka bir
sebeple, dostlarını ve hayattayken sevdiklerini beraberinde götürmek istedik-
lerine inanılır. Bunun dışında da ölülerin ruhlarının birtakım işler yaptığına
inanılır. Meselâ, Teleütler, ölünün, ölümü sırasında çevresinde olup biteni
işittiğine, gördüğüne inanır dolayısıyle, ölenin yakınları, onu memnun etmek
için, kendisinden övgü ile söz eder ve bu şekilde onu memnun etmeye çalışır.
Sibirya Türkleri ölü görmesin diye, gözlerine veya yüzüne bir post veya balık
derisi yahut bez parçası örterlermiş. Yörede de bu pratiğe rastlanır. Kars ve Ağ-
rı çevresinde ölünün gözleri açıksa, elle kapatılır. Erzurum'da ise, bu durum-
da bir bez örtülür. Göz açık ölmenin sebebi, bu çevrede, ölünün görmek istedi-
ği birine hasret gittiğine yorulur.

Kazak - Kırgızlar, ölü ruhunun takibinden kurtulmak ve ondan korun-
mak için, onu şaşırtmaya çalışırlar. Bunun için, bir cenaze görür görmez he-
men atlarına binip koştururlar ve süratle geri dönüş hareketleri yaparlar ve bu
yolla onu şaşırttıklarını sanırlar[207].

Kars'da ve Muş'ta bir ölünün aleyhinde konuşulunca "toprak haber gö-
türmesin" denilmesine ihtiyaç duyulur. Genç bir kimse kaybettiği bir yakının-
dan bahsedince onu dinleyen büyükleri "toprakları kadar yaşasın" derler. Er-
zurum, Kars ve Malatya'da bir ölüden bahsederken "rahmetli sağ iken beni
çok severdi, artık sevmesin" denir. Ölünün sevgisinin devam ettiği kişinin de
öleceğine inanılır. Böyle söylenilerek korunmuş olunur.

Ölü ruhlarından korunmak isteyen Yakut Türkleri, mezardan döner-
ken yol üstünde ateş yakıp üzerinden atlarlar. Ateşi, ölü ruhuna karşı bir ko-
ruyucu kabul eden Yakut Türkleri, böylece onun takibinden kurtulabilecekle-
rine inanırlar[208].

Türkler, ayrıca, mezara ölüyü götürdükleri vasıtaların kullanılması
hususunda da, muhtelif davranışlar gösterirler. Meselâ Teleütler ve Yakutlar,
ölüyü taşıdıkları aracı /kayık, araba, kızak/ mezarlıkta hemen yakarlar. Bel-
tir ve Sagay Türkleri, aracı üçgün yaşadıkları mahallin dışında tutarlar. Ayrı-

206 *İ.Kafesoğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 90-91.*

207 *A.İnan,..* ***Şamanizm..,*** *sh. 176-200; S.Buluç, a.g.m., a.g.y., s.8, sh. 365-71*

208 *S.Buluç,* ***a.g.y..***

ca, ölünün yanına konan silahlar, Yakut Türkler'inde parçalanır. Böylece, onun bu silahlarla geri gelip zarar vermemesi önlenmiş olur[209].

Trabzon'da cenazeyi definden dönen cemaat, evlerine, mezarlığa gittikleri yoldan değil, başka yolları takip ederek dönerler. Sarıkamış'ta ise, cenaze defninden dönen kimse evine girmeden ellerine muhakkak su döker.

E. KAM / ŞAMAN / OYUN / OZAN

Türk İnanç sisteminde Tanrı, yardımcı iyeler, yer ve gök ile yeraltı iyeleri, arbak / ruhlar insanların hayatı üzerinde yaşayışlarında mühim rol oynarlar. İnsanlarla bu olağanüstü varlıklar arasında köprü görevi yapan, onlardan haber getiren ve insanların onlarla arasını iyileştiren kişilere, eski Türkler muhtelif adlar vermiştir. Kam, Ozan, Oyun, Baksı gibi adlar, bunların bir kısmıdır[210].

Kam / Şaman kavramlarının ihtiva ettiği fonksiyonlar araştırıldığında, bunların birden çok olduğu dikkati çekmiştir. Büyücü, dinî pratiklerin uygulayıcısı, doktor / hekim, arabulucu, şair ve müzisyen gibi çeşitli fonksiyonları kişiliğinde birleştiren bu tip, iyeler vasıtasıyla gizli ve olağanüstü güçlerle irtibat kuracak bir kapasiteye sahip, diye kabul edilirdi[211]. Tengri ile temasa gelebilecek derecede güçlü kişiler olduklarına inanılan Kamlar, kimi zaman Tanrı'dan insanlara mesajlar da, getirirlerdi. A.Ocak, onların bu teması gerçekleştirirken inzivaya çekilme halleri ile, İslâm velilerinin riyazata çekilirken yaptıkları arasında görülen benzerliğe dikkati çeker[212].

Kamlık gücü ve kabiliyeti soydan gelme mistik bir karakter taşır. Kamlık, öğrenme yolu ile elde edilemez. Aday, Kamlık geleneğine mahsus gizli bilgileri edinmek mecburiyetindedir. Kam olması mukadder olan kimse, bunu hissettiği andan itibaren insan içinden çıkıp gider, ıssız ormanlara çekilir. Çılgınlık belirtileri gösterir, ateşe ve suya dalıp çıkar, çok uzun bir azap / acı çekme devresi yaşar. Sembolik ölümler içinde görünür. Bu devreyi aşan kam adayı, geri dönüp gelir. Ortaasya ve Sibirya Türkleri arasında kamın elbiseleri, giyim (kisve), tuş (külâh)(veya börk), kuka ve kuşaktan ibarettir. Aday geri döndük-

209 S.Buluç, ***a.g.y.***

210 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 168-169; W.Radloff,* ***Sibirya'dan.*** *İstanbul. 1956, C.II K.I, sh. 3-75.*

211 *İ.Kafesoğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 88-90.*

212 *A.Y. Ocak,* ***Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya..,*** *sh. 7-14 Ankara, 1984.*

ten sonra, bunları giyinince, kam olma işlemlerini tamamlamış olur. Bunları, bir sembolik at ile davul tamamlar. Kam, çoğu zaman bu at ile uçar. Tengrinin huzuruna yükselir. Göklerde ve yeraltında dolaşır, seyahat eder[213]. Elinde kutlu eşya cinsinden bir asa veya alaca değnek bulunur. Ayrıca davulları da beraberlerindedir. Genç Kamlar, davul yerine yanlarına küçük bir yay, ya da kayın ağacından birsopa alırlar. Kam, vecd halinde bir kişi için alkış (dua) kılarsa, dinleyenler, bu alkışı, Tanrı'nın bir hükmü gibi telakki ederler[214]. Kağanlar da Tanrı'nın hükmüyle, iradesiyle seçilir[215].

Kağanların tahta çıkışı ile ilgili biniş töreni hakkında Emel Esin, dikkati çekici bilgiler vermektedir. Bilgilere göre, Tören ıduk sayılan bir ırmak boyunda (Yaşıl öğüz) hazırlanır. Yeni seçilecek kağana, ancak en büyük mertebeli Kök-Türk kağanlarının hakkı olan börı başlı bayrak, davul ve borularla iki tekerlekli hükümdarlık kağnı teslim edilirdi. Kağan, beyler tarafından bir keçe kilim üzerinde havaya kaldırılıyor ve kainatı sembolize eden kağanlık otağı etrafında dokuz kez döndürülüyor. Her dönüş tamamlandıkça, merasimde yer alanlar, kağanın önünde eğiliyorlardı. Dokuzuncu dönüş tamamlanınca, kağan biniş törenine ata binerek başlar ve otağ etrafını döner ve dokuzuncu dönüşten sonra bir ipek örtü ile kağanın boğazı sıkılır ve cezbe haline getirilir. Kendisine kaç yıl hükm süreceği sorulur[216]. Köktürk yazıtlarında Tengri, kağan tensip ettiklerini töpüsünden tutup yukarı kaldırır, kut, küç, ülük ve yarlık verip kişioğlu üzre tayin eder. Bilge Tonyukuk yazıtından da Tengrinin ağzından aktarılan bir mesaj vardır[217]. Bu mesajın kişioğluna töpüsünden tutulup yukarı, göğe çekilen kağana Tengri tarafından iletilmiş olacağı son derece tabiidir. Bu bağlamada ve gelecekten söz etmesi açısından kağanların hem resul, hem de din adamı kam vasıflarını taşıdığını düşünmek yanlış olmaz. Kamların sembolik atlarla göğe yükselişleri, kağanların cezbeye girerek atla otağ etrafında dolaşmaları, töpülerinden tutulup göğe kaldırılmaları, sembolik boğma hareketi ile kişi oğullarına has haletlerinin öldürülmesi ve Tengri'nin verdiği kut, ülük, küç ve yarlık ile geri dönmesi ve hükmetmesi, Tengri'nin kendisine verdiği görev çerçevesinde hareket etmesi, onun olağanüstü bir mahiyete sahip olduğunu göstermeye yeter. Bu vasıfta bir kağan'da kamlara mahsus gücün de olması tabiidir. Kağanlık işaretlerini almak için Tengri ta-

213 *Türk Destanlarından Ertöştük'te de kahraman atıyla yeraltında ve gökyüzünde dolaşır.*

214 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 79*

215 *A.Donuk, 'Türk Devletlerinde Kutsiyetin Kaynakları '; S.Başar,* ***Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İnanç Zemini,*** *İstanbul, 1988, sh. 137-154*

216 *E.Esin,* ***a.g.e.,*** *sh. 73*

217 *M.Ergin,* ***a.g.e.,*** *sh. 91 / Mesaj şöyle: Tengri ança timiş: erinç: Kan birtim karıngın kodup biçikding. İçikdük üçün Tengri ölütmiş erinç.. (ET, B2, 3).*

rafından töpüsünden tutulup yukarı çekilen aday, aynı zamanda huzura da kabul edilmiş olmalıdır. Kamlar, sembolik atlarıyla göğe çıkarak, yanlarında getirdikleri kurbanı da Tengri'ye sunarlardı. İslâmda da, Miraç, Burak adlı at ile gerçekleşmedi mi? Köktürkler'in kağanlarını bir peygamber gibi olmasa bile, bir resul gibi düşünmüş olabilecekleri mantık dışı değildir. Tek tanrı inancına eriştikleri hakkında birçok bilim adamı / birbirine benzer ifadelerle birleşmektedir[218].

Kam tipinin davul ile tuttuğu tempoya bağlı dans ederek cezbeye girmesi hali ile, İslâmi tarikatlarda görülen âyinlerdeki cezbeye giriş ve vecd halı aynı şekilde tezahür etmektedir[219]. Çile çekme ve kisve kuşanmalar arasında da bir benzerlik göze çarpmaktadır. Musiki ile cezbeye girme, vecd haline geçme, bir kam için, iyelerle temas kurma anının en uç noktasıdır. Tarikatlarda da, şeyhin def, davul veya ayakla verdiği tempo ve ritm içinde, Hû deyip halkaya giren, dönen, dans eden **canların / dervişlerin** cezbeye girmeleri ve vecd halinde dönmeleri ile ruhların birliği kurması da, en uç noktaya erişildiğinde gerçekleşir[220]. Dünyaya dönüş de, yine şeyhin vereceği tempo ile sağlanır ve ruhlar, tekrar yeryüzüne dönüp bedenleri ile bütünleşir. Kam da, yeryüzüne dönüşünde aynı yolu izler[221].

Yakut Türkleri arasında erkek kamlar için **oyun**, kadın kamlar için ise, **Ödegen** adları kullanılır. Moğol kavimleri erkek Kam yerine hem Şaman, hem de **Böge** sözlerini kullanır. Buryatlar ve Kalmuklar **Bö** adını tercih eder[222]. Bö sözünün, bugün Anadolu Türkleri arasında, korkutmak amacıyla kullanılması dikkati çekicidir. **Bö, böcü** şekillerinde rastlanan ve kullanılan korkutma sözleri, acaba bu tipin Anadolu'da Moğollar'dan kalma izleri midir? İslâmi devrede, kılığı ve kıyafeti, görünümü ile korkutucu ve ürkütücü bir tip tasavvur edilmesi, onu, zamanımıza kadar bu şekilde yaşatmış olabilir.

Sibirya Türkleri arasındaki inanca göre, Tanrı, insanları kötülüklerden

---

218 *S.Divitçioğlu,* ***a.g.e.;*** *E.Esin,* ***a.g.e.,*** *B.Ögel,* **Türk kültürünün Gelişme Çağları.** *İstanbul, 1988.*

219 *R.O. Güvenç, 'Artık Alanında Türk İnsanı ve Türk Musikisi'* **Türk Dünyası Araştırmaları,** *1985, s.34, sh. 216 / 221; B.Ögel, 'Halk Müziği Araştırmaları',* **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi,** *Ankara, 1987, C.III. sh. 201-205; M.Özbek, 'Urfa Yöresinde Dini Halk Musikisi Yapısı ve Özellikleri',* **Birinci Milli Türkoloji Kongresi,** *İstanbul*

220 *B.Ögel,* **Türk Mitolojisi,** *İstanbul, 1971, C.II, sh. 108-110; A.Yaşar Ocak,* **Bektaşi menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri,** *İstanbul, 1983, sh. 200-201;* **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri,** *Ankara, 1984, sh. 27-35; N.Gözaydın, Ölü ve Ölüm Efsanelerinde yeniden dünyaya dönüş motifi üzerine,* **V.Milli Türkoloji Kongresi,** *İstanbul, 1985.*

221 *M.Fuad Köprülü,* **Edebiyat Araştırmaları.** *Ankara, 1961, sh. 196; M.Eröz,* **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik.** *İstanbul, 1977, sh. 278-83.*

222 *S.Buluç,* ***a.gm., a.g.y.,*** *s. 3, sh 43*

korumak üzere, onlara Kartal'ı gönderir. Ancak, insanlar, kartalın dilinden anlamazlar. Bunun üzerine kartal, dil meselesini çözmesi için Tanrı'dan yardım ister. Tanrı, ilk rastlayacağı insana kamlık, yani Oyun kudretini devretmesini buyurur. Kartal, ağaç altında uyuyan bir kadına rastlar ve onunla ilişki kurar kadın, kartaldan hamile kalır. Ondan doğan çocuk ise, **ilk / kam oyun** olur[223].

Yakut Türkleri arasında da, ilk kamın dünyaya inişiyle ilgili kartal motifine rastlanmaktadır. Onlara göre, ilk kam / oyun, yeryüzüne kartallar tarafından indirilmiştir. İnanışa göre, **kam** veya **oyun** olması mukadder olan bir çocuğun ruhunu bir kartal yer ve sonra Güneydoğuya doğru uçar. Ortasında bir kayınağacı ve bir karaçam bulunan bir dağ ormanına ulaşır. Kartal, bu iki ağaçtan birine konar, yumurtlar ve yavruyu atar. Yumurtadan bir çocuk çıkar ve onu, ağacın altındaki çayıra / otların üstüne bırakır. Çocuğu, burada yabani hayvanlar korur ve büyütür. İlk kamı / oyunu doğuranın ve yeryüzüne getirenin kartal olduğuna inanan Yakut Türkleri, bu hayvanı mukaddes kabul eder ve hürmet gösterirler[224].

Sibirya Türkleri, Kaz, Karabatak adlı kuşların kamların ruhunu taşıdığına inanır[225]. Onların inancına göre kam, bu kuş ile sembolik yeraltı ve gök yüzü seyahatlerini yaparmış. Bugün de bazı tarikatlarda belirli hayvanların özel yeri vardır[226].

Doğan, Sungur, Laçin, Baykara gibi hayvan türlerine ait Dede Korkut'ta geçen insan isimlerinin bölgede de yaşadığını görmekteyiz[227]. Eski Türkler'de yaygın olan Töz arasındaki Kartal, Sincap gibi hayvanları[228] bölgedeki hayvan taklitli köy oyunlarında fonksiyon değişimine uğrayarak yaşamaktadırlar[229]. Onikí hayvanlı Türk takviminde ismi geçen hayvanlar[230]. Kar

---

223 *S.Buluç,* ***'Şamanizm'. a.g.y.,*** *s.1, sh. 44*

224 *S.Buluç,* ***a.g.y.,*** *sh. 44*

225 *S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *s.4, sh. 173*

226 *B.Noyan, 'Bektaşilikte dokunulmayan hayvanlar'.* **Türk Folklor Araştırmaları,** *1972; s.279, sh.6439.*

227 *F.Sümer, 'Dede Korkut Destanlarındaki Bazı Kuşlar Hakkında'.* **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler).** *Ankara, 1974, sh.155.*

228 *A.İnan,...* ***Şamanizm..,*** *sh. 45*

229 *M.R.Gazimihal, 'Hayvan Taklit Edici Oyunlar'.* **Türk Folklor Araştırmaları,** *1961, s.147, sh. 2523-24.*

230 *T.Temelkuran, 'Türklerin kullandıkları Takvimler ve batı (miladi) takvimin kabulü'.* **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** *1971, s.50, sh.19-23.*

maktadırlar[229]. Onikі hayvanlı Türk takviminde ismi geçen hayvanlar[230], Kars yöresinde de koyun yılı, yılan yılı şeklinde yaşamaktadır[231]. Bunlar eski inançlarımızın hatıralarıdır[232].

Kamların tın / ruhu, kendi soyuna mensuplara ölümden sonra da yardım etme gücüne ve kudretine sahiptir. Bu kudret, sadece kam soyuna aittir. Bu kudret, babadan oğula intikal edermiş. Kam bu kudreti temsil eden bir davul ve ata ruhu yardımıyle, Yir - Sub iyelerini çağırıp yapacağı işiçin yardımlarını istermiş ve bazen onları, bunu yapmaya zorlarmış[233].

Kamlık ve Kamlarla yaşayan inanç ve pratikler, günümüzde Sibirya Türkleri ve Kore halkı içinde varlığını sürdürmektedir[234].

Kam tipi, zaman içinde ve İslâmiyetle birlikte fonksiyon dağılımına uğradı ve yeni çevrede asli karakterini muhafaza edemedi. Fonksiyonların dağılımı ile, onun görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dinî fonksiyonların dağılımı ile, görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dinî fonksiyonunu derviş, aşık, şeyh, veli gibi İslâmî karakterli tipler temsil etti. Hekimlik, doktorluk fonksyinonu Ocaklılar[235], Emçi Kadınlar, Kırık / Çıkıkçılar aldı[236]. Gelecekten ve geçmişten söz etme fonksiyonunu falcılar, büyücüler ve cinci veya cinli tipler paylaştı[237]. Bu dağılımdan ortaya çıkan yeni tipler, İslâmî inançların hâkim olduğu Doğu Anadolu yöresinde bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşamaktadır[238]. Sarıkamış'ta, yaşamış bir âşık hakkındaki rivayet, eski kam tipinin bir fonksiyonunu taşıması bakımından ilgi çekicidir. Rivayete göre, Durmuş Hoca adlı âşık, saz çalarak kaybolmuş eşyaları bulup ortaya çıkarırmış. Buna inanmayan bazı delikanlılar, onu şaşırtmak için mendillerinin yerlerini değiştirmişler ve âşığa, bulmasını söylemişler. Aşık Durmuş Hoca, sazını eline alıp, delikanlının gizlediği yeri dosdoğru bulup söyleyince, onlar da, onun bu yönüne inanmışlardır. Biz, bu rivayeti Sarıkamış'ın Hamamlı köyünde tesp ettik. İnsanlarımız, İslâmiyete rağmen onlara devam eden inançlarını sürdü mekte, farkında olmadan başlangıçtaki Türk inançlarının yok olup gitmesi önlemektedirler.

Bölgede yaşayan ve hayvan motifi ile ilgili olan diğer tesbitlerimiz çalı mamızın kapsamını genişletmemek bakımından metine alınmamıştır[239].

Kars çevresinde dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukları şeytanın o ağzı yalaması sonunda ortaya çıktığına inanılır. Bunun yok edilme si için Emçi kadın veya Ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hastanın başı üzerinde dolandırıp tekrar onu ocağa atar. Ardından ekmek parçaları uçuk üzerine dokundurup köpeğe yedirir, böylece, dudakta meydana gele uçuğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç, Ortaasya Türkleri arasında mevcut eski bir inancın aynen günümüzde devamıdır. Hastalıkların kötü ru ların insan vücuduna girmesi ile meydana geldiğine inanılan Kamlık pratikle rine göre, bu işlemler / tütsüler vasıtasıyla onun bedeni terk etmesine, hasta nın iyi olmasına çalışılır[240].

Ağrı ve Hakkari çevresinde, korkan çocuğun korkusunun kaldırılma için, ocaktan olduğu bilinen biri avucuna bir taş alıp yumruğunu sıkar ve ço cuğun kasıklarını ovar. Böylece, çocuğun korkuluğunun kalkmış olacağı inanılır.

---

231 *M.Kırzıoğlu, 'Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine'.* ***Folklor Postası,*** *1945, s.9, sh.9.*

232 *C.Öztelli, 'Eski İnançların Bugünkü İzleri'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1976, C.IV, sh. 241-46.*

233 *S.Buluç,* ***a.g.y.,*** *s.2, sh. 66-67.*

234 *C.Özönder, Türk ve Kore Halk İnançları arasındaki Benzerlik'.* ***III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1987, C.IV sh. 245-256.*

235 *N.Birdoğan, 'Anadolu Aleviliğinde Kadın Bacılar, Bayıcan-ı Rum'.* ***Folklor, Halk Bilim Dergisi,*** *1988, C.4, s.36, sh. 9-12; M.Bayram, 'Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatının kurucusu Fatma Bacı kimdir?'* ***Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,*** *1981, s.1, sh.57-72.*

236 *A.İnan, 'Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1965, s. 141, sh. 1760*

237 *M.And,* ***Oyun ve Büğü Türk Kültüründe Oyun Kavramı,*** *İstanbul, 1974*

238 *C.Öztelli,* ***a.g.y.,*** *sh. 240-46.*

239 *E.Esin,* ***İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş.*** *İstanbul, 1978. İ.Çeneli, 'Divanü Lügat-it Türk'te Hayvan Adları'.* ***Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,*** *1973-75, sh.99-130. Z.Teoman, 'Bozkurt Efsanesinin Anadolu'daki İzleri'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1952, s.33, sh. 525.*

240 *B.Ögel,* ***a.g.e.,*** *sh. 108-110.; M.Çinl, 'Urfa'da göz değmesi, Nazar ile ilgili inanışlar'* ***Harran, Kültür ve Folklor Dergisi,*** *s.11-12, sh. 25-26; C.C. Güzelbey,* ***a.gm., a.g.y.,*** *sh. 56.; M.K. Özergin, 'Kurşun Dökme', Türk Folklor Araştırmaları, 1967, s.212, sh. 3461, M.Aydın, 'Kurşun Dökme Adetinin Sosyo Kültürel Kökeni,* ***II. Milli Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi,*** *Konya. Orhan Türkdoğan, 'Doğu Anadolu'da Ana-çocuk bakımı ile ilgili kültür kalıpları',* ***Türk Kültürü,*** *1982, s.223, sh.659-670.*

maktadırlar[229]. Onikl hayvanlı Türk takviminde ismi geçen hayvanlar[230], Kars yöresinde de koyun yılı, yılan yılı şeklinde yaşamaktadır[231]. Bunlar eski inançlarımızın hatıralarıdır[232].

Kamların tın / ruhu, kendi soyuna mensuplara ölümden sonra da yardım etme gücüne ve kudretine sahiptir. Bu kudret, sadece kam soyuna aittir. Bu kudret, babadan oğula intikal edermiş. Kam bu kudreti temsil eden bir davul ve ata ruhu yardımıyle, Yir - Sub iyelerini çağırıp yapacağı işiçin yardımlarını istermiş ve bazen onları, bunu yapmaya zorlarmış[233].

Kamlık ve Kamlarla yaşayan inanç ve pratikler, günümüzde Sibirya Türkleri ve Kore halkı içinde varlığını sürdürmektedir[234].

Kam tipi, zaman içinde ve islâmiyetle birlikte fonksiyon dağılımına uğradı ve yeni çevrede asli karakterini muhafaza edemedi. Fonksiyonların dağılımı ile, onun görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dini fonksiyonların dağılımı ile, görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dinî fonksiyonunu derviş, aşık, şeyh, veli gibi İslâmî karakterli tipler temsil etti. Hekimlik, doktorluk fonksyinonu Ocaklılar[235], Emçi Kadınlar, Kırık / Çıkıkçılar aldı[236]. Gelecekten ve geçmişten söz etme fonksiyonunu falcılar, büyücüler ve cinci veya cinli tipler paylaştı[237]. Bu dağılımdan ortaya çıkan yeni tipler, İslâmî inançların hâkim olduğu Doğu Anadolu yöresinde bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşamaktadır[238]. Sarıkamış'ta, yaşamış bir âşık hakkındaki rivayet, eski kam tipinin bir fonksiyonunu taşıması bakımından ilgi çekicidir. Rivayete göre, Durmuş Hoca adlı âşık, saz çalarak kaybolmuş eşyaları bulup ortaya çıkarırmış. Buna inanmayan bazı delikanlılar, onu şaşırtmak için mendillerinin yerlerini değiştirmişler ve âşığa, bulmasını söylemişler. Aşık Durmuş Hoca, sazını eline alıp, delikanlının gizlediği yeri dosdoğru bulup söyleyince, onlar da, onun bu

231 M.Kırzıoğlu, 'Kars illinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine'. **Folklor Postası,** 1945, s.9, sh.9.

232 C.Öztelli, 'Eski İnançların Bugünkü İzleri'. I. **Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).** Ankara, 1976, C.IV, sh. 241-46.

233 S.Buluç, **a.g.y.**, s.2, sh. 66-67.

234 C.Özönder, Türk ve Kore Halk İnançları arasındaki Benzerlik'. **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).** Ankara, 1987, C.IV sh. 245-256.

235 N.Birdoğan, 'Anadolu Aleviliğinde Kadın Bacılar, Bayıcan-ı Rum'. **Folklor, Halk Bilim Dergisi,** 1988, C.4, s.36, sh. 9-12; M.Bayram, 'Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatının kurucusu Fatma Bacı kimdir?' **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** 1981, s.1, sh.57-72.

236 A.İnan, 'Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları'. **Türk Folklor Araştırmaları,** 1965, s. 141, sh. 1760

237 M.And, **Oyun ve Büğü Türk Kültüründe Oyun Kavramı,** İstanbul, 1974

238 C.Öztelli, **a.g.y.**, sh. 240-46.

yönüne inanmışlardır. Biz, bu rivayeti Sarıkamış'ın Hamamlı köyünde tes ettik. İnsanlarımız, İslâmiyete rağmen onlara devam eden inançlarını sürdü mekte, farkında olmadan başlangıçtaki Türk inançlarının yok olup gitmes önlemektedirler.

Bölgede yaşayan ve hayvan motifi ile ilgili olan diğer tesbitlerimiz çal mamızın kapsamını genişletmemek bakımından metine alınmamıştır[239].

Kars çevresinde dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukla şeytanın o ağzı yalaması sonunda ortaya çıktığına inanılır. Bunun yok edilm si için Emçi kadın veya Ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hasta başı üzerinde dolandırıp tekrar onu ocağa atar. Ardından ekmek parçala uçuk üzerine dokundurup köpeğe yedirir, böylece, dudakta meydana gel uçuğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç, Ortaasya Türkleri arasın mevcut eski bir inancın aynen günümüzde devamıdır. Hastalıkların kötü r ların insan vücuduna girmesi ile meydana geldiğine inanılan Kamlık pratik rine göre, bu işlemler / tütsüler vasıtasıyla onun bedeni terk etmesine, has nın iyi olmasına çalışılır[240].

Ağrı ve Hakkari çevresinde, korkan çocuğun korkusunun kaldırılm için, ocaktan olduğu bilinen biri avucuna bir taş alıp yumruğunu sıkar ve ç cuğun kasıklarını ovar. Böylece, çocuğun korkuluğunun kalkmış olacağı inanılır.

239 E.Esin, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş.** İstanbul, 197 İ.Çeneli, 'Divanü Lügat-it Türk'te Hayvan Adları'. **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,** 1973-75, sh.99-130. Z.Teoman, 'Bozkurt Efsanesinin Anadolu'daki İzleri'. **Türk Folklor Araştırmaları,** 1952, s.33, sh. 525.

240 B.Ögel, **a.g.e.**, sh. 108-110.; M.Çini, 'Urfa'da göz değmesi, Nazar ile ilgili inanışlar' **Harran, Kültür ve Folklor Dergisi,** s.11-12, sh. 25-26; C.C. Güzelbey, **a.gm.**, **a.g.y.**, sh. 56.; M.K. Özergin, 'Kurşun Dökme', Türk Folklor Araştırmaları, 1967, s.212, sh. 34 M.Aydın, 'Kurşun Dökme Adetinin Sosyo Kültürel Kökeni, **II. Milli Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi,** Konya. Orhan Türkdoğan, 'Doğu Anadolu'da Ana-çocuk bakımı il ilgili kültür kalıpları', **Türk Kültürü,** 1982, s.223, sh.659-670.

II. BÖLÜM

İNSAN HAYATINDA TÖRENLER VE NANÇLAR

A. DOĞUM :

Doğum, üreme yeteneğine sahip insan hayatının başlangıcıdır. Türkler, mitolojilerine ait bilgilere bakılacak olursa, Çin kaynaklarına göre kurttan türemişlerdir[1]. Oysa Köktürk yazıtlarına ve devrin diğer kaynaklarına bakıldığında, Türkler'in, bu çağda, göğü ve yeri yaratan Tengri'nin, yeryüzünde insanoğlunu yarattığına inandıkları[2] açıkca anlaşılır. Ancak, atalarımızın kurdu mübarek görmeleri, ona hürmet etmeleri **ana** ve **ata** ruhu ile bağlı bir inançtan kaynaklanıyor olmalıydı. Erkek ve kadın kamların vecd halinde iken her çeşit hayvan donuna girdiklerini biliyoruz. Umay gibi, ananın da çocuğu korumak rolü olduğu düşünülürse, çocuğu kurtaran kadın kamın bir dişi bozkurt gibi tasavvur edilmesi akla gelebilir. **Böri** veya **kurda** karşı, günümüze kadar Türkler'in hürmet gösterdiği bir gerçektir[3].

Türk hayatında üreme, doğum ve çoğalma ile ilgili muhtelif inançlar görülmektedir[4]. Bunları, çalışmamızda, doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç öbek altında toplayıp incelemeye çalıştık. Hemen ifade edelim ki, ele alacağımız örnekler, yörede tesbit edebildiklerimizin tamamı olmayacaktır. Aslında çoğu birbirine benzeyen ve farklılık taşımayan bu pratiklerin sadece tipik olanlarını göstermenin de, okuyucuya bir fikir vereceği kanısındayız.

---

1. *D.W. Eberhard,* ***Çinin Şimal Komşuları.*** *Ankara, 1942; sh. 87-88; B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi.*** *Ankara, 1971; C.I, sh. 13-56.*
2. *M.Ergin,* ***Orhun Abideleri..,*** *sh. 67.*
3. *H.Fehmi, 'Anadolu'da Bozkurt Efsanesi'.* ***Halkbilgisi Haberleri,*** *1929; s.1, sh. 2-3; A.Rıza, 'Anadolu'da Bozkurt'.* ***Halkbilgisi Haberleri,*** *1930; s.12, sh.12-14; A.İnan, 'Türk Rivayetlerinde Bozkurt'.* ***Türkiyat Mecmuası,*** *1926-28; C.II. A.Rıza Yalgın, Ce*
nupta Türkmen Oymakları. *Adana, 1931-39, 5. Cild.4*
4. *O. Acıpayamlı,* ***Türklerde Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnografik Etüdü.*** *Erzurum, 1961.*

a. Doğum Öncesi: Başlangıçta, Türkler, çocukları koruma görevinin ve üremeyi sağlama işinin **Umay**'a verildiğine inanmışlardır[5]. Bu inanç, "Umayka tapınsa oğul bolur" atasözünde de yer almıştır[6]. Anlamı, birisi ona hizmet eder, hürmet gösterirse oğul evlat edinir, şeklindedir. Bu inanç yörede yaşamakla beraber, islamileşmiştir. Umay'ın yerini **Fadime Ana** almıştır[7]. Umay'ın koruyuculuğu yörede bu şekilde devam ediyor.

Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve kendilerinden himmet beklenirdi. Eskiden de, mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak, saçı ve kurban sunarak çocuk dilemek ve yardım istemek Türkler arasında yaygın bir inançtı[8].

Türkler'in hayatında çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için, açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin **alkışını / duasını** dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. O zamanda, Oğuz beyleri, göğe el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı dilediklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda, çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçı olarak, "kuru çaylara" su saldığını görmekteyiz[9]. Kimi destanlarımızda, çocuk sahibi olmak isteyenlerin **elmalı** yerlerde, **kutlu pınar** başlarında, **ata mezarlarında** yatması gerektiği vurgulanır[10].

Yöremizde de, buna benzer **adak, dilek** ve **ziyaret** yerleri vardır. İslâmi renge bürünmüş olan "hayır duası" kazanmak da, çocuk sahibi olmak için mühim bir unsurdur. Malatya ilinde, çocuğu olmayan kadınlar, **Battal Gazi**'nin türbesini ziyaret edip dilek diler. Türbe başındaki fanusa eşarbını bağlayan kadın, eğer o, orada durursa, çocuğu olacağına inanır[11]. Diyarbakır ilinde de buna benzer ziyaretler arasında **Sultan Şeymus, Sultan Süleyman,** gibi yatırlar sayılır[12].

---

5. *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi.*** *İstanbul, 1968; sh. 24-27.*

6 ***Divanü Lûgat-it Türk*** *(B. Atalay). Ankara, 1988; 2. bsm; C.I, sh. 123.*

7 *H.Tanyu, 'Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili inançlar üzerine bir araştırma'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1976; C. IV, sh. 479-479.*

8 *M.Eröz,* ***Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik.*** *İstanbul, 1977; sh. 279-80.*

9 *M.Ergin,* ***Dede Korkut Kitabı.*** *Ankara, 1964; sh. 9*

10 *A.İnan,...* ***Şamanizm..,*** *sh. 160.*

11 *İ.A.Sara, 'Seyit Battalgazi ve Anadolu'da süre gelen Battal gelenekleri ve görenekleri'.* ***I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (Bildiriler).*** *Malatya 1986; sh. 110-12.*

12 *Ş.Beysanoğlu, 'Diyarbakır ve çevresinde halk hekimliğinde Yatırlar'.* ***Türk Folkloru*** *Araştırmaları 1981/2. Ankara, 1982; sh. 1-17.*

Tercan'ın Gökçe köyünde, **Karayakup** adlı yatırı çocuğu olmayan veya yaşamayanlar ziyaret edip dilekte bulunur. Dileklerinin olması için, horoz keser, mum yakar ve lokma dağıtırlar. Oğul isteyenler burada bulunan **Oğlan Veren** yatırı ziyaret ederler. Tercan'ın Elaltı köyünde, **Emiroğlu** türbesi de, çocuksuzlar tarafından ziyaret edilir. Işıkpınar köyünde **Üzeyir Baba**'ya kurban kesilip çocuk dilenir ve ağaçlara elbise parçaları bağlanır[13].

Divriği'de hiç çocuğu olmayan kadınlar **Seyit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba** ve **Ocağı,** Değnekli Dağı eteğinde bulunan **Değnekli havuzu,** Hz.Ali'nin kılıcıyla kestiğine inanılan **Ali Taş,** ağaçları mukaddes kabul edilen **Dört Ardıç** gibi yerleri ziyaret ederek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua eder[14], adakta bulunurlar. Bingöl'ün Karlıova yöresindeki Kartal Dağlarının en yüksek tepesi Kartal Tepesidir. Burada, **Kartalık Şehidi** diye bilinen yatıra çocuk sahibi olmak isteyen anneler de giderler[15]. Burada, Değnekli Havuz, Ali Taş ve Dört Ardıç ziyaretleri ile, eski su, ağaç ve dağ inançlarının yaşadığını açıkca görmekteyiz. Bu inançların yanı sıra, **Arbak** veya **Ata** ruhu adı verilen ced mezarlarının ziyaretinin de yatır, evliya mezarı ziyaretine dönüştüğünü görüyoruz.

Tortum'da, çocuğu olmayanlar **Güvült** ziyareti mevkiinde dilek dilerler. Tortum'un Uzundere bucağı Dikyer köyünde **Bacı Kardeş** ziyareti denen ve Kılı Dağı'nın yamacında bulunan bir kaya vardır. Bu kayanın ortasından su çıkmaktadır. Kayanın yanında bulunan ceviz ağacının gövdesindeki delikten geçen kadınlar, hamile kalacaklarına inanırlar. Ziyaret yerinde, dilek sahipleri kurban kesip, etini dağıtırlar[16].

Karayazı'nın yücelik köyü mevkiinde, köyün koruluğunun yükseldiği tepede bulunan **Güzelbaba** ziyaretine, çocuğu olmayan ve erkek çocuk isteyenler gider ve adak adayıp kurban keserler[17].

Erzurum'un Tekman ilçesinde Ziyaret Tepe mevkiinde bulunan **Gökbeler**'i, çocuksuz kadınlar ziyaret edip, iki rekat namaz kılıp dilekleri için dua ederler ve kurban keserler. Sonra da Gökbeler'in toprağından alıp, hem bunu içer, hem de yıkanırlar. Böylece çocuk sahibi olacaklarına inanırlar[18]. Narman'da ise, hamile kadınların ziyaret ettiği **Arap Dede**'yi, çocuksuzlar da ziya

---

13 *A.Küçük, 'Tercan ve çevresindeki adak yerleri ile ilgili inançlar'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1982; C.IV, sh. 315-28.*

14 *K.Özen, 'Divriği yöresinde ziyaretler yoluyla çocuk sahibi olma inancı ve diğer uygulamalar'.* ***Türk Folkloru,*** *1981; s.18, sh. 22-27.*

15 *E.Yavuz,* ***Tarih Boyunca Türk Kavimleri Tarihi.*** *Ankara, 1968, sh. 411.*

16 *Z.Basar.* ***İctiami Adetlerimiz. İnanclarımız ve Erzurum İlinde ziyaret Yerleri.*** *Ankara, 1972; sh. 215.*

17 *Z.Başar,* ***a.g.e.,*** *sh. 189*

18 *Z.Başar,* ***a.g.e.,*** *sh. 209.*

ret eder. Ancak, hamile kadınların ziyaret sırasında ellerini yüzlerine sürmemeleri gerekir. Aksi halde, doğacak çocukların yüzlerinin benekli olacağı sanılır. Ziyaretçiler, dileklerinin olacağını, oradaki kaya üstüne sürdükleri taşın tutmasından anlarlarmış.

Su, dağ, kaya, taş ile ilgili Türk inançları İslâmî renge bürünerek yaşadığını gösteren yukarıdaki örneklere daha niceleri ilave edilebilir. Çocuk sahibi olamayan kadınlar ile, ana adayı yeni gelinlerin ziyarette bulunduğu yerler arasında, Narman'da, **Arap Dede**; Tekman'da, **Huri Baba**; Horasan'da, **Güreşken Baba** sayılabilir. Güreşken Baba ziyaretinde mezar yoktur. Tepe üstündeki taş yığını yatırı temsil eder. Buraya gelen ve çocuk isteyenler, uzunca taş parçalarını çocuk gibi kundaklayıp yığının üstüne bırakırlar[19]. Söz konusu taş yığını, bize, Orta Asya dağ yamaçlarında ve sarp yolların uğradığı dağ bellerinde rastlanan benzerlerini hatırlatmaktadır[20]. Aynı amaçlı ve aynı şekildeki bir uygulamanın Horasan ilçesindeki **Horasan Baba** ziyaretinde yapıldığını Zeki Başer kaydetmektedir[21].

Erzurum'un Babaderesi köyünde **Öğle Tepesi** denen mevkiide ulu bir **ardıç ağacı** vardır. Gölgesinde 400 koyunun yatabileceği büyüklükteki bu ardıç, kurumuş olmasına rağmen hâlâ bir ziyaretgâh olarak, çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından ziyaret edilir[22].

Erzurum ve çevresinde, çocuk isteyen ve çocuk sahibi olamayan kadınların ziyaret ettiği nice yerler vardır. Bunlar arasında, **Kavaktepe, Karsar, Üryan Baba, Şenyurt, Dumlu, Konciyon, Ebu İshak Türbesi, Şeyh Kubbeli** ziyaretleri tespit edilebilenleridir.

Kısırlıktan kurtulma, çocuk sahibi olmak maksadıyla yapılan bu tür ziyaretler ile, suya süci salmak, ulu ağaçlara çaput asmak, aç yedirmek, çıplak giydirmek, ağzı dualının alkışını almak[23], Umay iyesinin yardımını kazanmak aynı paraleldeki manevi telkin ve inançlardır.

Doğacak çocuğun mavi gözlü olmasını isteyen kadınlar, Urfa yöresinde

19 *Z.Başar, **a.g.e.**, sh. 147*

20 *Ortaasya bozkırlarında ve dağ yamaçlarında rastlanan bu taş yığınlarına oba denir. Bu obalar mukaddes dağ ve tepe yerini tutar. Bir tür ibadet yeri gibi düşünülür (Bk. A.İnan... **Şamanizm...**, sh. 59).*

21 *Bk. Z.Başar, **a.g.e.**,*

22 *Z.Başar, **a.g.e.**, sh. 135.*

23 *Dede Korkut metinlerinin muhtelif kısımlarında bu pratiklere [illegible] Bk. M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1986*

gökyüzüne bakarlar[24]. Ardahan'da gelinin kucağına erkek çocuk verilmesi ile ilk çocuğun erkek olacağına inanılır[25].

Doğum öncesi çocuğun cinsiyetini tayin etmede rüyaların rolü olduğu na inanılır. Erzurum'da tespit edilen inanca göre, meselâ kadın rüyasında pa halı elbiseler, takılar takmış olarak kendini görürse, erkek çocuk; ucuz şeyler giymiş görürse, kız çocuk doğuracağına inanırmış. Cinsiyeti tayin konusunda yeni ayı gören anne erkek, eski ayı gören ise kız çocuk doğrurmuş. Yine, rüya sında armut gören kadın erkek, elma gören kadının ise, kız çocuk doğuracağı hükmüne varılırmış[26].

Kars yöresinde, rüyasında bıçak, kama veya kılıç gören baba veya an nenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülürmüş. Bu tür bir başka sınama da, yörede, şöyle yapılır: Hamile kadına haber verme den bir oturacak yere bıçak, diğer birine makas konur. Anne adayı, bıçak üs tüne oturursa, erkek; makas üstüne oturursa, kız çocuk doğuracak, diye ina nılır. Bu inanç ve sınama, Erzurum yöresinde mevcuttur. Kılıç, kama ve bıçak gibi aletler demirden imal edilir. Demir madeni, kam tarafından büyü ve tedavi usullerinde, yemin merasimlerinde kullanılan bir mukaddestir. Türkler, de mirdağı eriterek yeryüzüne çıkmışlar ve dünyaya yayılmışlardır[27]. Bu inançla ona atfedilen kutsiyet, yöre insanları arasında görülen biçimiyle devam et mektedir.

Erzurum'da, **Tıpkı Taşı, Yad Taşı** veya sadece **Boncuk** denen bir cin taş vardır. Bu boncuk taş, doğacak çocukların yaşaması için kullanılır. Bunu taşıyan anne, çocuğunu kaybetmez[28].

Tunceli'de, Munzur dağından çıkan Munzur Çayı suyunun, çocuğu ol mayan analar üzerinde olumlu tesir gösterdiği inancı vardır. Munzur'un göz rinden çıkan köpüklü sular mukaddes sayılır. Bu yüzden balıkları yenmez, içine girilip kirletilmez. Erzurum'un Dumlu kazasından çıkan Fırat'ın kayna olan göze suyunun gökten indiğine ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara yardımcı olduğuna inanılır. Buraya gelen kadınlar, gözenin çevresinde 7 de

24 Z.Nahya, *'Urfa'da doğum gelenek ve görenekleri'.* **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1983, Ankara, 1984; sh. 73-81.

25 N.Baltacıoğlu, *"Doğu Anadolu'da yaşayan gelenekler'.* **Türk Folklor Araştırmaları**, **1959; s.118, sh. 1911**

26 **Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum.** [illegible]

27 B.Ögel, *a.g.e.*, sh. 59-71.

28 S.Numan, *'Erzurum'da tıpkı taşı'.* **Halkbilgisi Haberleri**, 1930; s.3, sh. 58-69.

döner ve üzerine gözenin suları serpilir[29]. Türk inançlarında mühim bir yer işgal eden su ile ilgili örnekler çoktur. Onun, sihri, olağanüstü nitelikleri ile ilgili bir kayıt **Kurum Han**'la bağlıdır. Kurum Han, İstanbul'u kuşatmadan önce, sihrî bir temizlik için, deniz suyu ile yüzünü, ayaklarını yıkar ve askerleri üzerine su serper. Böylece Kurum Han, askerlerini ve kendini düşmana karşı fenalıklardan korumaya çalışır[30].

Türk inançlarının yaşayan izlerinden biri de, akşam hava karardıktan sonra kapı önüne sıcak su dökülmemesidir. Bunun sebebi olarak kapı önünde bulunan cinlerin yanıp sakat kalabileceği ve sonra da, bunların, o evde doğacak çocuklara intikam almak için musallat olacağı korkusu, gösterilir. Ayrıca, bu çevrede çocuksuz veya erkek çocuğu olmayanların, hamile kadınlara nazarlarının değeceğine inanıldığı için **nazarlık, üzerlik,** taşınmasına dikkat edilir ve göz değmesinden korunmaya çalışılır[31].

Erzurum ve Tunceli'de nazar boncuklarının arasına kuzunun **aşık kemiği** de eklenerek çocuklara kolye diye takılır.

Çocuğun yastığının altına, Muş'ta, ekmek konur; beşiğinin başına **Kur'an** veya **hamayil** asılır. Bunların, çocuğu, kötülüklerden koruyacağına inanılır. Böylece, nazar, kötü cinler çocuğa böylece dokunamazmış.

Elazığ'da konuşamayan çocukların, dili çözülsün, "ağzı açılsın" diye, kilit açtırılır. **Kilit,** minarede **selâ** verilirken, temsili şekilde açılır. Bu yapılırsa, inanca göre, dil çözülür.

Hakkari'de, "köstek kesme" diye bir inanç vardır. Bu inanca göre, emeklemeye başlayan çocuğun, biraz ilerisine altın, Kur'an, ayna gibi nesneler konur. Çocuğun, eline aldığı nesneye göre, ilerde meslek seçeceğine inanılır.

Kars'ta, nazara uğrayan çocuk, okunur. Çocuğu okuyan kişi, elini, bir nazara uğrayan çocuğa; bir de yere, toprağa sürerek ve bunu üç kez tekrar ederek, her keresinde "nazarı yere" der ise, o çocuğun nazardan kurtulacağına inanılır.

Ağrı ilinde, genç kız ve gelinler, nazardan / göz değmesinden korunmak için, ayak bileklerine gözboncuğu bağlarlar. Gözboncuğu, onları tehlikelerden korurmuş, diye inanırlar[32].

---

29 *T.Akpınar, 'Eski ve Bugünkü Türklerde su kültü ve adetleri'.* ***Tarih ve Toplum Dergisi*** *1988; s. 49, sh.30-40. G.Dönmez, 'Anadolu Efsanelerinde Su motifi',* ***Milli Kültür,*** *Eylül 1988, s. 62, sh. 14-17.*

30 *T.Akpınar,* ***a.g.m., a.g.y.***

31 *O. Türkdoğan, 'Doğu Anadolu'da ana çocuk bakımı ile ilgili kültür kalıpları'.* ***Türk Kültür,*** *1982; s. 233, sh. 659-70.*

32 *Z.Çıkman, 'Nazar Değmesi ve tedavi usulleri'.* ***Koz,*** *1980; s. 3, sh. 19-29*

Hakkari'de genç kızlar ve kız çocukları, nazardan korunmak için, saç örüklerinin içine / arasına mavi boncuk takarlar. Böyle yapınca nazar / gö- değmesi tehlikelerinden korunulurmuş.

Gözdeğmesi ile ilgili inançta, mavi rengi mühim bir mevki işgal eder. Gözdeğmesine karşı, mavi gözboncuk bir tedbir olarak taşınır. Mavi gözlü in sanların gözü baktıkları kimseye dokunurmuş. Aynı renkte boncuk taşımak la, bu göz değmesine karşı korunmuş olacağına inanılır. Kars yöresinde bu renk gözlü insanlara, **göy gözlü** denir. Yani, o tür göze sahip olanlardan çeki nilir, tekin olmadıkları kabul edilir.

Güney Fırat ve Hakkari çevresinde nazardan korunmak için, cepte de mir taşınır. Bağlanma halinde ise, sap geçmemiş yeni balta deliğinden işenir- se, bunun çözüleceğine, Gaziantep'te inanılmaktadır.

Malatya'nın Darende kasabasında, nazara uğrayanların başında ek- mek kırılır. Böylece, nazarın kalkacağına, bozulacağına dair inanç yaygın dır.

Bitlis ve çevresinde çocukların nazardan korunması için, göz boncuk- larının arasına aşık kemiği de konur. Bu cins nazarlık, çocuğun omuzuna ko- nur veya beşiğe asılır.

Elazığ'da kiler, ambar ve ahır gibi yerlere asılan geyik boynuzu, ko boynuzu ve nal gibi nesnelerin buraları gözdeğmesinden korur diye inanı lır.

Elazığ'da nazardan korunmak, gözdeğmesini önlemek için ocak isi alı nıp kulak arkasına sürülür. Bu işlem, gelecek kötülükleri önlermiş.

Muş'ta evin içine girip yerine oturan gelinin kucağına, hemen bir erkek çocuk oturturlar. İnanca göre böyle yapılırsa, gelinin ilk çocuğu erkek olur muş. Gelin de, dileğinin kabul edilmesi anlamında, oturan çocuğa hediye ve rir. Erkek çocuk sahibi olması ile ilgili olarak, gerdeğe gireceği yatakta da bi erkek çocuğa üç takla attırılır. Böylece, evlenenlerin ilk çocuğunun erkek ola cağına inanılır.

Ağrı'da çocukla ilgili tespit ettiğimiz bir pratiğin başlangıçtaki Tür inançları ile ilgisi açıktır. Bu çevrede, kız çocuk istenmediği zaman, ağaca ta atılır ve şöyle denir: "kızı taşladım, oğlana başladım." Bu inanç, ağacın eskide beri kız'ı temsil etmesinden kaynaklanıyor. Bilindiği üzere, Türkler'in ilk ata **Oğuz,** ağaçtan çıkan bir kız ile evlenmiştir[33].

b. Doğum Sırasında: Doğum sırasında, ananın kolay doğum yapma

---

33 *B.Ögel,* ***Türk Mitolojisi.*** *İstanbul, 1971; sh. 115-207*

doğum sırasında tehlikeli durumlarla karşılaşmaması için, önceden bazı yerlerin, yatır ve evliyaların, ziyaret yerlerinin gezildiği, dua edildiğ hususlarına işaret edilmişti. Diyarbakır'da, doğan çocuğun yaşaması için analar, **Zülküflü Peygamber**'in türbesini ziyaret eder. Çocuğu yaşamayan analar, Tercan'da, **Karayakup** adlı yatırı ziyarete gider[34].

Doğum sırasında, doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhların şerrinden korunması için, evdeki yüklüğün üstüne bir bez serilir ve ateş üstüne bir parça yağ atılır. Bu inanç, Kazak Türkleri arasında görülmektedir. Ateş iyesinin izlerini taşıyan bu inançlar ve yatır ziyareti şekline dönüşen Ata ruhlarını memnun etme inancı günümüzde varlıklarını sürdürmektedir[35].

Doğu Anadolu'da, doğum sırasında, anayı kötü ruh olan **Al, Alkarısı, Albasması**'na karşı daima korumaya, onu böyle bir durumla karşı karşıya bırakmamak için geceleri yanında bulunmaya çalışırlar. Erzurum, Kars, Ağrı ve Muş illeri çevresinde doğum yapan kadınlar, geceleri, albasması tehlikesine karşı yalnız bırakılmazlar. Doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece, doğum yapanı beklerler. Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmaz. Ayrılmak zorunda kalan kadınlar, gündüz dışarı çıkabilir ama, güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedirler. Aksi yapılırsa, doğum yapan kadını al basması tehlikesi vardır. Buna dikkat edilmeyen yörelerde, doğumdan sonra, al karısı, bebeği ve anayı öldürürmüş. Al karısından korunmak için, yine bu çevrede, doğum yapan kadının yanında, gece, ocak veya ışık döndürülmez, sabah gün ışıyıncaya kadar yanık tutulur. Türk inançları arasında yaşayan **Al** veya **Alkarısın**'dan hamile kadınları, doğum öncesi ve doğum sırasında ve hatta doğum sonrasında korumak yolunda muhtelif tedbirler alınır[36].

Erzurum ve çevresinde, doğum sırasında kadını al basmasın diye yastığının altına bir parça **kurt derisi** konur. Kadını ve çocuğu koruyacağına inanılan bu pratiğin[37] izleri, Ata ruhu inancına dayanır. Türk inançları arasında kurttan türemiş olmak, kurdu bir ata gibi görme inancı, onu bir koruyucu kabul etme ve inanma yaygındır.

Hakkari'de, kadın doğum zorluğu çekiyorsa, müezzine ezan okutturulur. Buna, Ezan-ı Ferah, yani, doğum yapan kadının feraha, rahata kavuşması için okutulan ezan denir[38]. Buna bağlı olarak, cami damında bulunan yu varlak taş, dik konur. Bununla, camiye gelen cemaatten zor doğum yapmakta olan kadın için, dua edilmesi istenir. Bu inanca, çocuk sahibi için, Dede Kor kut boylarında, beylerin, çocuğu olmayanlar için el açıp dua etmesi uyar. Bi ağzı dualının alkışı, tanrı katında kabul görürse, ya da alkışı alkış olan beyler Tanrıdan dilerse, istek yerini bulurdu. Burada da, aynı inanç yatmaktadır.

Urfa'da, çocuğun sidiği üzerinden geçmenin, iyilik getirmeyeceğine inanılır[39]. Kars ve Gaziantep çevrelerinde ateş ile oynayan çocukların altını ıs lattığı sanılır[40].

Gaziantep'te, bir yaşından önce çocukların saçı ve tırnakları kesilmez Aksi yapılırsa, çocukların ömrünün kısa olacağı zannedilir.

Kars yöresinde çocuk, kız doğarsa "bereket", oğlan doğarsa, devlet ol duğu inancı ile karşılanır. Bu çevrede doğan çocuk, eğer ilk erkek çocuk ise duyanlar, o evin bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için, ev sahibi,onlara bahşiş / peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, baca yı bozdurmaz. Buna "baca sökmek" denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, ocağın dağılacağına, soyun sür meyeceğine inanılır. Burada, koruyucu ruhun, ocak iyesinin memnun edilme si için, saçı verilmesi inancı açıktır.

Doğumdan yedi gün sonra yine Kars ilinde doğan çocuk için kurban kesilir. Kurban etinden yapılan yemeklerle, komşulara ziyafet çekilir. Onların çocuk için dua etmeleri dilenir. Ve bu toplantıda, bu toyda, çocuğa ad da veri lir. Çocukları doğup ölenlerin yeni doğan çocuklarına, bu tür toplantılard Yaşar, Dursun, Duran, Durdağı, Durak gibi adlar verirler ve bu adlar ile, onl rın yaşayacaklarına inanırlar. Ad verme ile ilgili bu toy, Dede Korkut boyların da gördüğümüz toy ve toya katılanların duasının Tanrı katında kabul edilec inancının izlerini yaşatmaktadır[41].

Kars, Ağrı, Bitlis ve Bingöl çevresinden tespit ettiğimiz bir inanca gö ebe kadın, çocuğun göbek bağı düşünce, onu alıp bir tarafa fırlatıp atarmı Göbek bağının üzerine düştüğü eşyaya nisbetle çocuğun büyüyünce yapaca iş, alacağı karakter ortaya çıkarmış, diye inanılır. Urfa ve Diyarbakır çevresi de ise, çocuk büyüyünce ne olması isteniyorsa, **son**'un / eşin oraya gömülme

34 *Ş.Beysanoğlu, **a.g.m., a.g.y.,***

35 *A.Küçük, 'Erzincan ve çevresinde halk inançlarına toplu bakış'. **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).** Ankara, 1987, C.IV, sh. 241-257.*

36 *C.Özönder, 'Türkiye'deki Kazak Göçmenlerinin dini yapıları ve Şamanizm bakıyyeleri'. **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).** Ankara, 1982; C.IV, sh. 419-28; Z.Oral, 'Dinimiz Şaman diyen Altaylılar'. **Milliyet Gazetesi, 20 Ekim, 1988.***

37 *Z.Başar, **Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları.** Ankara, 1972, sh. 95.*

38 *A. Şafak, 'Hakkari ve civarında dini ve ahlaki yaşayış üzerine birdeneme' **A.Ü. XX. Yıl Armağanı,** Ankara, 1978. sh. 127 - 170.*

39 *M.Çini, 'Urfu'ya özgü inanış ve vesveseler'. **Harran kültürü ve Folklor Dergisi,** 1980; s. 16; sh. 13-17.*

40 *C.C. Güzelbey, 'Gaziantep'de doğum ve çocuğa ilişkin eski Türk inançları'. **Türk Folkloru Araştırmaları,** 1982. Ankara, 1983; sh. 18-36.*

41 *O.Ş.Gökyay, **Dede Korkut Hikayeleri.** İstanbul, 1976.*

istenir. Okula gitmesi istenirse, son, okul duvarına gömülür. İnanca göre, böyle yapılırsa, dilek gerçek olurmuş.

Çocuğun göbek bağı Kars ilinde çakı ile kesilir. Bu çakı, yıkanmadan, doğum yapan ananın yastığı altına konur. Çocuğun göbeği kuruyunca, o çakı, açılır ve yıkanır. Bu inancın altında da, koruyucu ruhu memnun etme sözkonusudur. Demir çakı, hem çocuk, hem de doğum yapan ana için, alkarısı basmasına karşı alınan bir tedbirdir. Onları, kötü ruhun fenalık yapmasından koruyacağı inancı ile çakı, yastık altına konur.

Kars ve Erzurum çevresinde, çocuğun çıkan ilk dişini ilk defa kim görürse; o, çocuğun gömleğini yırtar ve böylece acısının geçeceğine inanılır. O kişi, aileye demir veya bir madeni nesne hediye verirse, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağı sanılır.

Muş'ta, çocuğu doğup da yaşamıyanlar, çocuklarının yaşaması için, yedi yaşını alıncaya kadar, her yıl kurban keserler. Yedi yaşına kadar çocuğa yeni elbise giydirmezler. Yedi evden toplanan bez parçalarından elbise yapıp çocuğa giydirirler. Çocukların elbiselerine yedi delikli mavi boncuk, hamayıl, nazarlık takarlar. Bu inançlara göre, çocuk ölümden, kem gözlerden, cinlerden korunmuş olur. Sarıkamış ve Ardahan'da, çocuğu doğum da yaşamayanlar, 7 yıl üst üste kurban keserler ve etini eve sokmazlar, konu komşuya dağıtırlar. Kurbanın kemiklerini eksiksiz bir araya getirip gömerler. Yedinci yıl sonunda dilekleri gerçekleşirmiş. Bu inanç, kamlık ayinlerde kurbanla ilgili görülmektedir. Burada da, kemikler bir araya getirilir ve o hayvanın yeniden dirileceğine inanılır. Bununla ilgili efsaneler, Türkler arasında yaygındır[42].

Muş'ta, bir çocuktan sonra doğanlar yaşamıyorsa, ilkinin ayakları yeni doğanın eşi üzerine bastırılır. Buradaki inançta da, ilkini koruyan iyi ruhun, onu da koruması dileği, inancı saklıdır. Doğan çocuk ilk defa beşiğe konurken, beşiğe çerez ve meyva konur. O gün kız ve erkek tarafı toplanıp eğlenti yapar. Bu adet, çocuğun hayatının bereketli ve güzel geçmesi inancı ile yapılır[43].

42 *Kemiklerin eksiksiz bir araya getirilmesi ve bunların yeniden dirileceği inancı Sibirya ve Altay Türkleri arasında mevcuttur (M.Eliade,* **Shamanism.** *Princeton, 1974; sh. 160-161). ayrıca, Nasreddin Hoca hakkında anlatılan bir efsaneye göre, Hocaları tarafından üç öğrencisine ziyafet için kullandığı bir kuzusu varmış. Yemekten sonra, kuzunun bütün kemikleri bir araya getirilir ve Hocaları el açıp dua edince, yine dirilirmiş. Hocalarının olmadığı bir gün, üç arkadaş kuzuyu gizlice dere kenarına getirip kesip yemiş. Kemikleri toplamışlar ve dua etmişler, kuzu dirilmiş. Ancak, muzip Nasreddin bir kemiği saklamış ve bu yüzden de kuzu aksayarak yürümeye başlamış. Derler ki, Hocası, kendisini, "Dünya durdukça insanlar da sana hep böyle gülsün" diye beddua etmiş. Bk. A.Y. Ocak,* **Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri,** *İstanbul 1983, sh. 200-201.*

43 **Muş İl Yıllığı.** *İstanbul, 1973; sh. 80-88.*

Çocuk, Muş'ta kırkı çıkmadan dışarı çıkarılmaz. Kırkı dolunca, ebesi gelir ve onu usulünce yıkar. Ondan sonra sokağa çıkarılır. Aksi halde, çocuğun başına bir felaket geleceğine inanılır. Kırkı çıkmamış bir çocukla kırklı bir çocuk karşılaşırsa, "kırk bastı" diye inanılır. Böyle çocukları, kırk bastıdan hemen kurtarmak için, iki ana birbirine iğne verir. Böylece, çocukların kötü akibetlerden kurtarıldığına inanırlar[44].

İlk tırnağı kesilecek çocuğun parmakları un çuvalına sokulur ve böylece hırsız olması önlenirmiş.

Çocuğun ilk saçı fakire kestirilir. Muş'ta, ilk kesilen saç altınla tartılır ve karşılığı para, fakirlere dağıtılır. Bu çocuğun başına ağrı saplanmamasını önler, diye inanılır[45]

c. Doğum Sonrasında: Çocuğun doğumundan kırkı çıkıncaya kadar geçen zaman, hem anne ve hem de çocuk için çok mühimdir. Doğumdan sonra, ana karnından çıkan eş, kimi yerde ayak basmayacak bir yere gömülür. Gaziantep çevresinde eş, akıntılı bir suya atılır. Burada suyun temizleyici, arındırıcı ve koruyucu vasfı eski inançlarla bütünleşir.

Gaziantep yöresinde, doğumdan sonra anaya musallat olan alkarısının, gür kızıl saçlı, iri-yarı bir kadın olduğuna inanılır. Gafleten bastığı yeni ananın ciğerini, bu kadın alıp götürürmüş[48].

Çocuk ve ananın gözdeğmesine karşı korunmaları için, onlara çeşitli nazarlık ve üzerlikler takarlar. Urfa'da nazar için hamayıl, gözboncuğu, takılır. Göz boncuğu, çocuğun kundağına ve beşiğine iliştirilir[47]. Nazar için kullanılan yedi delik gök boncuğu, bize gök ile ilgili koruyucu iyeleri; ve yedi sayısı ile, koruyucu iyelerin bulunduğu semavi mertebeleri hatırlatmaktadır[48]. Kam ayinlerinde, üzerlik, kullanılan mukaddes eşyalar arasındadır[49].

Urfa'da, altını ıslatan çocuklar için, süpürge uçları, üzerlik olarak yakılır ve onlara her sabah karatavuk yumurtası içirilir. Böylece çocuğun, o işi tek

44 **A.g.e.,** *sh. 80-88.*

45 *C.Öztelli, 'Başa hazır yakmak'.* **Türk Folklor Araştırmaları,** *1953; s. 50, sh. 78-79.*

46 *C.C. Güzelbey, 'Gaziantep tıbbi folklorundan yapraklar'.* **Harran Kültürü ve Folklor Dergisi,** *1984; s.4, sh. 19-36.*

47 *M.Çini,* **a.g.m., a.g.y.**

48 *S.Kocatürk, 'Bazı din ve kavimlerde, özellikle islamiyette yedi sayısı'.* **II. Milli Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).** *Ankara, 1982; C.IV. sh. 279-97.*

49 *A.İnan,* **a.g.e.,** *sh. 111*

rarlamıyacağına inanılır. Kekeme çocuklara, Kurban Bayramı sırasında yedi inek memesi yedirilirse, dillerinin çözüleceğine inanılır[50].

Sivas'da kekeme ve dilsiz çocuklar, **Semmas Pir** denen yatıra götürülür. Bu yatırı Türkler ve Hristiyanlar ziyaret eder. Yatır yanında yatıp görülecek rüyaya göre bir tedavi yolu bulunur[51].

Çocuk doğduktan sonra, olur olmaz şeylerle, veya uygun düşmeyen nesnelerle altı temizlenmez. Bu iş için, bazı yerlerde, **höllük** denen bir cins, toprak hazırlanır ve o kullanılır[52]. Rivayete göre, Diyarbakır'dan geçip giden bir gelin alayında, bir anne, çocuğunun altını temizlemek için birşey bulamamış ve bu işi **yufka** ile yapmış. Onun bu hareketi, Tanrı'yı gazaba getirmiş ve düğün alayını orada taşa çevirmiş. "Gelincik Dağı" adı bundan kalmıştır, derler[53]. Taş / kaya inancı ile ilgili bu husus, edebiyatımızda görülen sayısız taş kesilme motiflerinden biridir[54]. Yasağı ihlal veya ora iyesini kızdırma sonunda karşılaşılan tipik bir cezalanmadır.

Hakkari'de, çocuğu dünyaya gelen aile, fakir fukaraya sadaka dağıtır, hediye verir. Tebrike gelenlere, çocuk sahibi aile, hediye verir. Buna, **Bakut** adı verilmektedir[55]. Bu, Dede Korkut boylarında, ad verme toyuna katılanlara bir nev'i dişkirası[56] hoş tutma bedeli gibi dağıtılan paylara benzer bir işleme benziyor[57]. Söz konusu bu kelime, beg kuti veya bağ kuti gibi, iki kelimenin bozulmuş şekli olabilir.

Ağrı ve çevresinde çocukları yaşamayan aileler, doğan çocukları yaşasın diye /özellikle erkek çocuğu yaşamayanlar/ onlara, erkekse kız elbisesi; kız ise, erkek elbisesi; giydirip büyütürler. Erkek çocukların saçları uzatılır, entari giydirilir. Amaç yine, çocuğu kötü veya kara iyelerden korumak, ona dokunmamasını, onu aldatarak erkek çocuğun hayatta kalmasını sağlamaktır.

---

50 *M.Çini, 'Urfa'da göz değmesi, nazar ile ilgili inançlar'.* ***Harran Kültürü ve folkloru dergisi, 1980; s.17,sh. 6-8.***

51 *K.Özen, 'Sivas Yöresinde Battalgazi ve onun silah arkadaşları ile ilgili inançlar'.* ***I. Battalgazi ve Malatya çevresi Halk kültürü Sempozyumu (Bildiriler).*** *Malatya, 1987; sh. 56-59.*

52 *C.C. Güzelbey, 'Gaziantep'de doğum ve çocuğa ilişkin eski Türk inançları'.* ***Türk Folkloru Araştırmaları,*** *1982. Ankara. 1983, sh. 19-36*

53 ***Cumhuriyetin 50. yılında Diyarbakır.*** *1973 yılığı. İstanbul, 1973; sh. 394-407.*

54 *S.Sakaoğlu,* ***Anadolu Türk Efsanelerinde Taşkesilme Motifi ve Bazı Efsanelerin Tip Kataloğu.*** *Ankara, 1980.*

55 ***Hakkari, 1967 İl yıllığı.*** *Ankara, 1978; sh.*

56 *A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler..,*** *sh. 281-91.*

57 *M.Ergin,* ***Dede Korkut Kitabı.*** *Ankara, 1964; sh. 10-11.,*

Malatya'da, çocuk doğan evde kurban kesilir, eti dağıtılır. Bu işlem, Doğu Anadolu'da, yaygındır. Türk inançlarında, bunun, koruyucu iyeleri memnun etmek maksadıyla kesildiğini biliyoruz. Kars yöresinde, erkek çocğu olmayan veya doğup yaşamayan ailelerde, çocuk sahibi olmak, yahut doğanların yaşaması için kurban keserler[58].

Hakkari'de iki komşunun çocuğu, aynı 40 gün içinde doğarsa; erkek çocuk doğurana çuvaldız, kız çocuk doğurana dikiş iğnesi hediye edilmezse, birbirlerini görmeleri mümkün değilmiş. Çünkü kırkların karışması çocuklar için felaket getirirmiş[59].

Bitlis'te, ortası delik bir beze, **nusha** (muska) yazılır ve erkek çocuğu yaşamayan kimseler, çocuklarını bundan geçirir. Böylece yaşayacaklarına inanırlar.

Hakkari yöresinde, doğum yapan kadın, 40 gün evden dışarı çıkmaz. Bunun sebebi, yine alkarısı ile karşılaşmamak amacıyla bağlıdır. Şemdinli kasabasında lohusa kadın, okunmuş bir bardak su içerse, onu, alkarısı basmazmış.

Kars yöresinde, kırklı kadını, alkarısından korumak için yemeğini komşuları yaparlar. Bu ilimizde, erkek çocuğu kırkının kız çocuğunkini bastığına inanılır. Kars'ta, kırk basmış çocuğun tedavisi için islâmlara ait olmayan mezarlıklarda çocuk yıkanır. Kırk basan çocuğun üzerine, 3 defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırkbasan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağına inanılır[60].

G.Antep'de, Elazığ'da, Sivas'da, Güney Anadolu yörelerinde, Maden'de kırkı içindeki iki lohusa, aynı gün içinde doğan iki çocuk, kırklı lohusa ile bir hayvan karşılaşmamalıdır. Lohusa veya çocuğu kırk basacak olur ise, G.Antep'de, çocuk çıplak olarak terazi kefesine konarak tezekle tartılır. Değirmen çarkından alınan su ile yıkanır[61].

Pülümür ve Ovacık çevresinde, yaşayan Baluşakları aşireti mensuplarının **Karakuş** adı verilen bir cins kartala hürmet besledikleri tespit edilmiştir. Erzincan ve Erzurum'da bu kuşa Hel denir. Baluşağı aşiredinden bir kişi askere gittiğinde anası ona, "Seyyit ocağının kartalı, başının üstünde kanatlarını

---

58 *M.Ö.Aras, 'Ad koyma'.* ***Selçuk Üniversitesi İlahiyat Dergisi,*** *1985; sh. 99-122.*

59 *A.Şafak,* ***a.g.m., a.g.y.***

60 ***Kars İl Yıllığı,*** *1967. Ankara, 1967; sh. 185-204.*

61 *Ü.Acıpayamlı,* ***Türkiye'de Doğumla İlgili Adet..,*** *sh. 86-89. Ayrıca Bk. H.A. Yüksel, 'Türk Folklorunda Kırk Sayısı* ***Milli Kültür,*** *1982 C.3, s. 9, sh. 43-46.*

62 *E.Yavuz,* ***Tarih Boyunca Türk Kavimleri,*** *Ankara, 1968, sh.411.*

gersin, seni korusun" diye dua edermiş[62]. Türk inançlarında kartal, hem ilk kam'ı, hem en yüce koruyucu ve yaratıcıyı temsil eder. Türkler bu kuşun uğuruna, koruyuculuğuna inanır[63].

B. AD VERME :

Türk hayatının hemen bütün safhalarında / tarihimiz boyunca, ad alma, ad kazanma, ad verme işlemleri mühim bir mevki işgal eder. Kaynağında, (yaşayış) tarzından ortaya çıkan anlayışların, inançların, davranış biçimlerinin yarattığı bu işlemlerin büyük bir kısmı, yakın zamanlara kadar hayatımızı yönlendirmiştir.

Eski Türk hayatında, çocuklar ad alıncaya kadar, "adsız" yaşarlardı. Ad alıncaya kadar adsız diye çağırılan çocuk, 13 / 14 yaşlarına gelince, eğer ad verilmeye uygun bir iş başaramamışsa, ömür boyu "Adsız" diye anılırdı[64]. Ancak, tarihimizde, sık sık rastladığımız **atsız, adsız big** gibi isim sahiplerinin tamamını, bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir[65]. Bu, doğrudan doğruya kötü ruhlardan, kıskanç gözlerden oğulu korumak maksadıyla konmuş bir ad olmalıdır. Yâni, bu oğul, adsız, işe yaramaz, ruhunu alıp götürmeye değmez, şeklindeki davranışla, kötü ruh veya arvak'ın çocuğa yaklaştırılmayacağına inanılır. Türk inançlarında, çocukları kötü ruhlardan korumak amacıyla verilen bu tür adlar arasında Satuk, Satılmış, Duran, Dursun, Yaşar, Durmuş, Durdu... sayılabilir. Tamamen Türk inançlarına dayalı olarak verilen bu isimlerin, İslâmiyetle imtizaç ettirilerek günümüzde yaşadığı da bir vakı'adır.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, çocukları kötü ruhlardan, nazar değmesinden korumak için, onlara Ödemiş,Satılmış, Satılgan gibi adlar yanı sıra, it, köpek gibi hayvan; bokbay ve tezekbay gibi pislik adları da verilmektedir[66]. Bunların yanı sıra, karga, çakal, tilki, kurt, kurtcebe gibi geçici ve koruyucu isimlerin de çocuklara ad verilmesi Türkler arasında görülür[67].

63 B.Ögel, ***Türk Mitolojisi.*** *Ankara, 1971; C.I, sh. 585-945.*

64 *M.Ergin,* ***Dede Korkut Kitabı.*** *İstanbul, 1969; sh. 97-98, 54-55; M.Köksal,* ***Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı,*** *Ankara, 1984; sh. 133.*

65 *F.Sümer, 'Eski Türklerde isim koyma geleneğinden adsız'.* ***Türk Edebiyat ve folklorunda Yeni Görüşler.*** *Ankara, 1985; C.I, sh. 23-27.*

66 *S.Çağatay, 'Türklerde batıl inançlar arasında tabu'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler).*** *Ankara, 1974, sh. 37*

67 *A.İnan,* ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** *Ankara, 1972, Sh. 174-175; Z.F.Fındıkoğlu, 'Türk Folklorunda isim meselesi'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1952, s.39, sh.609-610; M.Ş.Ülkütaşır, 'Türkiye Türklerinde Ad verme ile ilgili gelenek ve inançlar',* ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,*** *Ankara 1976, sh. 369-385; Y.Z. Öksüz, 'Türklerde ad verme geleneği, İslamiyetten sonra",* ***Milli Kültür,*** *1982, c.3, s.9, sh.23-31*

Dede Korkut boylarında, çocuğun ad kazanması için ya bir olağanüstü iş başarması, yahut düşmana karşı baş kesip kan dökmesi, yani bir kahramanlık göstermesi gerekir[68].

Kimi isimler, doğan çocuğun rengine göre de verilir. Kara oğlan, Karacaoğlan, Sarı saltık, Sarı Efe.. gibi. Doğu Anadolu'da da, bu tür adlara rastlanır. Kars, Ezurum, Ağrı, Muş, Malatya çevresinde Karakız, Akkız, Karaoğlan, Yağız, Sarı kız, Pembe gibi adlara rastlanmıştır. Yine bu verilen isimlerin de, kötü ruhlarla, al karısı ile /ki al karısı iki tanedir; biri kara, diğeri sarıdır/ ilgisi vardır. Yani bu adlar, çocuklara gelişi güzel takılmış sanılmamalıdır. Güneş, ay, yıldız, dağ, deniz, yıldırım, şimşek, çınar, gök gibi isimlerin de yine başlangıçtaki Türk inançlarını aksettirdiklerini ve bunların koruyucu iyeleri temsil eden unsurlar olduklarını unutmamak gerekir[69].

Araştırma yaptığımız Doğu Anadolu sahasında, yukarda belirtilen isimlere sıkça rastlandığı gibi, bahar, yağmur, tufan, bora, yaprak, çiçek, gülçiçek, gülbeden, gülseren[70] gibi adlara da tesadüf edilmiştir. Bütün bu isimlere baktığımızda, sahamızda çocuklara verilen bu tür adların ya yer ya ata, ya gök ile ilgili inançların izlerini taşıdığını görürüz.

Kişilere isimle hitap etmek, saygının bir işaretidir. Kars'ta buna dikkat edilir. Ancak, muhatap aşağılanmak istenirse, o zaman, ad kullanılmaz ve "hey, ula, bana baksana.." diye istihzâ edilir. Hitap edilen kişi, çoğu zaman, "benim adım var" diye, buna tepki gösterir. Bunun yanısıra, tıpkı eskilerin veya günümüz Kazak ve Kırgızlar'ında olduğu gibi, çocuklara, **kel** diye hitap edilir. Aslında aşağılamak için kullanılan bu ad ile, aynı zamanda çocuk, kötü ruhlardan ve gözdeğmesinden korunmak istenir[71].

Erzincan ve Erzurum'da, çocuğu olup da yaşamayan kimseler, çocuklarına, ölmesin, yaşasın anlamında, yaşar, dursun, durak, durdu gibi adları verir. Sürekli kız doğuran erkek çocuk arayan kişiler, son doğan kızlarına dönе, döndü adını verir. Bununla, erkek çocuğa dönüleceğine inanılır. Çok çocuktan bıkanlar, yeter, tamam adını verir. Adak ve dilek sonucu, yatır ziyareti ile dünyaya gelen çocuklara ise Satı, Satılmış adları verilir[72]. Tabiatiyle, bu ad

68 *A.İnan, 'Dede Korkut Kitabında eski inançlar ve gelenekler'.* ***Türk Kültürü Araştırmaları,*** *1966-69, sh. 145-159.*

69 *M.A. Seyidov, 'Bazı abidelerde ad koyma adetinin kalıntıları hakkında mülahazalar'.* ***Koz,*** *1980, s.3, sh. 65-70.*

70 *S.Bulut,* ***Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru.*** *Ankara, 1987, sh. 117*

71 *W.Radloff, 'Kazak Türklerinde Koyunculuk hakkında notlar' (Ter.A.Temir).* ***Türk Kültürü,*** *1983; s. 240, sh. 293-296.*

72 *A.Küçük,* ***a.g.m. a.gy.;*** *A.R. Önder, 'Hınısta İnsan İsimleri,* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1954, s.69, sh. 1099-1100*

lar ile çocuk sahibi kişiler, çocuklarının kendilerine ait olmadığını, dolayısıyle kötü ruhun gelip canlarını almayacağına, onlara dokunmayacağına inanırlar.

Kars çevresinde, isimler arasında Tamam, Yeter, Kıztamam tespit edilmiştir. Bu isimlerde, erkek çocuğa dönülür inancı ile kızlara verilir. Amaç, yukarıdakilerle aynıdır. Ataya hürmeten verilen isimlere, ata adıyla anılan aile lakaplarına sahada sıkça rastlanmıştır[73]. Ata ruhuna saygı inancının bariz bir izi olan bu tür ad verme ile, büyüklerin ruhları şad edilir. Onları, çocuğa verilen ad vesile edilerek anma fırsatı doğar ve çocuk kötülüklerden, onun ruhu ile, böylece korunmuş olur. Yörede yaşayan ve eski Türk boylarından kalma bir aşiret olan Miranlar'da / Beyler'de, dede ve torun arasında, 24 defa tekrarlana - tekrarlana bugüne gelen, 24 **Oğuz** adı tespit edilmiştir. Atalara saygı gösterme inancını, tam 48 nesilden beri yaşatan Beyler aşireti, geçmişin hatıralarını günümüze kadar taşımıştır[74].

Gaziantep çevresinde, çocuğu olmayanlar, **Dermanlı - Değirmenli Ali Dede, Memik Dede, Ökkeş** gibi yatırları ziyaret eder ve çocukları doğarsa, bunların adlarını adak ederler. Çocuk doğunca, ona, hangi yatıra gidilmiş ve adanmışsa, onun adı verilir ve çocuk, bir ve yedi yaşlarına girdiğinde ziyarete götürülür. Şükran ifadesi olarak kurban kesilir. Bu yüzden, Gaziantep'te, Ökeş ve Memik adları yaygındır.

Hakkari'de, çocuğun yakınları, doğum sırasında bir araya toplanır ve ona isim bulmaya çalışırlar. Verilecek adı, ailenin en yaşlısı, tespit edilenler arasından seçer.

Bitlis ve Erzurum çevresinde, çocuklara bazı isimlerin verilmesinden çekinilir. O isimlerin çocuklara ağır geleceğine, o isimleri taşırlarsa başlarına olmadık işler açılacağına inanırlar. Bu isimler değiştirilmezse, çocuklar ölüme, delirmeye varan felaketlerle karşılaşabilirler. Böyle bir durumla karşı karşıya gelen çocuğun, adının başına yeni ad ilavesi, veya tamamen yeni ad konması ile kurtulacağına inanılır. Burada da yine, ata adının uygun görülmeyen veya uygun olmayan bir çocuğa verilmesiyle onları incitme söz konusudur. Onların öfkesini ve gazabını önlemek için, çocuğun adı değiştirilir. Bu inanç, yörede İslâmi renkler de taşır. Meselâ, Muhammed adı verilen çocuk, böyle bir olay ile karşılaşırsa adını Mehmet'e, veya Ahmet Ali'ye çevirirler.

Ağrı'da, eskiden yaşaması ümitsiz olan çocuklara büyüyünceye kadar İslâmi isimler vermezlerdi. İslâmi olmayan isimler takarlardı veya bunların kı-

73 H.Ersoylu, 'Oğuz Hanın kouduğu adlar'. **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1984, s.33, sh.66-76; A.R. Önder, 'Göle'de insan isimleri, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1975, s.74, sh. 1180-1181.

74 İ.Arvasi, **Hatıratım.** Ankara, 1960, sh. 15.

saltılmış şekillerini lakap gibi kullanırlardı. Çocukların bu şekilde korunacağına inanılırdı. Bu inanç da, tıpık bir Türk inancıdır. Amaç, çocuğa fenalık eden kötü ruhu şaşırtmak, yalancı ad ile onu aldatıp çocuğu fenalıktan gizlemektir.

Kars, Muş ve Bitlis'de yaşamayan çocuklara ailedeki sosyal statüden isimler verilir. Meselâ, yaşamayan kız çocuklarına, anakız, anakadın, anahanım, anahatun, ana, karaana isimleri ve yaşamayan erkek çocuklarına da; ağabey, ağa, baba, ata, dede gibi isimler konulur. Böylece, bu isimli çocukların, sözkonusu statülere uygun görülen o yaşlara kadar yaşayabileceklerine inanılır. Çok kere bu tür isimler, çocuklara verilen ikinci ad durumundadırlar.

Doğu Anadolu bölgesinde, çocuklara gök ve gökyüzü ile ilgili isimler verilir. Nazardan korumak için verilen bu isimler arasında Ayhan, yıldızhan, güneş, yıldız, seher, gündüz, gün, güneş, güner, aykız, aybala, ayça, gökçen gibileri sayılabilir. Sarıkamış, Muş, Ahlat ve Bitlis çevresinde, çocuklara içinde demir ve çelik geçen isimler verilirse (demir, özdemir, kandemir, kurtdemir, özçelik, çelik, gökdemir, demirdağ, demiral, demirci gibi) uzun ömürlü ve sağlam olacaklarına inanılır. Aynı amaçla, Kars, Ağrı, Bulanık, Taşlıçay, Ahlat, Patnos ve Tatvan çevresinde çocuklara içinde dağ adı geçen isimler verilir: Dağ, dağlı, dağdan, dağdelen, dağdaş, durdağı, karadağlı, bozdağ gibi...

Kars ve Erzurum çevresinde, addaş olan iki kişi arasında, biri, tesadüfen oturmuş ve bunu öğrenmişse, o anda tutacağı dileğin gerçekleşeceğine inanılır.

C. EVLENME / DÜĞÜN

Türk hayatında ev ve evlilik, çocuk sahibi olmak en mühim kaidelerden biridir. İnsan, ev - bark sahibi olunca, bulunduğu toplulukta itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da itibarı yükselir. Türk hayatının her safhasında yaşayışımıza, hareketlerimize yön veren inançlarımızın burada, rolü devam etmektedir. İyi ve kötü karakterli iyeler, ev iyeleri, ata ruhları, eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada, doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu inancı, günümüzde de, varlığını korumaktadır.

Tekman'da **İnektepe**; Karayazı'da **Çarpi**; Erzurum'da **Recep Baba**; Tortum'da **Şallı**; Oltu'da **Güllübağdat**; Şenkaya'da **Allahuekber**; Hınıs'da **Güzelbaba**; Baskil'de **Hasan Baba, Arif Baba**[75]; Harput'da **Arap Baba**; Palu'da

75 N.Çetin, 'Baskil çevresinde yatırlar ve inançlar'. **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1970; s.273, sh.5790.

Cemsit Bey[76]; Adıyaman'da **Abuzer Gaffari, Mahmut El Ensarı** gibi ziyaret yerleri, bahtlarının açılması için, evlenmek isteyen kızlar tarafından ziyaret edilir[77].

Doğu Anadolu'da, evlenmek isteyen ve fakat buna bir türlü eremeyen genç kız ve erkekler, kısmetlerinin kapalı veya bağlı olmasına inanır ve bunu çözmek, kısmetlerini açmak için bir takım yollara başvururlar: yatır / türbe, kutlu yer ziyaret edip adak adarlar; büyü ve benzeri yolara başvururlar; kilit açma, hıdırellez'de niyet ve dilek ile kısmetini açmak bunlar arasında sayılabilir. Bu gençler, bu yollardan biri ile kısmetlerinin açılacağına, sevdiklerine kavşuabileceklerine inanırlar. Ayrıca, yeni evlenen gelinin ayağı altına isim yazmak, gelinin arkasına süpürge bağlamak, saçından bir parça kesip almak, kına gecesi duvağı gelinden kapıp başa takmak gibi birçok benzeri yol ile de, bahtlarının açılacağına, evleneceklerine inanırlar[78].

Hıdırellez'de, evlenmek isteyenler, kısmetlerinin açılması için dileklerini ifade eden, ve bu maksatla çekilen, veya niyet tutularak söylenen manilere, Erciş civarında, "çiçek ölçen", Erzurum'da ise "mani çıkma" denir[79].

Muş'ta, evlenme çağı geçen kız, kısmetinin bağlı olduğuna inanır. Eğer bu kız, arka arkaya üç çarşamba, bir oklava alıp, oklavayı ata biner gibi bacağı arasına alarak minareye çıkar ve orada şerefeden, üç kere "kırnavrır, adetiz batsın, it babaliler" diye devir yaparsa, o kızın kısmeti hemen açılırmış ve istemeye gelirler, diye inanılır. Bu pratikte genç kızların oklavayı at gibi binmeleri kamların ayin sırasında kullandıkları sembolik tahta ata benzemektedir. Her iki harekette de göğe doğru bir çıkış olması da dikkati çekicidir.

Gelin eve, Malatya ve Kahramanmaraş'ta, kaynanın kolu altından geçerek girer. Diyarbakır'da, gelin ve güvey kaynananın bacağı altından birlikte geçer. Bu inanç, evlat edinme ile ilgilidir. Gelin, evin diğer fertleri gibi, kaynana için bir evlattır. Ona, o gözle bakılacağı, kaynana gözünde, diğer evlatlarından bir farkı olmadığı ifade edilmiş olur. Bu şekilde evlat edinme inancı, Türklerde çok eski bir inançtır. Köroğlu Destanında, Nigar Hanım, Ayvaz'ı bu şekilde evlatlığa alır[80].

---

76 ***Cumhuriyetin 50. yılında Elazığ,*** *İstanbul, 1973, sh.100.*

77 ***Cumhuriyetin 50. yılında Adıyaman.*** *İstanbul, 1973, sh. 69-72.*

78 *N.Tan, 'Kızların kısmetlerini açma pratikleri'.* ***Türk Folklor Araştırmaları yıllığı.*** *1976, sh. 216-228.479*

79 *Z.Erk, 'Anadolu'da gelinin oğlan evine getirildiği anda yapılan gelenek ve pratikler'.* ***Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı.*** *1976, sh. 81.*

80 ***Köroğlu Destanı*** *(Behçet Mahir anlatması). Ankara, 1973, sh.; A.B. Alptekin, 'Köroğlu'nun Zuhuru ve onun Bingöl ile olan münasebeti'* ***Sultan Baba ve Köroğlu,*** *Elazığ, 1987, sh. 55-61.*

Malatya'da, kısmeti kapalı kızların bahtlarının açılması, hiç kullanılmamış bir kilidin, Cuma namazından ilk çıkan kişiye açtırılması ile gerçekleştirilir. Böylece kısmetinin açıldığına inanılır.

Hakkari'de, kısmeti kapalı bir genç kızın kısmetini açmak için, kendisine başka bir gelinlik kızın yorganı çarşaflattırılır. Yorganın dört köşesine şeker konur. Kız, her köşeye gelince şekerleri yer. Bunu yapan kızın, kısmeti açılır ve evlenirmiş.

Ağrı'da, Hıdırellez'de, gülağacına testi koyarlar. Bunun içine gelinler yüzüklerini atarlar. Mani söylerler ve kısmeti kapalı olanların kısmetlerinin böylece açılacağına inanırlar.

Diyarbakır'da, **Sultan Şeyhmuz**'u, Cuma günleri ziyaret eden evlenmeye niyetli gençler, dua edip dilek dilerler. Daha sonra, türbe yanındaki çubuğa, fuar ve eğlence yerlerinde gördüğümüz şekilde, halka atarlar. Aday, türbe dışındaki çubuğa attığı halkayı geçirirse, dileğinin gerçekleşeceğine inanır.

Gaziantep'de, **Karababa** türbesini evlenmek maksadıyla ziyaret eden adaylar, mezar yanındaki incir ağacına çaput bağlayıp dilekte bulunur. Sonra, oradaki pınardan üç yudum su içip, yüzlerini Kâbe'ye dönerek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua ederler.

Sivas'da, **Abdülvahap Gazi**'yi evlenmek isteyen kızlar ziyaret eder. Gece karanlığında olan bu ziyaret sırasında evlenmek isteyen dilek sahibi kızlar, türbe yanında şöyle seslenir: "Ey, talihim! Dağda mısın, taşta mısın, suda mısın, çölde misin? Nerede isen, bu gece gelesin, beni burada bulasın!" Aynı maksat ile Urfa'da **Zeve** ziyaretine varan evlenme adayları da, "Dede, sana mum adadım; benim şu müşkülümü hallet!" diye dilekte bulunurlar[81].

Yukarıda örneklerini sıraladığımız pratiklerle evlenme şansının artacağına inanan aday, başlangıçtaki inançlarımızı yaşatmaya devam etmekte ve onlarla, geçmiş ve günümüz arasında bir manevi köprü, bir organik bütünlük bağı kurmaktadır. Demir, ağaç çubuk veya halkalar, incir ağacına çaput bağlamak, dağdan, taştan, sudan, çölden kırdan gelecek yardımla dertlerin biteceği umudu, başlangıçtaki inançlarımızın geride kalan izlerinden başka birşey değildir[82]. Ata mezarlarının ve ruhlarının yerini alan evliyalar, güneşin doğduğu istikamete yüz dönmenin yerini alan Kâbe gibi örnekler, İslâmiyet ile inançların imtizacını sağlayan köprü davranışlardır.

---

81 *N.Tan,* ***a.gm., a.g.y.***

82 ***Türkiye'de Beldeler,*** *Bitlis. İstanbul, 1983, sh. 75;* ***Türkiye'de Beldeler, Siverek.*** *İstanbul, 1983; sh. 76; A.Şentürk,* ***Malatya. Malatya,*** *Malatya, 1984, sh. 99.*

Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek, ya da onların yapacağını önlemek pratiği, Türk inançları içinde en eskilerden biridir. Bu pratiğin yeni biçimi, Türbe kapı veya çevre çitine bez bağlamaya dönüşmüştür. Ağaç iyesini memnun etme yerini, yatır, evliya, ulu kişi almıştır. Meselâ, Sivas'ın Divriği kazasındaki İğimbat dağı üstünde bulunan **Battal Gazi** ziyaretine gelen genç kızlar, dilekleri için, türbe kapısına bez bağlamaktadır[83].

Yatır ve evliya türbeleri ile ilişki içinde görülen Türk inançlarının, İslâmi kalıplara dökülmesinde, şüphesiz tekke ve tarikat çevresinde yetişen ve memleketin muhtelif yerlerini dolaşan ve hatta gittikleri çevrede yerleşip kalma görevi alan dervişlerin, dede ve babaların rolü şüphesiz büyüktür[84]. Meselâ, Zileli Şemseddin Sivasî / Kara Şemseddin, hocası Abdülmecid Şirvani'yi rüyasında görüp Tokat'a gelir. Tokat'a gelip hocasından aldığı talimat üzere gelip Sivas'a yerleşir ve orada görev yapar[85].

Yatır ve türbe kapılarına, çevrelerindeki ağaçlara, genç kızlar tarafından evlenmek dileğiyle çaput bağlama inancına, yörenin hemen her tarafında rastlanır. Ayrıca, bez yerine, kimi yerlerde mezartaşlarına sürtülen taşın, tutması halinde dileğin kabul edildiğine inanıldığına da rastlanmaktadır ki[86], bu davranışın altında da, dağ yollarını bekleyen, dağ / kaya iyesini memnun etme ve böylece yardımını kazanma inancının izleri yatmaktadır. İslâmiyet ile, bu dağ / kaya / taş iyesi inacı Kâbedeki Karataş / Hacerü-l Esved ile bütünleşmiş ise de, bakıyyeleri hâlâ görülmektedir.

Ağrı çevresinde, evlenme çağına giren kızlar, Hıdırellez'de gillik / tuzlu ekmek yapıp görebilecekleri bir bacanın üstüne bir parçasını bırakırlar. Bir karga tarafından ekmeğin alınmasını bekleyen kızlar, karganın gidiş istikametine göre, evlenecekleri kişinin belli olacağına inanırlar[87]. Kız, hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Kız, gördüğü rüyayı sadece annesine anlatırmış. Burada, rüya görme, veya rüyada evleneceği kişiyi görme inancının, eski inançlarımızın bir kalıntısı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Özellikle, bu inancın, kaç - göçün toplumumuza yerleşmeye başladığı bir devrede şekillendiğini, halk hikâyelerimizdeki örnekleriyle söylememiz bir

83 *K.Özen,* ***a.g.m.,. a.g.y.,***

84 *A.Güzel - S.K. Seferoğlu, 'Türk Milli Kültüründe Babalar'.* ***Erol Güngör için.*** *Ankara, 1988, sh. 51-79.*

85 *N.Gözaydın, 'Tarihi bir şahsiyet, iki efsane ve bazı düşünceler'.* ***Türk Kültürü,*** *1983, s.243,, sh. 482-87.*

86 *A.Güzel - S.K. Seferoğlu, a.g.m.; M.Ça[illegible], 'Evliya Çelebiye Göre Tunceli'nin bazı ilçeleri ve Anadolu Babaları* ***Sultan Baba ve Köroğlu,*** *Elazığ, 1987, sh. 13-19.*

87 *N.Tan,* ***a.g.m.***

abartma olmaz. Bir başka yönden, kam tarafından, vecd halinde iken yaptığı seyahatleri ve karşılaştığı canlı ve cansız varlıkları tasvir etme inancı ile de şekli bir bağı olduğu açıktır.

Muş'da evlenme çağına gelen oğul anaları, çocuklarından "artık evde uyuyamıyorum" sözünü işittiklerinde, anlarlar ki, evlatları evlenmek istiyor. Bunun üzerine kız bakmaya çıkarlar. Oğlan anası bir yakını ile kız bakmaya, görücülüğe çıkar. Muş yöresinde pazartesi ve perşembe günleri, öğleden önce bu işi yaparlar. Görücülük bu zamanlarda olursa, uğurlu olacağına inanılır. Kapıdan içeri sağ ayakla girilir. Aksi yapılırsa, görücülük içinde aksil' .ler çıkacağına inançları vardır. Muş çevresinde, nişan ve şerbet günü de, yine bu günler seçilerek yapılır ve inanç yine aynıdır.

Kına yakmak, Türk inançlarında seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterir[88]. İnanca göre, o işareti taşıyan canlı ve cansız varlıkların mukaddesliğine inanılır ve onlara dokunulmaz. Bu niteliği taşıyan nesne ve şeylere dokunmak, onlara saygısızlık göstermek, uğursuzluk ve felaket getirir inancı ile, adanmışlar koruma altına alınmış olurdu[89]. Düğünlerde, nişanlarda kına yakma adeti bu inancın bölgede yaşayan kalıntıları olarak devam etmektedir[90].

Beşikkertme nişanlı olma veya çocukları beşikkertme nişan etme adeti de yine, aynı inanca dayalıdır. Artık, o insanlar, birbirleri için önceden seçilmiş olur. Bunun işareti olarak beşiklerine bir kertik konur. Onları ayırmak, bir araya gelmelerine engel olmak Türk inancına göre uğursuzluk felâket getirir. Bölgede beşik kertme nişan yapılır. Bu inanç da, oldukça yoğun biçimde yaşamaktadır[91].

Beşik kertme nişanlı / adaklı tabiri, Ağrı, Kars, Gaziantep çevrelerinde "beşik Kertem", Tunceli ve Malatya'da "Beşik kerti" veya "beşik kertleme" ve "Elazığ'da "beşik nişanı" şeklinde kullanılır ve hepsi aynı inancı ifade eder.

Hakkari'de, kızın başına bağladığı başörtüsü / dazmal, biri tarafından çeşme başında veya yolda giderken zorla, veya bir başka şekilde alınır ve götürülürse, o kızın gerçekten kaçırılmış olduğuna inanılır ve tepkiler de ona göre

88 *M.Ergin,* ***Dede Korkut Kitabı.*** *İstanbul, 1971, sh. 24-96*

89 *Fikret Memişoğlu, 'Harput'ta oğlan evinde erkekler için kına gecesi'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1956; s. 75, sh: 75, 'Harputta gına geceleri* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1952; s. 32, 38; sh. 500-502, 603-605; İ.Sunguroglu, 'Harputta kına geceleri'.* ***Türk Folklor Araştırmaları.*** *1965, s.194sh. 3859-3861. O.Türkdoğan, 'evlenmede başlık geleneğinin sosyolojik açıklaması'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1977; C.IV, sh. 315-362; İ.Hunçer, 'Türkiye'de yüz görümlüğü ve ağırlık'.* ***Türk Folklor Araştırmaları.*** *1970, s. 246, sh. 3-7; A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler,*** *sh. 348*

90 *Beşik kertme nişan halk hikayelerinde, destanlarda da rastlanan eski adetlerimizdendir. Beşik kertme nişan için bk. 'beşik kertiği nişan'.* ***Eskişehir Halkevi Dergisi,*** *1943; s.62, sh. 18.*

olur. Eğer kız tarafı, o gün içinde kaçırılan başörtüsünü geri alamazsa, kız kaçırılmış kabul edilir[91].

Muş'ta düğün öncesi hazırlıklar tamamlanıp kızın elbiseleri kesilip biçildikten iki ay sonra, oğlan evi, gelinin yatak yüzlerini alıp kız evine gider. O gün kız, kendini oğlan tarafına göstermez. Bunun uğursuzluk getireceğine inanılır. Gelen yatak yüzleri, yorganlara dikilirken içlerine şeker konur. İnanca göre, bununla evliliğin iyi, hoş ve huzur içinde, tatlı geçmesi sağlanmış olur.

Malatya'da gelinin eve uğur getirmesi için eline kına yakılır ve kına yakma sırasında oğlan tarafı da, gelinin avucuna madeni para koyar. Bu para, sonradan fakirlere verilir. Bir nevi saçı gibi görünen bu paranın, gelini ve güveyi ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Erzurum'da gelinin el ve ayak kınaları yıkanır ve evin dört tarafına bu kınalı su dökülür. Bu tür evlerde, ev hayatı bolluk / bereket içinde geçermiş[92].

Diyarbakır'da, sünnet olan çocuğa, gelin ve güveye, askere giden gençlere kına yakılır. Bu ilde, kınanın koruyuculuğuna inanılır[93].

Muş'ta kına, önce evlenecek kıza yakılır. Artan kına dağıtılır. Evlenecek oğlana da kına yakılır. Bu kına, bazen kız evinden gelir. Aynı anlamda, o da kına yakar. Böylece, ikisi de birbirine adanmış, kurban edilmiş olur. Bu inancın kökleri, "ey kötü ruh, onlar artık kendilerine ait değildir, onlara dokunma, onlardan uzak dur" anlamını da taşır[94].

Sivas'ta, kına gecesi, kına yakma sırasında gelin göz yaşı döker ve bu şarttır. Gelinin çok çocuğunun olması, zürriyetinin devamı için ağlaması gerektiğine inanılır[95].

Elazığ'da, gelin kapıdan içeri girerken eşiğe konan kaşığı basıp kırarsa, eve bolluk getirir.

Ağrı'da gelin eve girerken, elini eşiğin üstüne sürer. Bu hareket ile, yeni evin geline; gelinin de, geldiği yeni eve, hayır getireceğine inanılmaktadır.

91 *U.Barlas, 'Hakkari'de evlenme töre ve törenleri.* ***Karabük,*** *1975, sh. 64*

92 ***Erzurum İl Yıllığı,*** *İstanbul, 1973, sh. 193-200*

93 ***Diyarbakır İl Yıllığı,*** *İstanbul, 1973, sh. 394-407*

94 *S.San,* ***'Dün ve Bugün Muş.*** *Kayseri, 1947, sh. 72-82*

95 *Z.Abut, 'Sivas'ta düğün adetleri'.* ***Folklor Dergisi,*** *1970, s. 13-15, sh. 700-74; H.Dur-luca, 'Divriği'de düğün adetleri'* ***Dört Eylül,*** *1966; s.4,5,7, sh. 17-19, 24-25, 31*

96 *İ.Sunguroğlu,* ***Harput Yollarında,*** *4.C. İstanbul, 1958.*

Diyarbakır ve Ağrı'da gelin eve girerken ayağına su dökülür. İnanca göre bu hareket hem geline, hem de yeni geldiği eve uğur getirir.

Elazığ'da gerdek gecesi, kız tarafı tatlı şerbet yapıp geline getirir, ikram eder. Gelin damadın şerbetine üç kere sezdirmeden tükürür gibi yapar. Gelin bunu yaparsa, evliliğin daha muhabbetli geçeceğine inanılır[96].

Muş'ta gerdek gecesi, kim kimin ayağına basarsa, evde onun söz sahibi olacağı inancı vardır. Güveyde, o gece, tabiatça sert ve güçlü olduğunu göstermek için gelini bir yol bulup, korkutmaya çalışır. İlk gün nasıl başlarsa, hep öyle devam edeceğine inanılır.

Iğdır, Tuzluca, Kars, Ardahan ve Ağrı'nın Tutak kasabasında "Şah Bezeme" adeti vardır. "Şah Bezeme" gelin ve güvey için yapılır ve onlara mutluluk getireceğine inanılır. "Şah Bezeme", bir ağaç dalını meyva ve çerezlerle süsleyip bağlamaktan ibarettir[97]. Bu gelin odasına konur, ve bu ağaç yedi veya dokuz dallıdır ve üç gün gerdek odasında kalır.

Türkler'de yedi ve dokuz sayıları dini inançlarla ilgilidir[98]. Yaradılışa dair bilgilerde de; Tanrı dalsız budaksız biten ağaca 9 dalın bitmesini emreder, dokuz dalın kökünden dokuz kişi türer. Bunlardan dokuz ulus olur[99]. Yaradılış inançları ile ilgili bilgilerde rastlanılan ağaç ve dal ilişkisi ve sayısı ile Şah Bezeme'deki durum arasında bir paralellik görülmektedir. Bu paralellik türeme inancı ile bağlantılı olabilir

Beytüşşebab'da, gelin kuşağının güveyi tarafından üç kere çözülüp bağlanması halinde, gelen gelinin, eve, uğur, bereket getireceğine inanılır. Çevrede söz konusu inanca bağlı bu harekete, **kuşak çözme** adı verilir. Kamlarin ve alpların kuşandığı kuşak ile, kutsiyet ifade eden üç sayısının kuşak çözmeye bağlı biçimde birleştiğini görüyoruz[100]. Kam aksesuvarı olan kuşağın daha sonraki zamanlarda /İslâmi devrede/ devam ettiğini, tarikatlarda ve bir esnaf teşkilatı olan Ahilik içinde de, yer aldığını görüyoruz[101].

İki bayram arasında düğün yapılmaz, gelin getirilmez. Bunun aksi yapılırsa Muş, Kars ve Erzurum'da o eve uğursuzluk geleceğine inanılır.

97 *H.Çetinkaya, "Kars Yöresi Terekeme köy düğünlerinde şah bezeme ve kaldırma geleneği".* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)*** *Ankara, 1982; c.IV, sh.83-93;* ***Kars İl Yıllığı,*** *1967. Ankara, 1967; sh. 200; M.A.Özder, 'Düğünlerde süsleme ağaçları'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1975; s.356, sh. 3131; G.Artan, 'Göle ilçesinde düğün'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1956; s. 116, sh. 1147.*

98 *B.Öğel,* ***Türk Mitolojisi,*** *İstanbul, 1971, C.2, sh. 269-272*

99 *A.İnan,* ***Tarihte ve Bugün Şamanizm.*** *Ankara, 1972, sh.15.*

100 *E.Esin,* ***Türk Kosmolojisi.*** *İstanbul, 1979, s.55-71.*

101 *N.Çağatay,* ***Bir Türk kurumu olan Ahilik.*** *Konya, 1981, sh. 138-45.*

Hakkari ve Bitlis'te, gelin nikâhının bozulmaması için, bunun korunması gerektiğine inanılır. Bunun için, bir kibrit kutusu boşaltılıp /veya benzeri bir alet, eşya/ okunarak kapatılırsa, nikâhın korunması sağlanmış olur, diye inanılmaktadır.

G.Antep'in Nizip çevresinde Barak, Şavak ve Savcı gibi Türkmen aşiretlerinde, erkek bağlanmış ise, gelin, kocası çözülene kadar, güveyin ve akrabalarının adını söylemez ve kaynanası ile doğrudan konuşmaz. Konuşur ve ad söylerse, "bağlanma", "düğümlenmeye" dönüşür ve iş karışır. O zaman, gelinin dişilik organına kırmız sürülür ve oğlan/güveye kısrak sütü içirilmek suretiyle cinsel ilişkide bulunabilme gücüne eriştirilir[102].

Ağrı ve Hakkari'de, genç kızların zülüf bırakması iyi görülmez. Uğursuzluk sayarlar. Zülüf bırakmak, sadece gelinin hakkı olduğu kabul edilir.

Gelinler, Kars çevresinde ve Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimleri ile hitap etmezler; "babası" veya "babaları" diye, seslenirler. Aynı şekilde, kaynanaların yanında, "oğlun", başkaları ile konuşurken, "bizimki", "bizim herif" veya "kişi" sıfatlarını kullanırlar. Bu tür hitaplar, bugün bir tevazu ve bir terbiye ifadesi gibi kullanılıyorsa da, aslında hepsi başlangıçtaki inançlarımızın bakiyyeleridir. Sevginin, muhabbetin, ruhlar /ata ruhları veya kötü ruhlar/ tarafından kıskanılması halinde, hitap edilene fenalığı dokunmasın, diye yapılır. Amaç, hitap edileni fenalıktan koruma inancına dayanır.

Düğünün ilk gecesi Muş çevresinde, kızın arkadaşları, "kız gecesi"ne çağrılır. Bu eğlence bir kaç gün devam eder. Kaynana, eline ekmek alıp oyuna kalkar ve oynar. İnanca göre, kaynana bu şekilde oyuna kalkarsa, o yıl bereketli ve ucuz olurmuş[103].

Hakkari'de, gelinin bol kısmetli olması için dolu kazana doğru getirilmesi gerektiğine inanılır. Eğer gelin eve geldiğinde, leğende kirli çamaşır kalmışsa, bolluk olurmuş[104].

---

102 *U.Barlas,* ***Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar.*** *Karabük, 1974, sh. 44*
103 ***Muş İl Yıllığı.*** *İstanbul, 1973, sh. 41.*
104 *Doğu Anadolu yöresinde düğün ve evlenme ile ilgili diğer adet ve bilgiler için bk.0 H.Uğurol Barlas,* ***Maraş Düğün Adetleri.*** *İstanbul, (t.y.); Y.Z. Demircioglu,* ***Anadolu'da eski düğün ve evlenme âdetleri.*** *İstanbul, 1938; R.Doğutan, 'Gürün ve civarında gelin götürme'* ***Halkbilgisi Haberleri,*** *1934; s.35, sh.317-19;H.Dumluca, gi'de Düğün Adetleri"* ***Dört Eylül,*** *1966, s.4, sh. 17 - 19; N.Eğin, 'Sivas'ta evlenme töreleri'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1968, s.225, sh.4715-17; K.Güngör, 'Van ve havalisinde evlenme âdetleri'.* ***Konuşmalar.*** *Ankara, 1941, sh.158-177; Halis, 'Malatya'da düğün adetleri'.* ***Halkbilgisi Haberleri,*** *1933, s.26,, sh.29-32; M.İnan, "Urfa'da düğün Adetleri"* ***Halk Bilgisi Haberleri,*** *1934, s.42, Sh. 121-23; "Urfa'da Evlenme Adetleri"* ***Halk Bilgisi Haberleri,*** *1938, s.78, sh:126-130; R.Iskenderoglu, 'Eski Diyarbekir Düğünleri'.* ***Karacadağ,*** *1945, s.76-823, sh.9-11 (her sayı için aynı sahifeler arasında); Ş.S. Yener, Gaziantep'te evlenme'* ***Başpınar,*** *1947, s.87, sh.15-16.*

Hakkari, Bitlis ve Malatya'da gelinin avucuna kına yakılırken para konur. Bu para, ertesi gün eli açıldığında alınır ve gelinin sağ ayakkabısının içine konur. İnanca göre, güveyi bu parayı oradan alıp para kesesine koyar ise, evlilikleri bereket içinde geçer, diye inanılır. Bunun da yine, kurban kesme ile alakası açıktır. Hareket, burada, sembolik bir hâl almıştır[105].

Hakkari'de büyü ile bağlanmış çiftler, erkeğin büyüden kurtulabilmesi için, kurt postu üzerinde birleşirler. Hakkari, Siirt, G.Antep, Mardin'de kız erkeğin, erkek de kızın donunu aynı anda giyerlerse, büyünün bozulacağına inanırlar[106].

Ç. KURBAN, ADAK, SAÇI VE BEREKET TÖRENLERİ :

a. Kurban, Adak ve Saçı: Türkler, ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonları yüklenen iyeleri, Tengri'yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, isteklerini ona kabul ettirmek için kurban keserler ve saçı yaparlardı[107]. Bu inançların izlerine ve yeni renklere boyanmış şekillerine Doğu Anadolu yöresinde, hemen her yerde rastlanır.

Kurban ve adak için seçilen hayvanlara Türk hayatında **ıduk** denirdi. Adak için seçilen ıduk hayvanın yünü kırkılmaz, yüke koşulmaz, sütü sağılmaz, başı boş bırakılırdı. Iduk olarak /seçilen hayvan/, ve bu şekilde, kurban edileceği ana kadar muhafaza edilirdi[108]. Yörede, kurban için seçilen hayvanların beslenmesine, incinmemesine itina gösterilmesi, süslenip, bezek vurulup gezdirilmesi, sevilmesi, ekine girse bile hoş karşılanması, başlangıçtaki inançların bir devamından başka bir şey değildir. Dün olduğu gibi, bugün de

---

105 *Evlenme ile ilgili başlık, ağırlık, yüzgörümlüğü ve benzeri pratikler için bk.: O.Türkdoğo-an, 'Evlenmede başlık geleneğinin sosyolojik açıklaması'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1977; C.IV, sh.315-62; İ.Hınçer, 'Türkiye'de yüz görümlüğü ve ağırlık'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1970, s.246, sh. 3-7; A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler...,*** *sh. 348; U.Apaydı, 'Gaziantep'te cehiz (cihaz) töreni'.* ***Gaziantep Kültür,*** *1960, S.27, sh. 10; N.Birdoğan, 'Iğdır'da başlık ve mehir'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1973, s.293, sh. 2827; F.Cumalıoğlu, "Güneydoğu ve Ortaanadolu'da evlenmelerde verilen başlık- kalın ve bunun dejenere edilmiş hâli.* ***Orkun,*** *1951, s.43. sh.10-11.*

106 *U.Barlas,* ***a.g.e.,*** *sh. 87.*
107 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi...,*** *sh.46-54; B.Ögel,* ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları...,*** *sh.125; E.Esin,* ***a.g.e.;*** *S.Divitçioğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 77-83; H.Güngör, 'Gagavuzlarda Kurban kültü'.* ***Türk Dünyası Dergisi,*** *1988, s.18 sh.45-48; M.Eröz, 'Türk boylarında kansız kurban geleneği'.* ***Türk Kültürü,*** *1980, s.211-14, sh.211-216*
108 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 617-18*
109 *"Bitlis Yöresinde adaklar, adetler ve İnançlar". Derl.: Ömer Uyuklu,* ***Folklora Doğru,*** *1972. 1973, s.27, sh. 10-14; Turan Keser, 'Kötek ve çevresinde gelenekler'.* ***Karseli,*** *1972. s.81, sh. 6-7 ve S.12, sh. 5-6*

Tanrı'ya bir "şükran" niteliğinde kesilen kurbanların yanı sıra, dilek ve adak için de kurban kesmek, yörede yaygındır[109].

Saçı da, eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan, veya onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere / yiyecek, içecek, bez gibi,[110] verilen addır. Saçılar, öz itibariyle bir cins kurban niteliği taşır.

Çocuğu olmayanlar, çoğunlukla adak kurbanlar keserler. Bu tür adak kurbanlar, ziyaret edilen bir yatır için, yardımcı olması inancı ile kesilir. Tunceli'de **Üryan Hızır**, Malatya'da **Abdülvahap Gazi**, bu maksatla ziyaret edilir ve kurban adanır.

Tunceli'de grup vaktinden sonra, Allah'ın emri ile yerin mühürlendiğine, dolayısıyle artık kurban kesilemeyeceğine inanırlar. Kesenlere iyi gözle bakmazlar, günaha girmiş kişi olarak görürler[111].

Hakkari'de, Bitlis'te, hususi bir ekmek yapılır ve içine para konur. Konu / komşu, akrabalar eve çağrılır. Ekmek dilimlenir ve yemek sofrasına konur. Paralı hisse kime çıkarsa, tepeden tırnağa, o evin çocuğunu giydirir. Bunun uğruna çok inanılır.

Cizre'de, Hıdırellez'de tuzlu gıdık yenir ve böylece sağlığa, berekete kavuşulacağına, kısmetin açılacağına inanılır.

Gelinin eve girişi sırasında, yörede erkek tarafı, onun için muhtelif saçılar dağıtır. Kurban kesmek, çerez dağıtmak ve benzeri gibi. Amaç, eve giren gelin ile güveyin birleşmesine mani olma ihtimali olan iyeler / cinler / arvaklar için bir tedbir almak, onları memnun ederek uzaklaştırmaktır. Bu saçılar sayesinde gelin ile güveyin birleşmelerinin kazasız sağlanmış olacağına inanılır. Orada, saçı dağıtılırken her ikisi de, kaptığı saçıyı uğur ve bereket getireceği inancı ile saklar. Dolayısıyle, saçının buradaki ikinci fonksiyonu uğur, bereket temin edici oluşudur. En mühim fonksiyonu da gelin ile güveyin nesillerinin sürdürücü, çocuk sahibi olmalarını sağlayıcılığına inanılmasıdır. Türk inançları içinde saçının bu fonksiyonu çok eksidir. Dede Korkut boylarında bunun sık sık örneklerine rastlanmaktadır[112].

Elazığ'da kesilen kurbanın gözleri, göz çıbanı / arpacık tedavisinde

110 *A.İnan,* ***a.ge.****, sh. 345-415, 418; M.Eröz,* ***a.g.m.****, sh. 211-16*

111 *N.Seugen 'Yaşayışları Gizli Kalmış bir cemiyet: Zazalar'* ***Türk Kültürü*** *1982; s.229, sh. 222-234*

112 *M.Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul, 1971, sh.7, 71; K.Genç, 'eski Türk ziyafetleri ve diş kirası adeti'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1982; C.IV, sh. 175-183.*

kullanılır. Kurbanın kesiminden sonra gözleri çıkarılıp kurutulur. Göz çıbanı olanın yıkanacağı suya bunlar üç kez sokulup çıkarılırsa, o suda yıkanan hastanın gövdesindeki çıbanlar yok olur, diye inanılır.

Kars, Erzurum, Erzincan, Van ve Malatya illerinde ölenler için kurban kesileceği gibi, kurban zamanı kesilenden de, yedi hisseden biri onun için ayrılabilir ve onun ruhu için dağıtılır. Ölenlerin ruhu için kurban kesme, başlangıçtaki Türk inançlarının bir devamından başka birşey değildir. Amaç, ata ruhlarını memnun etmek, onların rızasını kazanma inancına dayanır.

Kars, Ağrı ve Bitlis illerinde adak sahipleri, adak etinden yemezler. Adak kurbanın kanı, adak sahibinin ve hane mensuplarının alnına sürülür[113]. Böylece seçilmiş ile seçen arasında irtibat kurulmuş olur. Eğer kurban, gelin için kesilmişse, kanı sadece onun alnına sürülür. Ata ruhu inançları ile ilgili pratiklerin bir kalıntısıdır.

b. Yağmur Duası: Doğu Anadolu yöresinde rastlanan başlangıçtaki inançların izlerinden birtanesi de, yağmur duası ile bağlıdır[114]. Ortaasya ve Sibirya'dan Anadolu yaylalarına, köy ve kasaba gibi yerleşme alanlarına taşınan bu inanç, varlığını göçebe ve yerleşik Türk hayatında hâlâ korumaktadır[115].

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden, su mukaddesler arasında kabul edilir. Bunun bir ifadesi de, onun, bugün de Türk hayatında "rahmet" sıfatı ile anılmasıdır. İncelediğimiz yörede olduğu gibi, Türk dünyasının hemen her yerinde yağmur yağıyor, yerine, "rahmet yağıyor" denir. Böylece, onun, Tanrının bir iyilik bağışı olduğu vurgulanır.

113 *S.Buluç'un verdiği bilgiye göre, Yakutlar kurban kanını çadır kazıklarına sürerler (Bk. S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.****, s.3, sh. 126.)*

114 *Ş.Yatkaya, 'Yat yahut yağmur taşı'.* ***Gündüz,*** *1936; s.3, sh.67-71; M.Fuad Köprülü, 'Eski Türklerde dini-sihri bir an'ane: Yat veya yağmurtaşı'.* ***İstanbul Darül-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*** *1925, C.IV, s.1, sh.1-11; F.Sümer, 'Eski Türklerde yağmur ve kar yağdırma adeti'.* ***Resimli Tarih Mecmuası,*** *1953, C.IV, s.44, sh.2533-2535.*

115 *O.Acıpayamlı, 'Türkiye'de yağmurduası'. Ankara, 1964* ***(A.Ü.Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi,*** *1963; s. 1-2'den ayrı basım); 'Türk Folklor ürünü yağmur duası, ilgili yapı ve fonksiyon sorunları'.* ***I. Milletlerarası Tük Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1977, C.IV, sh. 1-17; S.V. Örnek,* ***Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhaları ile ilgili Batıl inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik Tetkiki.*** *Ankara, 1966; O.A.Bulkır, 'Balıkesir köylerinde yağmurduası'. Kaynak, 1936, s.2, sh.936-37; S.S. İşçiler, 'Tekirdağ'da yağmur duası'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1961, s.145, sh. 2479; H.Karamuk, 'Çorumda yağmursuzluk, halktaki ananeler'.* ***Çorumlu,*** *1941, s.28, sh.5-7; R.Turgay, 'Ankara'da yağmur duası'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1961, s.143, sh. 241.*

Eskiden yağmurun yağmadığı zamanlarda, Kam adı verilen[116] kimseler, **Yada Taşı** adı verilen bir taş vasıtasıyla istedikleri zaman yağmur yağdırırlar, bulutları hareket ettirirler ve gökten kar sağarlarmış. Kaşgarlı Mahmut, ünlü eserinde, yaz günü böyle bir olaya tanık olduğunu kaydetmiştir[117]. Bu inanç, Türkler arasında son derece yaygın bir biçimde günümüze kadar yaşamıştır.

Yörede, muhtelif zamanlarda yağan yağmur suyunun da, kutsiyetine dair ayrıca bir inanç vardır. Meselâ, ilk Nisan yağmurları ile yıkanmak, bundan içmek, yoğurt mayalamak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, sirke yapımında kullanmak, yiyeceklerin üzerine serpmek, uğur ve bereket getireceği inancına bağlıdır. Bugün bu inançlara; Elazığ,Sivas, Kilis, Tortum ve yörenin birçok yerlerinde rastlanmıştır[118]. Trabzon, Rize ve Bayburt illerinde de Nisanın ilk yağmuru ile yoğurt mayalarlar. Bereketi, canlılığı, hayatı taşıdığına inanılan bu ilk yağmurun bir saçı niteliğinde yiyeceklerin üzerine serpilmesi de, su iyesi olan ruhu memnun etme amacını taşır.

Urfa ilinde, kuraklık olduğu zamanlarda kırk küçük taş okunup **Halil İbrahim** gölüne atılırsa, yağmur yağacağına inanılır. Urfa'da, bu tür bir pratikle yağmur yağdırıldığı söylenir[119].

Mardin'de de yine, taşın, Tanrı'ya saçı kılınması ile, yağmur yağacağı innancı mevcuttur. Burada halk, yağmur duasına imam ile çıkar. Önce kabristanı ziyaret ederler. Bu ziyarette, ata ruhlarından yardım gelmesi inancı, onların da kendileriyle olması dileği saklıdır. Burada, kırk taş yerine, saçı olarak yedi bin küçük taş toplanır, ve imam bunların üzerine, Tanrı'ya, yağmur yağdırması için dua eder. ve yağmurun yağacağına inanılır[120].

Yağmur yağdırma inancı içinde Yada Taşı kadar dikkati çeken bir diğer unsur da, **Çömçe Gelin** çıkarıp kapı / kapı gezdirmektir. Yörede, hususiyle Kars ilinde, yağmur yağmadığı zamanlar, Çömçe Gelin gezdirilir[121]. Yağmuryağmasını sağlayan, diye inanılan Çömçe Gelin, bugün bir çocuk oyununa dö-

116 *Türklerde efsanevî Kağan (sülâle kurucusu) tarafından , yad taşı ile kosmik büyü yapan kam gibi, yağmur ve yel tevlid ediyormuş (Bk. E.Esin,* ***a.g.e.****, sh. 29)*

117 *B.Atalay,* ***Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi.*** *Ankara, 1985; 2 bsm. C.III sh. 3-14, 159-8.*

118 *N.Tan, 'Türk Folklorunda Nisan Yağmuru'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1982; C.IV, sh. 469-79.*

119 *M.Çini,* ***a.g.m., a.g.y.***

120 *O.S.Adal, 'Savurda yağmur duası'.* ***Türk Folklor Araştırmaları.*** *1961. s.151. sh. 2307.*

121 *Ş.Elçin, 'Çömçe Gelin'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1968, s.225, sh. 4718.*

nüşmüş olarak yörede varlığını sürdürmektedir[122]. Çuvaş Türklerinde de yağmur duasına çıkan çocukların un, darı, tereyağı ve yumurta toplayıp daha sonra pişirip yedikleri bilinmektedir[123].

Kars çevresinde çocuklar, bezden yapılmış ve kolları sopadan bir bebeği Çömçe Gelin'in sıfatına sokup ev ev dolaştırıp yiyecek isterler. Yiyecek verecekler, "Godi" adının da verildiği bu bebeği ıslattıktan sonra, çocukların dilediğini yerine getirirdi. Çocuklar, isteklerini şöyle bir tekerleme ile ifade ederlerdi:

Godi Godiyi gördün mü,
Godi'ye selâm verdin mi?
Godi burdan geçerken,
Bir tas suyun verdin mi?
Ver Allahım ver, bir sürü yağmur..

Buna benzer bir tekerlemeyi yine aynı oyun sırasında Mardin'de söylenirken tespit etmekteyiz[124]. Burada, Çömçe Gelin, Kars'taki "Godi"nin bir varyantı olan "Dodu" şeklinde ifade edilir:

Dodu Dodu neden oldu?
Bir kaşıkçık sudan oldu.
Verin Dodunun hakkını,
Gitsin ardına bakını.

Adıyaman ve Urfa ilimizde de, çocuklar yağmur yağmadığı, kuraklık olduğu zamanlar, Çömçe Gelin dolaştırırlar. Elazığ, Keban, Baskil ve Ağın çevresinde Çömçe gelin dolaştırma sırasında, Çömçe gelin için Dodi Dodi"; "Mulla" ve "Potik" gibi ifadeler kullanılır. Bu ilde, evlerden toplanılan yiyecekler, daha sonra bir yatır veya benzeri kutlu bir ağaç altına toplanmak suretiyle pişirilip topluca yenir. Yemeğin ardından, küçük - büyük herkes birbirini ıslatır. Bunun, yağmur yağmasına sebep olacağına inanırlar[125].

Bitlis ili içinde, çocuklar, yağmur yağması için Çömçe Gelin dolaştırırken, evlerden yağ, un ve benzeri yiyecek maddelerini toplarlar. Burada, çocuk-

122 *M.Köse, 'Godu Godu'* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1965, s. 187, sh. 3650, 52*

123 *N.Gözaydın, 'Çuvaşlarda Yağmur Duası',* ***Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri. Bildiriler.*** *Ankara, 1976, sh. 44-49.*

124 *H.Selvi, 'Suruç köyünde yağmurduası'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1969, s.254, sh. 5291.*

125 *A.Buran, 'Fırat Havzasında yağmur duası ve yada taşı'* ***Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,*** *1988, s.19, sh. 74-76.*

126 *A.Buran,* ***a.g.m., a.g.y.,***

lar "Çömçe Gelin"i "Çemçe Gelin" şeklinde ifade ederler ki, "Kepçe Gelin" anlamına gelirmiş. Çocuklar, onunla ev ev dolaşırken şu tekerlemeyi söylerler:

Çemçe gelin cem ister,
Allah'tan yağmur ister,
Verene oğlan ister.
Vermeyene kız ister...

Hediyeleri verilmeden önce, ev sahibi üstlerine su döker ve sonra, çocukların isteğini yerine getirir. Bitlis'te, bu hareketle yağmur yağacağına inanılır.

Sarıkamış'ta, kuraklık olduğu zaman, halk Ağbaba Dağına çıkar, orada yatan **Ağbaba**'ya dilekte bulunurlar. Ağbaba'nın, böylece onlara, yağmur yağması için yardım ettiğine inanırlar.

Fırat yöresinde çocuklar suyla çok oynarsa, yağmurun yağacağına inanılır. Bu yüzden, büyükler, suyla oynayan ve çeşme altında ıslanan çocuklara, "yağmur mu yağdıracaksınız!" diye çıkışırlar[126]. Aynı inanç Kars ilinde de mevcuttur. Tunceli, Bingöl ve Adıyaman çevresinde yağmur yağması için köyün kadınları, köyün çobanını, akar suya atarlar. Bazı yerlerde de çobanın sadece sopası suya atılır. Yağmur yağması içinkimi köyde muhtarı çeşmede ıslatırlar[127].

Erzurum ve çevresinde Ay'ın gökte donuk gözükmesi halinde o gece yağmur yağacağına inanılır. Güneşli havada yağmur yağarsa, o sırada kurdun doğurduğna inanılır. Bu çevrede, yağış çok olur ve zarar verirse, onun, o yağmurdan oluşan çamurdan yapılacak bir kurmbağa ile duracağına inanılır. Kurbağa, Kıbleye bakan bir duvar deliğine konursa, yağmur kesilir, yağmazmış[128]. Urfa'da, böyle durumlarda şemsiyeyi açıp kapamak suretiyle yağmurun kesileceğine inanılır[129].

Elazığ'da, yağmur yağması için, "Godi Godi" dolaştırıldıktan sonra, gençler ateş yakar ve ateşin etrafında halka olurlar. Yağmur duasını bir kişi yapar. Bunun, komik bir cübbesi vardır. Diğerleri, toplu halde onun dediklerini tekrar ederler. Elazığ'da yağmur duasına, Harput Kalesi'ne giderler ve oradan yaparlar[130].

---

127 *M.Köse,* ***a.g.m., a.g.y.***

128 ***Cumhuriyetin 50. yılında Erzurum,*** *1973 İl Yıllığı. İstanbul, 1974, sh. 193-200*

129 *M.Çini, a.g.m., a.g.y.*

130 *H.Tanyu,* ***Türklerde Taşla İlgili İnançlar.*** *Ankara, 1968, sh. 179-180; V.Tanyıldızı, 'Millo Potik Ne İster'* ***Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Dergisi,*** *1989, s.1, sh. 27.*

Erzurum, Mardin ve Sivas'da çobanlar, sürülerini de, yağmur duasına çıkarırlar. Dua esnasında eller toprağa döndürülür. Koyunların melemeleri sağlanarak merhamet celbedilmeye çalışılır. Böylece yağmurun yağacağına inanırlar.

c. Saya : Saya, koyunların döllenmesi günü yapılan şenliğe verilen addır. O gün, kuzular, ana karnında canlanmış, hayat bulmuş kabul edilir[131]. Bereket ile ilgili bu şenlikler bayram niteliği taşır. Bu bayram, Kars ve civarında "Saya Kutluğu" adıyla da kutlanır[132]. Doğu Anadolu yöresinde, hayvancılıkla uğraşan hemen her ilde döl almayla ilgili şenliklerin yapıldığı, o gününün kutlandığı görülmektedir. Döl almanın bereketli olması için yapılan şenlikler, şüphesiz başlangıçtaki inançlarda görülen iyeleri memnun etmek için yapılan merasimlerin kalıntılarıdır[133]. Onları memnun etmek suretiyle, döl almanın bereketli geçeceğine inanılırdı[134].

Kars'ta, Koç katımından önce, koçlara, kız ve gelinler, koç bezeği adı verilen süslü başlıklar takar.

Bu çevrede, sürüye katılan ilk koç, karakoyun ile ilgilenirse, o yılın hafif geçeceğine, akkoyun ile ilgilenirse karın erken yağacağına ve kışın ağır geçeceğine inanılır. Ayrıca, bu ilde, koçkatımı sırasında yürüyen sürüyü ikiye ayırıp geçmek veya sürü içinden boş bir kapla geçmek, doğum günleri içinde evden tuz ve ateş çıkarmak, dışarı vermek uğursuzluk ve günah sayılır. Bu hareketlerle, dölün bereketinin kaçacağına inanan Kars ili insanları, o günlerde dik katli davranırlar.

Kars ve Muş illerinde, sağımdan sonra süt kabına nazar değmesin diye, içine sönmüş kömür atılır. Böylece, sağılan sütün nazardan korunacağına, göz değmesinin önleneceğine inanılır.

Kars ve çevresinde, koçkatımı sırasında, eve gelen ilk gelin koça bindirilir ise, doğacak çocuğunun erkek olacağına inanılır[135].

Saya, koçkatımı veya başka adlar altında döl ve dölün bereketi ile ilgili

---

131 *P.N. Boratav, 'Saya'.* ***Folklora Doğru,*** *1975, s.42, sh. 3-10; A.Özcan 'Saya'.* ***Folklor Postası,*** *1945, s.5, sh. 11; M.F.Kırzıoğlu, 'Koyuncu Türklerde saya şenliği ve Karsta derlenen sayacı türküler'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1959, s.115, sh. 846-47.*

132 ***Kars il yıllığı,*** *1967. Ankara, 1967, sh. 185-204; M.Turan, 'Karsta Koçkatımı'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1967, s.214, sh.4103. N.Onk. Iğdır Folklorundan Sayacı sözleri'.* ***Kars Eli,*** *1966-67, C.3, s. 28, sh. 9-16.*

133 *H.Çay,* ***Türk Ergenekon Bayramı.*** *Ankara, [illegible], sh. 56.*

134 *M.Turan,* ***a.g.m., a.g.y.,;*** *B.Şeker, 'Erzincan'da saya gezme geleneği'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1967, s.213, sh. 4883*

135 ***Kars İl Yıllığı,*** *1967. Ankara, 1967, sh. 185-204.*

yörede pek çok pratiğe rastlanır. Bunlar, birbirinden nüans ile farklanır ama, altlarında yatan inanç aynıdır.

Erzurum'un Bardız ilçesinde, koyunların sütten kesilmeden önceki son alınan sütleri tarlalara saçı olarak serpilir. Bu süt tarlalara serpildiğinde, yıl ekin bol ve bereketli olurmuş, diye inanılır. Yine bu ilde, Şenkaya çevresinde, koç katımından sonra, büyük bir kap içine doldurulan su, koyun sürüsünün üzerine dökülür. Bunun adına, "Çiçek suyu" denir. Çiçek suyu koyunların üzerine döküldüğü zaman dölün bol ve bereketli olacağı inancı yaygındır. Güzün, koçkatımı sırasındada, boynuzlar boyanır ve dölün bereketli geçmesi için her birine birer kırmızı elma bağlanır.

M.Kutlu'nun bir tespitine göre, Şavak Türkmenleri arasında koçkatımı, mevsimlerin başlangıcına işaret eder. "Koçtur, kıştır; döldür, yazdır." denirmiş ve bununla, döl dökülünce yazın başladığını, koç katılınca da, kışın başladığını vurgularlarmış[136]. Koçkatımı ile ilgili yörede pek çok tespit yapılmış ve yayınlanmıştır. Dolayısiyle bütün örnekleri sıralamak yerine, tipik örnekleri ve tespitlerimizi sunmakla yetiniyoruz[137].

D. ÖLÜM - MEZAR, YAS VE YUĞ TÖRENİ :

a. Ölüm ve Mezar : Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini mezara gömerken, altın sırmalı elbiseler giydirip tabuta koyarlardı[138]. Tabut daha sonra bir sanduka içine yerleştirildikten sonra mezara yerleştirilirdi. İki katlı olan Hun mezarlarında, bir oda bulunurdu. Ve bu odada tabut / sanduka güney - kuzey istikametine göre yerleştirilirdi[139]. Bu mezar tipleri yöremizde de tespit edilmiştir[140]. Sözkonusu mezarlardan anlaşıldığına göre, Türkler Hun çağından itibaren görülen bu mezar şekillerini Anadolu'ya geldikten sonra da kullanmaya devam etmişlerdir.

Batı Hun Türklerinin efsanevî kağanı Atilla, ölümünden sonra, altın,

---

136 *M.Kutlu,* ***Şavaklı Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık.*** *Ankara, 1978, sh. 115-117.*

137 *T.Koçer, 'Malatya'da Koçkatımı'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1968, s.225, sh. 4714; A.Şentürk, 'Koç koyurma'.* ***Türk Folklor Araştırmaları.*** *1972, s.280, sh. 6470; N.Taner, 'Ağrı bölgesinde koç katımı'.* ***Türk Folkloru,*** *1980, s.10, sh. 25-28; E.Kuzucular, 'Gelenekler, koçkatımı'.* ***Sivas Folkloru,*** *1973, s.7, sh. 16-17.*

138 *Y.Akpınar. 'Altın Elbiseli Adam'.* [illegible]

139 *S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *s.8, sh. 369*

140 *M.Eröz, 'Türk Topluluklarının ölüm adetleri üzerine bir deneme'.* ***Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu.*** *İstanbul, 1987, sh. 281-296.*

gümüş ve demirden bir tabut ve sanduka içine yerleştirildikten sonra, geceleyin gizlice bir yere gömülmüştür. Bu gizlilik, ata ruhunun düşman eline geçmemesi, ona bir fenalık edilmemesi endişesi ve inancından kaynaklanmaktaydı. Atilla'nın mezarına düşmandan aldığı silahlar, kıymetli taşlarla süslü at takımları konmuştur. Gömüldüğü yeri kimse bilmesin diye, onu gömen köleler de, hemen öldürülmüştür[141].

Kars'ta ölenler, mezara götürülürken, atları varsa, bu atlar süslenir, ölenin giydiği elbiseler üstüne bağlanır ve heybesi boynuna asılır. Onlar da, mezara götürülür. At, cenazenin önünde gider[142]. Bu inancın, ata ruhu ile bağlı olduğu anlaşılmaktadır[143].

Muş, Iğdır, Kars ve Bulanık çevresi ile Arpaçay köylerinde rastlanılan ata mezarları ile ilgili inanç, Hun çağından beri sürüp gelmektedir. Bu çevrede, ata mezarlarını düşman elinde olması, yahut çiğnenmesi hoş karşılanmaz ve böyle haller, hakaret kabul edilir ve kavga sebebi olur. Bu sebepten, düşman toprağında kalan mezarları alıp götürmek ve emin bir yere taşımak yörede yaygın bir pratiktir. Kimi insanlar, mezarları sahipsiz kalmasın diye, bulundukları yeri terkedip gidemezler ve gidenleri ayıplarlar[144].

Atillâ ile ilgili bir başka rivayete göre, o bir ırmağa gömülmüştür. Bu adetin Hazar ve Oğuz Türklerinde de görüldüğü söylenir. Bu tür mezarlar için, önce ırmak yatağı değiştirilir. Sonra ölü, bu ırmak yatağında açılan mezara defnedilirdi. Bilahare, ırmak yine eski yatağına çevrilir ve mezar sular altına bırakılırdı[145].

Asya Hunları, öleni ve atını, eşyaları ile beraber yakarlardı. Bu hareket, ateşin temizleyici olma inancından ileri geliyordu. Ünlü kişiler, alplar için ölünce, anısını yaşatmak için adına bir bark yapılır ve bir heykeli dikilirdi. Köktürk kitabelerinde olduğu gibi, adına bir kitabe yazmak ve yaptığı işleri anlatmak bir gelenek idi. Ayrıca, onun savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı, mezarına dikilen "balbal" denilen sembolik taşlarla ifade edilirdi. Altay ve Sibirya Türk mezarlarının kiminde bu taşların kilometreye varan uzunlukta sıralandığına rastlanmıştır[146].

---

141 *S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.***

142 *M.Turan, 'Kars'ta ölüm ile ilgili gelenekler'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1983, C.IV, sh. 547-57.*

143 *D.W. Eberhard,* ***a.g.e.,*** *sh. 85.*

144 *Hunlar, M.Ö. 78 yılında, ata mezarlarını bozan Wuhuanları 20 bin kişilik bir ordu göndererek şiddetle cezalandırdılar (Bk. B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi. Ankara, 1981; sh. 124.*

145 *S.Buluç, a.g.m.,* ***a.g.y.,*** *s. 8, sh. 368.*

146 *İ.Kafesoğlu,* ***Türk Bozkır Kültürü.*** *Ankara, 1987; sh. 96; İbn Fazlan,* ***a.g.e.*** *sh. 80.*

Orta Asya Türkleri'nin ölen büyükleri, ataları için yaptıkları mezarlar, Anadolu Türk mimarisinde kümbet adı verilen bir tarz ile gelişme sürecini tamamlamıştır. Kurban edilen hayvanların başları da bir sırığa veya kapı üstüne iliştirilirdi[147].

Erzurum ve Kars köylerinde At'ın kafa kemiği ambarların kapı başına çakılır. Değirmen ve ambarların üzerine, sırığa geçirilmiş olarak dikilir. Evlerin ve ahırların kapı başlarına koç kafası çakılır.

Uygur Türkleri, ölen kişiyi silahları ile techiz ettikten sonra mezarın ortasına yerleştirirlerdi. Bu, ölenin, öbür dünyada da onlara ihtiyacı olacağı, gerektiğinde yapacakları savaşlara onların da bir koruyucu olarak katılacağı inancından kaynaklanıyordu[148]. Bu mezarların yapısı, taşların dik dizilişi Ahlat mezarlarında rastaldığımız üslûpla benzerlik gösterir[149].

Bey veya daha yüksek dereceli kişiler ölünce, onlar, çadırda oturup buyruk verdikleri pozisyonda mezara yerleştirilip gömülürlerdi. Mezarın üstküne **Baydara** denilen içle doldurulmuş at dikerlerdi. Türkler, Mezara konan diğer eşyalar gibi, ölenin gerektiğinde, bu ata binip istediği yere gideceğine inanırlardı[150].

Ata mağaraları, ata mezarları, yani ölenlerin defnedildiği yerler, Türkler için mukaddestir. Oralar kirletilmez, yabancıların ayak basmasına izin verilmez. Ata mezarları muayyen zamanlarda ziyaret edilir ve bu mezarlarda ataların ruhlarını memnun edecek şekilde âyinler yapılır, kurbanlar kesilirdi[151].

Doğu Anadolu yöresinde, mezarlık olan yerlere karşı da büyük saygı gösterilir. Buraların kirletilmemesine dikkat edilir. Yukarda da belirtildiği gibi Türkler mezarlara ölenin, savaşlarda öldürdüğü veya öbür dünyada hizmetinde olmasını istediği insanları sembolize eden, "balbal" adı verilen taşlar dikerlerdi[152]. O insanların, bu şekilde ölünün ruhuna, öbür dünyada da hizmet

147 *C.O. Tuncer, 'Anadolu Selçuklu kümbetlerinin Gelişimi ve özellikleri4 Teksir.* ***X. Milletlerarası Türk Tarih Kongresi.*** *Ankara, 1986.*

148 *S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *s.8, sh. 370.*

149 *B.Karamağralı, 'Türk Damgalarının devamlılığı hakkında'.* ***Türk Dünyası Araştırmaları,*** *1980, s.9, sh. 5-24.*

150 *S.Buluüç,* ***a.g.y.,*** *s.8, sh. 370*

151 *Kaynakların verdiği bilgilere göre Köktürk çağında, Ötüken dağında oturan Kağan, her yıl atalar mağrasına kurban [illegible] üzere beyleri gönderirmiş. Batı Köktürkleri de bu işi yüksek dereceli bir beyi göndermek suretiyle yaparlarmış (Bk. S.Divitçioğlu, a.g.e., sh. 44; İ.Kafesoğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 92).*

152 *M.F.Köprülü,* ***Edebiyat Araştırmaları.*** *Ankara, 1966; sh. 88; İbn Fazlan,* ***a.g.e.,*** *sh. 123-130; S.Buluç,* ***a.g.y.,*** *s.8, sh. 369. A.İnan,* ***Şamanizm..*** *sh. 231.*

edeceklerine inanılırdı. Bugün Elazığ yöresinde Kocaköy'de "balbal" taşlarının mevcudiyeti tesbit edilmiştir[153]. Yine inançlara göre, koruyucu ruhları temsil eden kutlu hayvan heykelleri de mezar etrafına dikilirdi. Bunlardan birtanesi de koç / koyun heykelleridir. Bu heykellerin Doğu Anadolu sahası mezarlarında yaygın biçimde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bingöl, Bitlis,Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van, Tunceli ve Malatya illerinde koç ve koyun heykelli mezarlara sık sık rastlanılır[154]. Başlangıçtaki Türk inançlarının yörede, İslâmi bir renkle imtizaç etmiş bir biçimde hâlâ yaşadığı tespit edilmiştir. Koyunun yanı sıra, at heykellerine de hem Orta Asya Türk mezarlarında hem de Doğu Anadolu'da rastlanır[155]. Doğu Anadolu'da araştırma yapan B.Nikitin, bu mezarlardan söz ederken, bu anıtların bir, iki ay veya bir yıl sonunda dikildiğine işaretle, bunların, Bozlu, Doşlu, Karakışlağ ve Seyyidler köyünde rastlanan Kürt mezarları olduğuna dikkati çeker. Orta Asya Türklerinin inançlarını taşıyan ve bu inançlara yapılan mezarların çok eski bir maziye sahip olduğunu düşünürsek, yöre halkının ve bu mezar sahiplerinin de geleneği oradan buraya taşıyanların torunları olduğu açıkça anlaşılır. Burada, sanırız Nikitin, Kürt sözü ile bir etnik grubu değil, Doğu Anadolu'da yaşayan göçebe veya yarı göçebe Türkler'i kastetmiş olması icab eder. Koç / koyun, at heykellerinin Türk inanç sisteminin ve ata ruhu inancının en bariz göstergelerinden biri olduğunu Nikitin'in bilmemesi düşünülemez[156].

Orta Asya Türklerinde olduğu gibi, oradan Anadolu'ya akıp gelen ve buraları yurt tutan atalarımız, inançlarını[157], geleneklerini törelerini, görenekle-

153 *A.Çay, 'Tunceli Mezartaşları ve Türk kültüründeki yeri'.* ***Doğu Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)*** *Ankara, 1986, sh. 381-397.*

154 *N.Akdemir, 'Kocaköyde balbal taşları'.* ***Türk Folkloru,*** *1986, s.68, sh. 88*

155 *A.Çay.* ***Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezartaşları ve Türklerde Koç koyun meselesi,*** *Ankara, 1983; sh. 34-36; H.Z.Koşay, 'Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı'.* ***Türk Kültürü Araştırmaları,*** *Dr.Emel Esin'e Armağan, Ankara, 1986, sh. 81-84; N.Sevgen, 'Anadolu'da koyun ve at motifli mezartaşları* ***'Türk Dünyası'*** *Ağustos 1950. sh. 81-83, T.Gülensoy, 'Pülümürün Sağlamtaş köyü mezarlığı üzerine notlar'* ***Fırat Havzası Folklor ve etnografya sempozyumu Bildirileri,*** *Elazığ, 1985, sh. 105-108; 'Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları ve Folklorumuzdaki İzleri'.* ***II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri,*** *Eskişehir, 1987. sh. 105-128; T.Baykara, 'Mirseyit (Tanır) Köyü Mezarlığı,* ***Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,*** *Erzurum, 1972, s.4, sh. 53; H.Eroğlu, 'Suşehrindeki Oğuz damgaları ve Türk Boyları'.* ***Türk Kültürü Dergisi,*** *1973, s.123, sh.141-147.*

156 *B.Nikitin,* ***Kürtler,*** *Sosyoloji ve Tarihi İnceleme . İstanbul, 1975; A.İnan,* ***Makaleler ve İncelemeler..,*** *sh. 497-99.*

157 *B.Oğuz, 'Anadolu alevilerinin kökenleri'.* ***Folklor ve Eebiyat Araştırmaları.*** *İstanbul, 1984, sh. 365-392.*

rini[158], sanatlarını[159], müzik[160] ve türkülerini, yer adlarını[161] da beraberinde götürmüşlerdir. Mezar ve mezartaşları ile mezarlara dikilen heykeller de, inançların taşındığını gösteren en sağlam belgelerdir[162]. Bu belgeler ve onlara bağlı inançlar[163] hâlâ insanlarımız arasında hayat buluyorsa, Türklüğün ayrılmaz parçaları haline dönüşmüş olmalarından kaynaklanıyor, demektir. Onlar, Türklüğün hafızası gibidir. Yahudi milletini de yeniden dirilten bu şuurları değil mi? Hafıza ve şuur kaybına uğramamak için, Doğu Anadolu insanımızın yaşattığı eski Türk hafızasını ve şuurunu çok iyi değerlendirmek gerekir. Dili kaybolan Türk'ün, hafızası ve şuuru da kaybolunca, eriyeceği ve başka kimliklerde yok olacağı tarihen sabittir. Çin örneğinde veya Orta Avrupa ve Rusya'da /Urallar'ın batısı/ eriyip yok olan Türkler gibi... Bengü Taş kitabelerinde de şuur kaybı sırasında uğranılan felâketler hatırlatılır[164].

Doğu Anadolu'da rastlanan koç / koyun heykelli mezar taşlarına ayna da konmuştur. Gök ile bağlı inançlarda ayna, güneş ve ayı sembolize eder[156]. Orta Asya Hun Türkleri'nin mezarlarında ayna bulunması da bunun bir neticesidir. Aynı inanç, yörede de yaşamaktadır[166].

Tunceli'de gece ayna ile ilgili hiçbir işlem yapılmaz. Aynaya bakılmaz, traş olunmaz, saç ve sakal kesilmez. Gece aynaya bakmak, Kars yöresinde de yaşlılar tarafından uygun bulunmazdı.

Tunceli'de, ata mezarlarında, Ortaasya'da olduğu gibi, büyük saygı gösterilir. Mezarlar, ya orman içinde, ya dağ tepelerindedir. Halk, bu mezarları ziyaret edip kurbanlar keser ve saz çalıp ağız yakarlar. Bu da, eski Türk hayatında ata ruhlarını memnun etme inancının, Tunceli'de görülen izleridir. Muş'ta özellikle Varto yöresinde buna benzer inançlar mevcuttur. Burada bir

158 *O..Türkdoğan, 'Doğu Anadolu'nun sosyal yapısı'.* ***Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu.*** *Tunceli, 1985, sh. 47-69.*

159 *B.Karamağralı, 'Türk halk sanatında kurt motifi'.* ***III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1986; C.IV, sh. 161-164; H.Önkol, 'Anadolu Selçuklu Türbeleri'.* ***Türk Kültürü dergisi,*** *1985, s.281, sh. 29-34.*

160 *S.Y.Ataman, Yüz Türk Halk Oyunu. Ankara, 1975; M.G.* ***Gazimihal, Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları.*** *İstanbul, 1928;*

161 ***Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri.*** *Ankara, 1984.*

162 *E.Öcal, 'İstanbul müzelerinde börklü mezartaşları'.* ***Türk Dünyası Araştırmaları,*** *1981, sh. 11, sh. 51-75.*

163 *M.F. Kırzıoğlu, 'Dede Korkut Kitabında Harput bölgesi İlbeyleri'.* ***Yeni Fırat Dergisi,*** *1963, S.16, sh. 3-4; S.Sakaoglu, 'Doğu Anadolu Folklorunda Millî Kalıplar.* ***Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu.*** *Tunceli, 1985, sh. 83-91; A.Buran, 'Dede Korkut hikayelerinin Doğu Anadolu Varyantları'.* ***Sultan Baba ve Köroğlu.*** *Elazığ, 1987, sh. 35-40.*

164 *H.N.Orkun,* ***Eski Türk Yazıtları.*** *İstanbul, 1936, 4 cilt. Sh. 41.*

165 *A.Çay,* ***Anadolu'da Türk Damgası.*** *Ankara, 1983.*

166 *A.Çay,* ***a.ge.,*** *sh. 26*

de, "mezar kaldırma" adı altında, ata mezarı ziyaret edilmektedir. Bu gün Rumî takvime göre, Haziran'ın üçüne isabet eden gün, köy ve civar köy halkı, mezar başına davet edilir. Gelenler, beraberinde söğüş kapama, helva, peynir getirir. Delikanlı ve kızlar en güzel elbiselerini giyip gelir, mezarın başına çiçek bırakırlar. Sonra, hazin bir hava ile mezarın üstü sökülür, mezar düzeltilir ve taşlarla etrafı tanzim edilir, daha önce hazırlanmış mezartaşları dikilir. Dua edilir. Kurulan sofralarda yemekler yenir ve Fatiha ile tören bitmiş olur[167]. Bu adet, atalarımızın definden bir yıl sonra düzenledikleri Orta Asya **yoğ** törenlerinin[168] bir bakiyyesi görünümündedir[169]. Doğu Anadolu'da mezar taşlarına yapılan hayvan, kuş, silah, bitki ve benzeri resimler ve hayat sahnelerini gösteren kabartmalar, yine eski Türk inançlarının şuuraltı devamından başka birşey değildir[170]. Bunların bir kısmı, asıl anlamları ve fonksiyonları unutularak yapılmış olsa bile, onlar, ata ruhlarını memnun etmek, yardıma çağırmak, düşmanla mücadeleye giderken silahlarını yanında bulundurmak inancından kaynaklanan semboller olarak yapılmışlardır. Ata ruhu inancının izleri bu yörede güçlü bir biçimde yaşamakta ve Türk inanç sisteminin bir kısmını bu şekilde diri tutmaktadır[171].

Bir çocuk çok ağlarsa, Gaziantep'te, bu, **uluma** sayılır ve ulumaya **ölüm haberi,** diye inanılır. Uluma'nın sonunda, bu haber gelmesin, diye çocuğun / uluyanın gömleği loğ taşına getirilir. Böylece, ölüm, uluyana isabet edip, ölümü çağırmasının cezasını çekermiş[172]. Ulumanın bu özelliği dolayısıyle, kö pek ulumasını durdurmak için, onu, ya kovalarlar veya öldürmek mecburi yetinde kalırlar.

Kars ve çevresinde ölenin karnı üstüne bıçak, makas gibi demir cinsin den aletler konur. Böylece, ölünün şişmeyeceğine inanılır. Urfa'da ise, ölünün üzerinden kedi atlamasını uğursuzluk sayarlar. Eğer ölünün üstünden kedi atlarsa, onun hortlayacağına inanılır. Ayrıca bu ilimizde, yeni gelinler, ziynet eşyaları ile beraber defn edilir. Sivas'ın bazı köylerinde de, ölüyü sevdiği eşyalarla gömdükleri, zaman kış ise, buna yatak -yorgan ilâve edildiği tespit edilmiştir[173].

167 *M.Ş.Fırat,* ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi.*** *Ankara, 1985, sh. 241.*

168 *A.İnan,* ***Eski Türk Dini Tarihi.*** *Ankara, 1976, sh. 61; İ.Kafesoglu,* ***Türk Bozkır Kültürü.*** *Ankara, 1987, sh. 91; E.Esin,* ***a.g.e.,*** *sh. 80-89; S.Diviçioğlu,* ***a.g.e.,*** *sh. 94; S.V. Örnek, 'Anadolu Folklorunda Yas'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri.*** *Ankara, 1974, sh. 399-409.*

169 *S.V. Örnek,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *sh. 399-409.*

170 *E.Esin,* ***İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş.*** *İstanbul, 1978, sh. 3-142;* ***Türk Kosmolojisi.*** *sh. 125-146.*

171 *M.B.Aşan, 'Tabanbükü Şeyh Hasanköyü mezarlıkları'.* ***Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu.*** *Elâzığ, 1986; sh. 147-169; A.Çay, a.g.e.; İ.Görkem Harput Mezartaşları ve Kitabeleri,* ***Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu,*** *[illegible] 211; İ.Kaygusuz,* ***Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmişi Üzerine Araştırma, ...*** *İstanbul, 1983,*

172 *C.C. Güzelbey,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *s.4, sh. 19-36.*

173 *M.Eröz,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *sh. 345-355.*

Gaziantep havalisinde, evden ölü çıkarsa, ev süpürülmez ve yemek pişirilmez. Aksi yapılırsa, günah olacağına sayılır[174].

Bitlis'te, bir evden cenaze çıktıktan sora, o evde bulunan bütün sular dışarı dökülür. Bunun, ölü evi için iyi olacağına inanılır.

Malatya'nın Darende kasabasında, biri gurbette ölür ve oraya defnedilirse, sıladaki evinde, aile mensupları ölüye ait eşyaları ve diğer şahsi varidatını toplayıp yığar. Bunların etrafında oturup ağıt yakılır. Başsağlığına gelenler de, bu ağıt yakmaya katılırlar. Ayrıca, burada, bir de ağlayıcı kadınlar vardır. Buna **keyneni başı** denir[175]. Ölünün eşyalarına karşı gösterilen saygı ve yakınma semboliktir. Arkada kalanlar, ölenin ruhuna, burada ölmüş olsaydın ağıtın yine böyle yakılacaktı mesajını iletmek isterler. Böylece, onun rızası alınmış olur. Türk inançlarında, ata ruhları için yapılan işlemlerin bir kalıntısı olan bu hareketler aynı inançtan kaynaklanır.

Hakkari'de, kabristanda, defin sırasında çocuklara şeker dağıtılır. Ölülerin ruhları için dağıtılan bu şeker de, yine bir saçıdır.

Elazığ'da, evden cenaze çıkınca, evin içinde su kaynatılır ve buhar dumanının (buğusunun), bütün evi kaplaması sağlanır. Su, cenazenin ardından dökülür. İlkinde ev kırklanmış olur. İkincisinde, su yerine kaynamış su dökülerek ters hareket yapılır. Bu hareketle ölenin ruhunun dönüp sevdiklerini beraberinde getirmesine engel olunmak istenir. Bu inanç, ata ruhuna bağlı inançlardan kalmadır. Ancak, inancın asıl anlamı kaybolmuş ve böylece bir iz olarak kalmıştır.

Kars'ta, çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağına inanılır. Bu yüzden, ağlayan çocukları analar, "yaşın başını yesin" diyerek, babalarının ölmelerini önlediklerine inanırlar.

Kırk basan çocuğu Kars'ta, tedavi için, başka dinden olanların mezarlığında yıkarlar ve üç kere mezara bastırırlar. Ayrıca, çocuğun ana - babasına ait eşyalardan birer parça yakılıp tütsüsüne tutulması ile kırk basmasından kurtulacağına inanılır[176].

Ağrı'da çok ağlayan çocuğu, anası üç yol ağzına götürür. İlk geçen atlının önüne çıkarır ve onun tavsiyesine uygun hareket eder. Böylece, çocuğun ağlamasının kesileceğine inanılır ve evde bir ölüm tehlikesi önlenmiş olur.

Yörede, ölümle ilgili inançlardan çeşitli örnekler sunmuştuk. Bunlara

174 C.C. Güzelbey, **a.g.m., a.g.y.**. sh. 19-36.

175 T.Kutsi Makal, 'Anadolu'da ağıtçı kadınlar'. **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**. Ankara, 1986, c.II, sh. 245-51; M.Eröz, 'Türk topluluklarının ölüm adetleri üzerine bir deneme, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, s.35, sh. 56-57.

176 **Kars İl Yıllığı**, 1974, İstanbul, 1973, sh.185 - 204.

bir kaç tane daha ilâve edebiliriz. Meselâ, Sivas ve Maraş'ta ağır hasta ayağa kalkmak isteyip gitmesi gerektiğini söylerse; Erzurum, Erzincan, Maraş ve Sivas'ta hasta sevdiği veya güvendiği birini görmek isterse; Maraş ve Sivas çevresinde gayibden ses duyduğunu söylediği zaman; yine Maraş ve Sivas'ta hasta evine veya doğduğu yere gitmek arzusu çektiğini söylerse öleceğine inanılır.

Ölümle ilgili bir başka inanç da mezar ile bağlı. Sivas, Divriği ve Maraş'ta, mezar kazılan kazma - kürek eve getirilirse; Erzurum, Ezincan ve Sivas'ta, kazma - kürek üst - üste gelecek biçimde mezar üzerine bırakılırsa ve evde kaynayan kazan devrilirse, başka ölülerin de çıkacağına inanılır. Yine bu yörede, evden gece kazanın çıkarılması da, aynı biçimde yorumlanır.

Sarıkamış, Kars, Van, Ağrı, Erzurum, Malatya ve daha pek çok yerleşim biriminde, ölünün çıktığı yere, odaya, ertesi sabaha kadar yanan bir mum veya gazlambası yakılır. Cenaze, gece evde kalma zorunda ise, bu işlem yine yapılır ve ölü karanlıkta bekletilmez. Ölü, hastahanede beklemek zorunda olsa, orada da karanlıkta bırakılmaz. Bu inanç, ölümden sonra ruhun gezmesi, dolaşması ile ilgilidir. Işık, onun gezip görmek istediği şeyleri bulmasında, yol almasında yardımcı olur. Türk hayatında başlangıçtan itibaren, ölünün bulunduğu veya gömüldüğü yerde mum yakma, aynı inanca bağlı olarak sürüp gelmektedir[177].

b. Yas ve Yuğ Törenleri : Türkler'de ölülerin defni sırasında yaptıkları merasimlere, **yuğ töreni** adı verilirdi. Bu törenlere, **yuğcı, sığıtçı** adı verilen hususi kişiler katılırdı. Bunların ilki, ölenin maceralarını hikaye edip anlatır, ikincisi ağlayıcılık görevini yerine getirirdi [178]. Kırgız Türkleri, biri ölünce, ölünün etrafında üç kere dolaşıp tavaf ederler, ağlar ve sonra ölüyü yakarlardı. Kalan kemiklerini bir araya getirip toplar ve bir yıl geçtikten sonra, bu kemikleri mezara gömerlerdi. Ölü ardından ağlama, gerçek anlamda, bu sırada cereyan ederdi[179].

Atilla'nın ölümü sırasında yapılan yuğ töreninde, onun macerasını anlatan ağıtlar çalınıp söylenirken, dinleyenlerin yüzlerini yırtıp kanattıkları, atlarıyla ölünün etrafında dolaştıkları, düdüklerinin, davulların, çalıp - söyleyen ozanların ağıtları ile, acılarını ve gözyaşlarını içlerine akıttıkları söylenmektedir[180].

177 *Türkler her ayın 12 nci günü bir mum yakarak gece ışık ile göğü aydınlatırdı. Bununla, ölenlerin ruhlarını, yukarı ağarken güçlük çekmemelerini sağlardı. Işık ve ateş, kişileri karanlığın temsil ettiği kötülüklerden korumakta, temizlemekteydi. Mum yakma için bk. E.Esin,* ***a.g.e.****, sh. 14*

178 *A.İnan, a.g.e., sh. 118-120; K.Reinhard, 'Güney Türk ağıtlarının biçimleri'.* ***I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri****, Ankara, 1974, sh. 192-216; W. Radloff,* ***Sibirya'dan****, İstanbul, 1954-1957; 2.C, sh. 132.*

179 *Buna benzer daha eski defin âdetlerinin H'yung-nu kavimleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Bk. D.W. Eberhard,* ***a.g.e.****, sh. 69).*

Türkler'le ilgili bir yuğ törenini anlatan Stanislas Julien, bize gördüğü tören hakkında şu malumatı vermektedir:

".. Bir adam ölünce cesedini çadırına koyarlar. Oğulları, yeğenleri, ana, baba cihetinden akrabası hepsi birer koyun, yahut birer at, yahut çok sayıda sığırlar ve atlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne uzatırlar. Sonra onun etrafında acıklı feryatlar koparak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına gelince bir bıçakla yüzlerini çizerler: O çiziklerden çıkan kanın göz yaşlarıyla karışarak aktığı görülür. Bu yedi defa dönmek bitince artık dururlar ve uğurlu birgün intihap ederek ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı yakarlar. Bunların külleri toplanır ve ölü muayyen zamanlarda gömülür. Meselâ, bir adam ilkbaharda veya yaz mevsiminde ölürse, yaprakların çıkması ve ağaçların çiçeklenmesi zamanına kadar bekletilir. Muayyen zaman gelince, bir çukur açılarak ceset oraya gömülür. Cenaze merasiminin icrası gününde, ölünün ilk vefat gününde olduğu gibi, ana, baba ve akrabası bir kurban keserek atla koşarlar ve yüzlerini çizerler. Gömülme merasiminden sonra mezarın yakınına taşlar konulur ve bir kitabe dikilir. Dikilen taşların adedi, ölünün hayatı boyunca öldürdüğü düşman sayısına eşittir. Eğer bir kişi öldürmüşse bir taş dikilir. Kendilerine yüz veya bir taş dikilenler dahi yok değildir. Bir babanın, bir büyük kardeşin, yahut bir amucanın vefatından sonra, oğul küçük kardeş ve yeğenler, ölenin dulları, veya kız kardeşleri ile evlenirler"[181].

Bunların hayatında görülen bu yuğ merasimlerinin daha sonra, Köktürkler'de de görüldüğü ve devam ettiği bilinmektedir. Kitabelerde, Kül Tigin öldüğünde, bu yuğ töreni için geçen ifadelerde, yuğçı, sığıtçı, bark edici, bitig taş edici, bedizçi geldiğini öğreniyoruz. Burada, Kül Tigin'e ait yuğ töreninin ölümünden uzun bir süre sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani ilk törenden sonra, asıl yuğ töreni yapılmıştır ki, bu da eski töre'nin devam ettiğini göstermektedir[182]. Yuğ törenlerinde yüksek sesle ağlanıldığını İdil - Bulgar Türkleri[183] ile Hazar ötesi Türkleri'nde de görmekteyiz[184].

*180 S.Buluç, **a.g.m., a.g.y.**,s.8, sh. 367.*
*181 M.F.Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları.** Ankara, 1966, sh. 88-89.*
*182 S.Divitçioğlu, **a.g.e.**, sh. 96.*
*183 İbn Fazlan, **a.g.e.** sh. 2[illegible]*
*184 İsmail Aka, 'Hazar-Ötesi Türklerde Din ve Dini İnanışlar' **Türk Kültürü**, 1980, s.215-216, sh.307-311.*

Kazaklar'da ölünün gömüldüğü zaman, arkada bıraktığı dul zevcesinin kızlarının, saçlarını kesmesi adettir. Bunlar (kesilen saçlar), ölü ile beraber ve diğer eşyaları ile birlikte mezara gömülür[185]. İnsan saçı gibi, ölenin atının kuyruğunu kesmek de, bir mâtem alameti idi. Mâtemde, yasda olmanın bir işareti olarak Türkler, yas sırasında beyaz renkli elbise giyinirdi. Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, ölenin karısı bir yıl boyunca karalar giyinirdi. Buna mukabil kızlar, ak giyinir, kırmızı başörtüsü sarınırlardı[186].

Türkler'in, ölüleri ardından yaptıkları yuğ merasimleri muhtelif asırlar içinde bir takım değişmelere uğramakla beraber, başlangıçtan itibaren var olan âdetlerin esaslarını muhafaza etmişlerdir[187]. Ölünün ardından aş vermek, mezarı ev / oda şeklinde tertip etmek, tabut kullanmak, atı varsa kuyruğunu bağlamak.. gibi.. ağlamak, ağıt düzmek de devam eden unsurlar arasındadır[188]. Ölen için yapılan ilk yuğ töreni ile, asıl tören olan bir sene sonraki yuğ töreni, bugün yapılan ölüm merasimi ve ondan sonra ölünün kırkında yapılan ikinci tören arasında bir paralellik mevcuttur.

Türkler'de ata ruhlarına, ata mezarlarına karşı büyük saygı beslenir ve onları kızdıracak hareketlerin yapılmasından kaçınılırdı. Kendilerine yardımcı olmalarını sağlamak, hiddetlerini üzerlerine çekmemek, sevdiklerini beraberlerinde alıp götürmelerini önlemek için, onları memnun edecek hareketler yapmaya dikkat ederlerdi. Ölüm sırasında, bunu, üzüntülerini göstermek yolu ile ortaya koyarlardı. Yüz yırtmak, yaka yırtmak, sac yolmak ağlamak ve dövünmek gibi hareketler, bu üzüntünün derinliğini ve ondan ayrılmanın verdiği ızdırabı ölene anlatmak, onu buna inandırmak için yapılırdı[189]. Onların da kalanların kendileri için büyük üzüntü duyduklarına inancaklarına ve kalanlara yardım edici ata ruhu olacaklarına inanırlardı. Araştırma yaptığımız yörede buna benzer bir pratik tespit edilmiştir. Buna göre, Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde ölenin kıymetli eşyaları bir ağaç parçasına giydirilip süslenir. Etrafına dönülür; davul, zurna çalınır; ölünün yaptığı işlerden söz edilir ve üst - başlarını yırtarak üzüntülerini ifade ederler[190].

Orta Asya Türkleri arasında, ata ruhlarının, mensup oldukları aile fertlerini, boy ve kabile mensuplarını kötülüklere, düşmanlara karşı korudukları

*185 S.Buluç, **a.g.m.., a.g.y.**, s.8, sh. 367.*
*186 S.Buluç, **a.g.m., a.g.y.**, s.8, sh. 368.*
*187 S.V. Örnek, 'Anadolu Folklorunda yas'. **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri.** Ankara, 1974, sh. 399-409.*
*188 M.Ergin, **Dede Korkut Kitabı.** İstanbul, 1969; sh. 108 ve 236.*
189 [illegible]
*190 H.Başbuğ, **Yezidilik İnancı.** İstanbul, 1987, sh. 113; A.R. Yalgın, **Cenupta Türkmen Oymakları.** Ankara, 1977, c.I, sh. 61.*

na inanırlardı. Bu inanca göre, ata ruhlar düşmana karşı, bir güç olarak savaşlara iştirak eder, düşman ordusunun yenilmesine yardımcı olurlardı[191]. Türkler arasında bu inanç İslâmî devrede de, yeni bir renk kazanarak devam etmiştir. Şehitlerin, yeşil sarıklı gazilerin, evliyâların, gayb erenlerin, tıpkı ata ruhları gibi düşmanla savaşan orduya yardım ettiğine inanılırdı[192].

Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice kahramanlıklar, iyilikler yaptığını terennüm ederek ifâde ederlerdi. Bu tür yakınmaları ifade etmeye **ağıt yakma** denirdi. Muş çevresinde bu yakılan ağıtlara **sabu** denilmektedir[193]. Söz konusu kelime **Sagu**dan bozulmadır. Ölü için yakılan ağıtlara eskiden verilen addır. Amaç, yine bu ağıt yolu ile, ölenin ruhuna, üzüntülerin derinliğini anlatmak ve buna, onu inandırmaktır. Bu inançlar, Doğu Anadolu yöresinde de, muhtelif şekillerde izlerini sürdürmektedir. Kars ilinde, Azeri ve Karapapaklar, Ağrı'nın Tutak, Taşlıçay kasabalarında, Muş'un Bulanık, Van'ın Bahçesaray çevrelerinde olduğu kadar, Bitlis, Hakkari, Malatya, Adıyaman, Tunceli, Urfa, Gaziantep, Elazığ, Sivas ve Maraş illerinde de, aynı inancın izlerini taşıyan ağıt yakma mevcuttur[194].

Kimi yörelerde ölenin ardından aile fertleri arasında ağıt yakma kabiliyetine sahip kimse çıkmazsa, bunu, onlar adına yapacak kimseler bulunur. Para ile tutulan bu ağlayıcı ve ağıt yakıcılar, geride kalanların adına duyulan acıyı, ayrılıktan çekilen üzüntüyü, ağıt yakarak terennüm ederler ve aralarda "oy oy, vay vay, ah ah" gibi çığlıklar atarak ortalığı göz yaşına boğarlar. Geride kalanlara baş sağlığı dilemeye gelenler için de, bu çığlıklar devam eder.

Fırat / Elazığ çevresinde ölenin ardından kırk gün yas tutarlar. Ölenin ardından daha çok kadınlar ağlar. Kadınlar ve kızlar, acılarını ifade etmek için saçlarını / başlarını yolar, başlarını taşlara vururlar. Ölen kimse, çok sevilen biri ise, ardından ağıt da yakılır[195].

Ölenin ardından, definden sonra unutulmadığını ve hatırlandığını,

191 *Ata ruhları ile ilgili inançların halkımızın arasında hala yaşadığını gösterir efsanelerimiz vardır. Bunlardan bir örnek E.Andiç, 'Üç Şehitler Efsanesi' ve 'Kennir Baba Efsanesi',* ***Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması,*** *Yayına Haz.: C.Kavcar, M.Yardımcı, Malatya, 1988, sh. 38-39. M.Önder,* ***Anadolu Efsaneleri,*** *Ankara, 1966.*

192 *Bu sebeple ölüleri silahları ile mezara gömmek âettir (Bk. S.Buluç,* ***a.g.m., a.g.y.,*** *sh. 365-371.*

193 ***Cumhuriyetin 50. yılında Muş.*** *Ankara, 1974, sh.4*

194 *R.D.Özbek, 'Azeri Türklerinde niyet ve fal ile ölüm ve ağıt'.* ***Türk Kültürü Araştırmaları,*** *1962, M.Çinl,* ***a.g.m., a.g.y.;*** *M.Eröz, 'Tuncelinin sosyal ve kültürüel yapısına dair düşünceler'.* ***a.g.e.,*** *sh. 345-355; S.V. Örnek,* ***a.g.m.,***

195 *A.Gerçek, 'Fırat havzasında ölüm ve cenaze merasimleri'.* ***Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri.*** *Elazığ, 1985, sh. 83-94.*

öbür dünyada rahat etmesi için arandığını, anıldığını göstermek için, ölümün üçünde, yedisinde, dokuzunda, kırkında ve ölümlerinin yıl dönümlerinde merasim yapılır ve ziyafetler verilir[196]. **Ölü aşı** dökülür. Ölü aşına, yörede çeşitli isimler verilir. Bunlar arasında **kırk ekmeği, kazma takırtısı, kırk yemeği, can aşı, kazma-kürek hakkı, hayat yemeği** gibi isimler sayılabilir[197]. Bu aşa çokça insan çağrılır. Kars ilinde ölü aşı için hayvan kesilir. Bunu yapamayacak derecede imkanları kıt olan ölü sahibine, akrabaları ve komşuları yardım eder; veya koç / koyun verir. Böylece, ölenin memnuniyet duyacağına, ruhunun rahat edeceğine inanılır.

Kars çevresinde, ölenin yakınları, ardından ağlarken, dövünürler, üstlerini, başlarını yırtarlar. Göğüslerini döverler ve elbisenin bu kısmını yırtmaya çalışırlar. Ağlayanlar arasında yüzünü tırmalayan, başını duvara vuran da olur.

Kars ilinde, yaslı / yeni evinden ölü çıkan ailenin erkekleri, yapılacak ilk toya / düğüne, yakın akrabaları tarafından götürülür[198]. Aynı şekilde, yaslı evin hanımları da, ilk hamama, yakın hanım akrabaları tarafından götürülür. Aslında bu hareketlerin altında da, koruyucu ruhların, veya ölenin ruhunun hiddetini üstüne çekmeme inancı yatar. Bu sebeple, düğüne veya hamama kendi istekleri ile değil, akrabalarının ısrarı ile gittiklerini göstermek isterler[199].

Van'ın Karahan köyünde, ölü çıkan evin kadınları, kızları elbiselerini ters giyinirler. Bu, ölenin ruhunun, geride kalanları beraberinde alıp götürmemesi için alınan bir tedbirdir. Türk inancına göre, ölen, kimi zaman çok sevdiği[200] veya kötülük etmek istediği kişiyi de beraberinde alıp götürür. Söz konusu inancın bir neticesi olarak, ölenin ruhu şaşırtılmak amacıyla, elbise ters çevrilir. Van'da bu yas süresi, üç ile yedi gün arasında sürer. Yas tutma bitince, köyün ileri gelenlerinden biri, yas evi mensuplarını yemeğe çağırır. Yemeğe başlanmadan önce, elbiselerini ters giyen kadın ve kızlar, bunları düzeltirler. Başlarından kara yazmaları çıkarıp, al ve ak renkli yazmaları bağlarlar. O ana kadar traş olmayan yas evi erkekleri de, traş olur. Buna "yas kaldırma" adı verilir. Yemeğin yenmesi ile, ilgili aile, yas'tan çıkmış olur. Bu sanırım, "ölü aşı", "aş dökmek" gibi, ölenin ruhunu memnun etmek için verilen ziyafetler

196 *A.İnan,* ***a.g.e.,*** *sh. 61.*

197 *S.V. Örnek,* ***Halkbilimi.*** *Ankara, 1977, sh. 221.*

198 ***Kars İl Yıllığı,*** *1967. İstkanbul, 1967, sh.185-204.*

199 *M.Turan, 'Karsta ölüm ile ilgili gelenekler'.* ***II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler).*** *Ankara, 1983; C.IV, sh. 547-57*

200 *N.Tan, 'Karahanda ölü gömme ve yas tutma'.* ***Türk Folklor Araştırmaları,*** *1965, s. 189, sh. 3772-73.*

zincirini tamamlayan ve "yas kaldırma" adıyla anılan, üzüntülerin sonsuza kadar devam etmemesi gerektiğini, hayatın sürdüğünü vurgulayan yemektir. Ancak, yine burada da, tıpkı düğüne ve hamama gitmede olduğu gibi, ölünün ruhuna da, "bize kalsaydı, yasımız devam edecekti, ama büyükler bundan fazlasına müsaade etmiyor, bizi yanlış anlama" denmek istendiği, onun hiddetini önleme inancından kaynaklandığı açıktır.

Siverek kasabasında, ölü çıkan evin mensupları ve akrabaları ile yakın komşuları da, yas alameti olarak kara giyinirler. Üç gün süren yas sonunda, akraba ve komşular, kara elbiseleri çıkarıp renkli giyinirler ve yas evine de renkli elbiseler götürüp, oradakilere giydirirler. Böylece ölü çıkan evde "yas kaldırma" yapılmış olur ve hane halkı normal hayatına dönmek imkanı bulur.

Erzincan civarında, yas evinin kadın ve kızları, yasın yedinci günü hamama, çağrılır. Komşular, burada onlara aş döker. Yemek yenir. Birlikte yıkanılır. Böylece, yas bitmiş olur. Aynı işlem, Erzurum'da üçüncü veya yedinci günde yapılır. Ancak, burada hamama, komşu kadınları, ölenin sahipleri tarafından davet edilir ve aş verilir.

Doğu Anadolu'da cenaze töreninin üçüncü günü **semini** denilen özel bir ekmek pişirilir ve ikram edilir.

Urfa ve yöresinde, hamama ölü evi mensupları gider. Kadınlar tarafından düzenlenen hamamda aş vermeye, entarilik, mendil, kına ve çörek gibi şeyler gönderilmek suretiyle bütün akrabalar davet edilir. Yemekler yenir, temizlenilip hamamdan çıkılır ve böylece yastan çıkılmış olur. Sivas'ta, ölümün onbeşinci günü, ölü evi mensupları hamama götürülür.

Doğu Anadolu'nun hemen her tarafında, karalar giyilmesi yas tutulduğunu gösterir. "Yastan çıkmak" karaları çıkarmak, demektir.

Muş ilinde, ölenin evinde yas tutma haftalarca sürer. Bu zaman içinde, ağlayıcılar, ağıtçılar, ölenin ardından acıları dile getirir, terennüm eder. Yas sırasında ölü evi badana edilmez. Hamama gidilmez, kına yakılmaz, takı takılmaz. Başsağlığına gelenler de buna uyarlar. Ayrıca, bu üsre içinde ne düğüne gidilir ve ne de evde ocak yakıp yemek pişirilir. Yas'tan sonraki bayram'a "kara Bayram" adı verilir. Yasdan çıkma, ancak bu bayram geçince olur. Bütün bu hareket ve davranışların altında da, yine ölenin ruhunu memnun etme, onun gazabına uğramama inancı ve korkusu vardır. Mahiyeti itibariyle bütün bu pratikler Türklerdeki yas tutma inancının zengin izlerini taşımaktadır.

Türk inançlarında ıduk aynı zamanda ölenin ardından dökülen aşı, onun adına dağıtılan yiyecekleri ifade eder[201]. Yani, ölenin ruhu için adanmış, onun ruhunu memnun etmek için verilen yiyeceklerdir. Bu inanç Doğu Anadolu'da yaşamaktadır. Urfa yöresinde, ölü çıkan evin mensupları, onun adına komşu ve akrabalara helva ve tuz dağıtırlar. Tuz ve ekmek /tatlıda un olması/ hakkı inancı, Türkler'de çok eski bir inançtır ve buna büyük saygı duyulur[202]. Bu hareket ile, ölen ile dargın olanlar barıştırılmış, dostlukları kuvvetlendirilmiş olur. Bu yolla, ölen kişinin ruhu, huzura kavuşturulmuş olur. Tatlı yenince tatlı konuşulacağı, ölenin ardından kötü söz söylenmemesi gerektiği inancı, burada açıkca görülmektedir. Ayrıca, Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde, aynı inançtan kaynaklanan bir âdet vardır. Her cuma akşamı helva kavurmak, helva kavurma sırasında çıkan tatlı koku ile ruhların memnun olacağına, kokuyu duyanların helvadan yemesi halinde sevaba gireceğine inanılır[203].

Van'ın Karahan köyünde, bir ölen varsa, yapılan eğlenceler o an kesilir, düğünler türküsüz, davulsuz yapılır, oyun oynanmaz. Yas aylarca sürer[204]. Erkekler sakallarını, yas bitinceye kadar kesmez ve adınlar yas boyunca elbiselerini ters giyer, başlarına kara yazma bağlarlar. Kadın ve kızlar yüzlerini tırmalayıp kanatır, yanaklarına kömür karası çalarlar[205].

Ters giyinme çeşitli dini törenlerde, Altay ve Oğuz Türkleri'nde de görülmektedir[206].

Radloff, Altay ve Türk boylarında ölüm münasebetiyle yakılan ağıtları anlatırken, genç ölülerin ellerine kına yakıldığını belirtmektedir[207]. Orhun Abideleri'nde; yasdaki milletin saçını kulağını kestiği belirtilmektedir.

Diyarbakır'da, ölenin ardından kırk gün yas tutulur. Ölenin, öldüğü günün yıl dönümünde, ruhunun, evini ziyarete geldiğine inanılır.

Diyarbakır'da, Cuma günleri, ikindi namazından sonra mezarlığa gidilip, su ve sadaka dağıtılır, def çalınarak ilâhi okunur. Böylece mezarlıktaki ruhların, bundan memnun kalacağına inanılır. Bu inanç da yine ata ruhlarını memnun etme inancının devamıdır.

Hakkari'de, başsağlığına gidenler, ölü evine değil, yakın komşulara gider ve yedi kapı dolaşırlar. Bunun altında, kötü ruhu şaşırtmak, insanların

---

201 *A.İnan, a.g.e., sh. 617-18.*

202 *Ş.Elçin, 'Tuz-Ekmek deyimi üzerine'.* ***Halk Edebiyatı Araştırmaları***, *Ankara, 1977. sh. 74-81.*

203 *I.Melikoff, 'Helva töreni..' (Çev. C.Uğur).* ***Tarih ve Toplum***, *1985 s. 13, sh. 16-19.*

204 *N.Tan, a.g.m.*

205 *N.Tan, a.a.m.*

206 *A.İnan, a.g.m., sh. 387.*

207 *W.Radloff,* ***Sibirya'dan***. *İstanbul. 1954, C.I.K.I, sh. 132.*

ruhunu alıp götüren iyeyi atlatmak, aynı durumla karşılaşmamak inancı yatar. Orta Asya Türk inançlarında yer alan bu hareket de, mahiyeti unutulmuş olmakla beraber devam etmektedir. Cizre'de, başsağlığı camide kabul edilir, eve gidilmez, evde başsağlığına gidilmesi uğursuzluk ve daha büyük felâket getireceği inancı ile, hoş karşılanmaz. Amaç, önceki pratiğe benzer.

Ağrı, Bitlis ve Hakkari çevresinde yas, Cuma gününe kadar sürer. Buna, "Cumaya teslim etmek" denir. Bundan sonra, yas tutanların yas tutmaması, yastan çıkması gerekir. Aksi halde, günaha girileceğine inanılır. Bu inanç ve pratikte, Türk inançları arasında yer alan küçük aş'ın izi görülmektedir. Cuma namazı; burada merasimin yerini alır.

Ağrı köylerinde, yasta olan kadın, kara renkli elbise giyer. Zülüflerini toplayıp kimseye göstermez. Yüzünü yırtar, kanatır. Elbiselerini ters giyer. Kırk gün yas tutar. Bunu yapmayanlar hem ayıplanır ve hem de o kişinin başına felaketlerin geleceğine inanılır. Ayrıca, ölenin ruhunun da eziyet çekeceğine, huzursuz olacağı düşünülür.

Bitlis'te, ağıtçı kadınlar ağlayıp acınır ve ölen için methiye niteliğinde sözler söylerken yaslı ailenin kadınları da, saçlarını keserler. Bu şekilde, ölene saygı gösterildiğinde, duyulan acıyı ifade ettiklerine inanırlar.

Malatya'nın Darende kasabasında, ölenin ardından tutulan yas kırk gün sürer. Bununla beraber, aile ilk bayrama kadar da yaslı sayılır. İlk kırk gün içinde, erkekler traş olmaz. Ölçü aşı, ölenin evinde yenir. Komşular, bu eve yedi gün yemek taşır. Yedi gün sonra, ocak yakılır ve ölü evinin ocağında helva pişer. Helva kokusunun etrafı sarması sağlanır. Helva konu / komşuya dağıtılır. Yas'ın kırkıncı günü, yine aş verilir ve mevlût okunur ve fakirlere para dağıtılır. İlk bayram ile, yas'tan tamamen çıkılmış olur. Başlangıçtaki inançlarımızın kalıntısı olan bu işlemler, Darende'de hâlâ yaşamaktadır.

Tunceli'de, ölenin mezara defnedilmesinden bir yıl sonra öldüğünde, mezarlıkta ziyafet verilir. Bu ziyafete akrabalar ve bütün komşular çağrılır. Ölenin ruhunun bundan memnun kalacağına inanılır. Bu bir cins, aş dökme, ölü aşı dökme veya büyük yoğ diye bilinen, atalardan kalma inancın devamıdır. Amaç, ata ruhlarını memnun etme, onların rızasını kazanma inancına dayanır.

Bitlis'te, yas evi, ilgilenen komşu sıralamasında, yedinci günde sıra kime gelmişse, o kişi yaslı aile erkeklerini alıp traşa götürür. Böylece, o ailenin acısının paylaşılmış olduğuna inanılır. Bu bir nevi, "yas kaldırma"dır. Yedinci günde bu hareket ile, yastan çıkılmış olur. Sakalın kesilmesi de yeni bir günün başladığına, yeniden doğulmus olduğuna işaret eder. Yeniden dirilmek, sembolik biçimde de olsa bir inanç olarak bu şekilde kendini burada göstermektedir.

Elâzığ, Kars, Ağrı ve Hakkari'de, Malatya ve Sivas'ta, ölen kardeşin eşini alma veya ölen gelinin kız kardeşiyle evlenme ile, ölenin ruhunun rahat edeceğine, huzur bulacağına inanılır[208].

Malatya'nın Darende kasabasında, ölünün defnedilmesinden itibaren üç gün mezarı başında ateş yakılır. Bunun bir dini vecibe olduğuna inanılır.

208 *Eski Türk hayatında evlenme adetleri hakkında bk. S.Divitçioğlu,* ***a.g.e.****, sh. 158 İ.Kafesoğlu,* ***Türk Bozkır Kültürü****. Ankara, 1987, sh. 15-17.*

SÖZ SONU :

Doğu Anadolu sahasında, başlangıçtan beri var olan Türk inançlarının izlerini tespit ve tasvir etme ile ilgili bu araştırmamızda, kaydettiğimiz örnekleri çeşitli başlıklar altında ifade etmeye çalıştık. Vardığımız sonuçların en çarpıcısı, denilebilir ki, başlangıçtan beri var olan inançlarımızın ilk Türk yerleşmesi olan bu sahada, hâlâ bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşıyor, olmasıdır. Tabiatiyle, Türk inanç yumağı içinde yer alan bütün bu unsurların, eski yapılarını ve fonksiyonlarını koruyarak yaşadıkları söylemek zordur. Bunların bir kısmı, asli fonksiyonları unutularak şekli hareket ve davranışlara dönüşmüştür. Kimi inançlar, yeni dinin renkleri altına saklanarak hayatiyetini korumuştur. Bir kısmı ise, eğlence karakteri kazanmıştır. Meselâ yağmur duası için gezdirilen çömçe gelin ve godi godi gibi...

Tanrı inancı, kanaatimizce başlangıçtan beri değişmemiştir. Ancak bulunduğu yer ile ilgili inanç, göğe el açıp yakarmak, yüzünü göğe doğru tutup "ey Allahım" diye hitap etmek, yukardakinden korkmak şeklinde yaşıyor denilebilir. Yardımcı ve koruyucu iyeler, İslâmiyet içinde yerlerini dört büyük meleğe /Azrail, İsrafil, Mikâil ve Cebrail/ bırakmıştır. Umay'ın yerini Fadima Ana almıştır. Kara iyelerden Erlik, yerini Şeytan'a bırakmıştır. Bununla beraber, iyelerin / ruhların cin şeklinde tasavvur edilmesi ile bölgede yaşadığını söyleyebiliriz.

Kam tipi yörede yaşamamaktadır. Ancak, onun bir çok fonksiyonunu yürüten tipler mevcuttur. Ocaklılar, Emçi kadınlar, Cinciler, falcılar ve büyücüler bu tiplere örnek sayılabilir.

Issız yerlerden geçerken, veya akşam karanlığında dışarı çıkarken, "destur" istenmesi, düşülen yere saçı sunulması yer iyeleri ile ilgili inançların devam ettiğini göstermektedir.

İnsan hayatında mühim merhaleleri teşkil eden ve yaşayış tarzımızda mühim yeri olan törenlerde de, inançların rolü vardır. Eski Türk hayatında yer alan törenlerde etkinliği olan inançlarımızın, asırlar sonra Doğu Anadolu sahasında varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Bunları doğum, ad verme, bereket, kurban, adak, saçı ölüm - mezar, yas - yuğ törenleri gibi başlıklar

altında incelemeye çalıştık. Sonuç olarak, Doğu Anadolu'da bu inançların kimilerinin aynen, kimilerinin kısmen, kimilerinin ise değişerek kendilerini hâlâ korudukları ve yaşadıkları anlaşılmaktadır, diyebiliriz.

Araştırmamızı sınırlama ihtiyacından dolayı burada ele alamadığımız bahisleri ve bunlarla ilgili zengin malzemeyi dikkate alarak, diyebilirim ki, yöre, bu konuda araştırma yapacak bilim adamları için hâlâ zengin ve canlı bir laboratuvar olma vasfını korumaktadır. Burada hemen şunu da belirtelim ki, yörede tespit ettiğimiz örnekleri, Anadolu'nun her yerinde ve Balkanlar'da bulmak pek tabiidir. Ancak, biz, bu ölçüde geniş bir taramayı yapacak zaman bulamadık. Daha geniş zamanlı bir çalışma ile, kültür hayatımızda ihtiyaç duyulan bir boşluğu dolduracağı düşüncesindeyiz. İlerde yapılacak araştırmalarla, Türk inanç yumağının karanlıkta bekleyen bir çok unsurunun gün ışığına kavuşacağına inanıyorum.

BİBLİYOGRAGYA

A. KAYNAK KİŞİLER
B. KİTAP VE MAKALELER